

ВІСНИК

Вищої
кваліфікаційної
комісії суддів України

4

2014

Молитва судді

Боже! Я — єдина істота на світі, якій Ти дав частку твоєї всемогутності: силу засудити або виправдати подібних до себе.

Переді мною люди схляють голови; до мого слова вони біжать; до моєї мови прислухаються; моїм наказам підкоряються; за моїми порадами вони миряться, розлучаються або полишають свої (матеріальні) блага.

За одним моїм знаком двері тюрем зачиняються за засудженими або відкриваються до свободи. Мій вирок змінює бідність на багатство і достаток — на жебрацтво.

Від мого рішення залежить доля багатьох людей. Мудрі чи знехтувані, багаті чи бідні, чоловіки чи жінки, діти, молодь, генії та божевільні, ті, що аміратимуть, і ті, котрі ще народяться, — всі від народження й до смерті підкоряються закону, який я представляю, і правосуддю, яке я символізую.

Яку жахливу й важку ношу Ти поклав на мої плечі, Боже!

Допомажи мені, Боже, бути достойним такої високої місії, щоб велич цієї посади не спокушала мене! Щоб не охопила мене гордість чи пихта. Щоб не вабила мене спокуса. Щоб не спокушали мене почесні й оманливі знаки величчя.

Благослови, Боже, мої руки: увінчай моє чоло, о мій дух, щоб став я міністром справедливості, якою Ти милостиво обдарував людське суспільство. Зроби з моєї тоги непідкупну мантію! Перо моє щоб було стрілою, яка вказує траєкторію закону на шляху правосуддя, а не кинджалом, що ранить.

Допомажи мені, Боже! Дай мені сили бути справедливим і рішучим, чесним і щиросердним, стриманим і добрим, щирим і скромним! Щоб я був непримиреним до помилок, але з розумінням ставився до тих, хто помиляється. Другом істини і поводирем для тих, хто її шукає. Щоб я був тим, хто застосовує закон, але передусім тим, хто його виконує. Ніколи не дозволяй мені "амивати руки", як П'їлат, перед безневинністю, і кидати, як Ірод, на плечі приниженого шати сорому. Щоб не боявся я ні кесаря, ні короля.

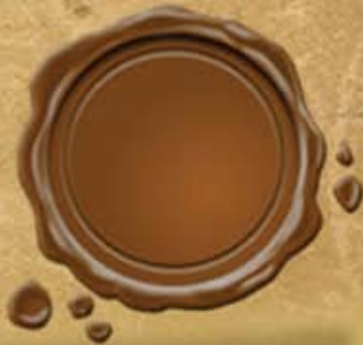
Мій вердикт щоб був не нищівною анафемою, а захликом, що відроджує, словом, що підбадьорює, світлом, що прояснює, водою, що очищає, зерням, що проростає, квіткою, що розквітає з людського серця. Мій вирок щоб зміг нести полегшення засмученому і сміливість гнаному. Щоб висушив він сльози вдовиці й заспокоїв сиріт, які плачуть. А коли обідрані, зневажені, знедолені, без надії та віри в людей, вигнані, втомлені, голодні, що кров'яють слину, бо немає хліба, з обличчям, амитим сльозами болю і приниження, проходять перед суддівським кріслом, на якому я сиджу, допомажи мені, Боже, отамувати їхні голод та жагу до справедливості. Допоможи мені, Боже!

Якщо в моєму житті настануть темні часи, коли қалючки й будяқи зранять мої ноги, коли злість людська стане великою, коли знов запалас полум'я ненависті й кулак підніметься для удару; коли хитрість і обман запанують замість Добра і звернуть закони Розуму; коли спокуса потьмарить мій розум і замулить мої відчуття, допомажи мені, Боже!

Кали мене мучитиме невпевненість, проясни мій розум; коли қаліватимусь у прийнятті якогось рішення, надихай мене; коли буду спателіченим, укріпи мене; коли упаду, підніми мене! І нарешті, коли настане день і я умру і як підсудний повинен буду з'явитися перед Твоїм Найвищим Лиқом для останнього суду, подивись на мене зі співчуттям. Вимов, Боже, свій вирок!

Суди мене, як Бог.

Я судив, як людина.

Молитва судді.....	1
ОФІЦІЙНО	
Інформація про членів Комісії.....	3
ПОГЛЯД НАУКОВЦЯ	
Методологічні засади визначення змісту правового статусу суду. Денис Баронін	7
Вирішення господарських спорів шляхом примирення. Андрій Бутирський ...	12
Особливості забезпечення цивільного позову у кримінальних провадженнях щодо правопорушень неповнолітніх. Олександр Гогусь	16
Інститут судового збору у механізмі здійснення державних видатків на судову систему. Олександр Іщенко	20
Судові рішення як акти правозастосування в динаміці підстав спадкування. Людмила Козловська	26
Проблеми кваліфікації умисного вбивства, вчиненого одночасно при перевищенні меж необхідної оборони та у стані сильного душевного хвилювання. Тетяна Столяр	32
З ПРАКТИКИ РОБОТИ	
Поняття об'єкта корпоративного інвестування та його особливості. Олена Суц	37
Чи потрібен психолог для служителів Феміди? Віталій Барський, Христина Сайко	43
ОФІЦІЙНО	
Європейська комісія з питань ефективності правосуддя (СЕРЕJ). 24 пленарне засідання (11-12 грудня 2014 року). Скорочений звіт	46
Кадровий потенціал для судової реформи	49

Науково-практичний юридичний журнал
Видається із вересня 2011 року

Співзасновники:
Вища кваліфікаційна комісія суддів України,
Національний університет «Юридична
академія України імені Ярослава Мудрого»

Свідоцтво про державну реєстрацію
Серія КВ № 20089-9889ПР

Рекомендовано до друку та
розповсюдження через мережу Інтернет
рішенням Вченої ради Національного
університету «Юридична академія України
імені Ярослава Мудрого»
(протокол № 3 від 22.11.2013)
Визнано Міністерством освіти і науки України
науковим фаховим виданням.
Наказ про включення до Переліку наукових
фахових видань України від 14.02.2014 № 153

Голова Редакційної колегії

Козьяков Сергій Юрійович

Редакційна колегія:

Дронговська О. В., Беляневич В. Е.,
Весельська Т. Ф., Гетьман А. П.,
Довгерт А. С., Заріцька А. О., Капліна О. В.,
Кузьменко В. В., Москвич Л. М.,
Кузнєцова Н. С., Муравйов В. І.,
Патрюк М. В., Сопільник Л. І.,
Карагусов Ф. С., Щотка С. О.,
Яроцький В. Л., Штаріне Л.

Головний редактор

С. Ю. Козьяков

Заступник головного редактора

О. В. Дронговська

Коректор

О. С. Березовська

Відповідальність за достовірність фактів,
цитат, власних назв та інших відомостей
несуть автори публікацій.
Редакція може не поділяти точки зору автора.
У журналі зберігається правопис
законодавчих, нормативних актів, наказів,
методологічних розробок,
що надійшли до редакції.
Редакція залишає за собою право
на скорочення та редагування текстів.
Статті обов'язково проходять
відбір і рецензування.

Номер 4 (12) 2014 схвалено і рекомендовано
до друку рішенням редакційної колегії,
протокол №1 від 25.03.2015 р.
Підписано до друку 01.04.2015 р.
Формат 60x84 1/8
Папір крейдований
Наклад 700 примірників
Оригінал-макет затверджено
Вищою кваліфікаційною комісією
суддів України

Видавець ТОВ «Піраміда»

© Текст — Вища кваліфікаційна комісія
суддів України

Адреса редакції:
м. Київ, вул. Механізаторів, 9,
www.vksu.gov.ua

КОЗЬЯКОВ Сергій Юрійович

Голова Вищої кваліфікаційної комісії суддів України

Козьяков Сергій Юрійович народився в 1960 році в м. Києві. Одружений, має доньку.

У 1977-1978 роках – монтажник на одному з військових підприємств м. Києва.

Освіта

У 1978-1983 роках навчався на факультеті міжнародних відносин і міжнародного права Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка і отримав спеціальність «міжнародне право» з присвоєнням кваліфікації «юрист-міжнародник, референт-перекладач англійської мови».

У 1983-1987 роках навчався в аспірантурі названого університету.

Наукова і науково-експертна діяльність

У 1987 році захистив дисертацію на тему «Роль Організації Об'єднаних Націй у забезпеченні виконання норм міжнародного права». Присвоєно вчений ступінь кандидата юридичних наук. Науковий керівник дисертації – професор І. І. Лукашук.

Є автором наукових і науково-експертних публікацій, в тому числі в закордонних виданнях. Також є членом редколегій низки наукових юридичних журналів.

У 1990-2014 роках брав участь у розробці багатьох проектів законів України. На початку 90-х років був членом робочих груп з розробки проектів законів «Про зовнішньоекономічну діяльність України», «Про захист нових сортів рослин», законодавства України про приватизацію державного і комунального майна.

З 2005 року як член Національної комісії зі зміцнення демократії та утвердження верховенства права працював над проектом Концепції удосконалення судового устрою та забезпечення справедливого судочинства в Україні відповідно до європейських стандартів, проектами законів України «Про адвокатуру і адвокатську діяльність», «Про прокуратуру», «Про мирні зібрання» тощо.

З жовтня 2014 року є членом Ради з питань судової реформи, утвореної на підставі указу Президента України. Працює над проектами законів «Про судоустрій і статус суддів», «Про Вищу раду юстиції» та інших законів, які регулюють діяльність судової системи України.

Неодноразово брав участь як експерт з українського законодавства і міжнародного права у вирішенні судових спорів у іноземних і міжнародних судах, а також міжнародних комерційних арбітражах.

Здійснював свою професійну діяльність як член консультативної групи Комісії із зовнішньоекономічних зв'язків Верховної Ради України, член консультативної групи Київської міської державної адміністрації, член Палати незалежних експертів з питань іноземних інвестицій при Президенті України, член громадської колегії Державної податкової адміністрації України, член Громадської ради Міністерства юстиції України, радник Міністра оборони України, член Громадської ради при Службі безпеки України.

Викладацька діяльність

З 1987 року – асистент, доцент кафедр міжнародного права, міжнародного приватного права Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

За час роботи в Інституті міжнародних відносин викладав такі навчальні курси: Міжнародний цивільний процес, Приватна юридична практика, Правове регулювання зовнішньоекономічної діяльності, Адвокатура в Україні і зарубіжних країнах, Антимонопольне (конкурентне) право.

У 2013 році запровадив в Інституті міжнародних відносин англійську магістерську програму «Правове регулювання міжнародної торгівлі» (21 навчальний курс англійською мовою).

У Дипломатичній академії України при Міністерстві закордонних справ України викладав спеціальні курси: Правове регулювання зовнішньоекономічної діяльності України, Засоби торговельного захисту.

Є членом Вченої ради Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Приватна юридична практика і адвокатура

У 1990 році – співзасновник і партнер Юридичної фірми «Проксен», яка отримала від Міністерства юстиції України ліцензію № 1 на здійснення юридичної практики.

У 1994 році став адвокатом, співзасновником і партнером Адвокатського об'єднання «Сергій Козьяков та Партнери».

Є членом Національної асоціації адвокатів України.

Громадська діяльність

Є членом Української асоціації міжнародного права.

У 2002 році став одним із засновників Асоціації правників України (АПУ). 2002-2014 роки – член Правління, Голова Третейського суду, Голова Етичної комісії АПУ.

ПАТРІЮК Микола Васильович
Член Вищої кваліфікаційної комісії суддів України
Суддя Верховного Суду України

Патрюк Микола Васильович народився 27 вересня 1949 року на Буковині. Після строкової служби у Збройних Силах СРСР вступив до Харківського юридичного інституту ім. Ф. Е. Держинського. Закінчивши ВНЗ, стажувався у Хотинському районному народному суді Чернівецької області. З 1976 року по 1977 рік – народний суддя цього ж суду, з 1977 року по 1986 рік – його голова. У 1986-1995 роках працював суддею Чернівецького обласного суду, а з 1995 року по 2004 рік – заступником голови цього суду (з 2001 року Чернівецький апеляційний суд). З 2004 року по 2007 рік – суддя Верховного Суду України, з 2007 року по 2010 рік – заступник голови Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України. 2010-2012 роки – суддя Верховного Суду України, 2012-2014 роки – заступник секретаря Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України. З 2014 року – суддя Верховного Суду України.

Рішенням XII позачергового з'їзду суддів України від 25 вересня 2014 року обраний членом Вищої кваліфікаційної комісії суддів України.

Нагороджений Почесною грамотою Верховної Ради України, Почесною грамотою Кабінету Міністрів України, орденом «За заслуги» III ступеня, Почесною відзнакою Верховного Суду України «За вірність Закону». Заслужений юрист України.

ЩОТКА Станіслав Олексійович
Член Вищої кваліфікаційної комісії суддів України
Суддя Верховного Суду України у відставці

Щотка Станіслав Олексійович народився 15 вересня 1963 року на Чернігівщині. У 1985 році закінчив з відзнакою Київський державний університет ім. Т. Г. Шевченка. Після закінчення вишу стажувався у прокуратурі Ленінського району м. Києва. З 1986 року по 1988 рік працював слідчим прокуратури цього ж району. З 1988 року по 1991 рік – прокурор слідчого управління прокуратури м. Києва. У 1991-1996 роках – заступник начальника, начальник відділу загального нагляду прокуратури м. Києва. У 1996-1998 роках працював прокурором Печерського та Радянського районів м. Києва. З 1998 року до 2001 року – суддя Вищого арбітражного суду України. 2001-2006 роки – суддя Вищого господарського суду України. З 2006 року по 2010 рік – суддя Верховного Суду України. Нині суддя у відставці. З квітня 2014 року – член Тимчасової спеціальної комісії з перевірки суддів судів загальної юрисдикції, призначений Пленумом Верховного Суду України.

5 грудня 2014 року призначений наказом Голови Державної судової адміністрації України від 5 грудня 2014 року № 712/к членом Вищої кваліфікаційної комісії суддів України.

Нагороджений Почесною грамотою Кабінету Міністрів України, Почесною відзнакою Верховного Суду України «За вірність Закону», орденом «За заслуги» III ступеня. Заслужений юрист України.

ВЕСЕЛЬСЬКА Тетяна Федорівна
Член Вищої кваліфікаційної комісії суддів України
Суддя Вищого адміністративного суду України

Весельська Тетяна Федорівна народилася 10 вересня 1963 року на Вінниччині. Юридичну освіту здобула у Київському державному університеті ім. Т.Г. Шевченка. З 1986 року працювала юрисконсультом Об'єднання санітарного автотранспорту Управління охорони здоров'я Київського міськвиконкому.

У 1991 році обрана суддею Ленінградського районного народного суду міста Києва (з 2001 року – Святошинський районний суд міста Києва).

З 2005 року – суддя Вищого адміністративного суду України.

19 грудня 2014 року Уповноважений Верховної Ради України з прав людини призначив Весельську Т. Ф. членом Вищої кваліфікаційної комісії суддів України.

Заслужений юрист України, кандидат юридичних наук.

ЗАРІЦЬКА Анастасія Олексіївна
Член Вищої кваліфікаційної комісії суддів України
Суддя Вищого господарського суду України

Заріцька Анастасія Олексіївна народилася 4 листопада 1948 року на Вінниччині. Юридичну освіту здобула у Київському державному університеті ім. Т. Г. Шевченка. З червня 1977 року працювала судовим виконавцем Володарського районного народного суду Київської області. У квітні 1984 року обрана народним суддею Макарівського районного народного суду Київської області. З 1993 року по 2007 рік обіймала посаду судді апеляційного суду Київської області, з 2007 року по 2010 рік – суддя Вищого господарського суду України. 2011-2013 роки – суддя-секретар третьої судової палати Вищого господарського суду України. З 2013 року – суддя Вищого господарського суду України.

Рішенням XII позачергового з'їзду суддів України від 25 вересня 2014 року обрана членом Вищої кваліфікаційної комісії суддів України.

Заслужений юрист України.

МАКАРЧУК Михайло Андрійович
Член Вищої кваліфікаційної комісії суддів України
Суддя судової палати у цивільних справах Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ

Макарчук Михайло Андрійович народився 16 листопада 1960 року на Волині. У 1981 році після строкової служби у Збройних Силах СРСР вступив до Харківського юридичного інституту ім. Ф. Е. Дзержинського. Закінчивши навчання у 1985 році, пройшов стажування у Кременчуцькому районному народному суді Полтавської області. З 1986-го по 2001 рік працював народним суддею Комсомольського міського народного суду Полтавської області. З 2001-го по 2011 рік обіймав посаду судді Полтавського обласного суду (нині апеляційний суд Полтавської області). З лютого 2011 року – суддя судової палати у цивільних справах Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ.

Рішенням XII позачергового з'їзду суддів України від 25 вересня 2014 року обраний членом Вищої кваліфікаційної комісії суддів України.

Суддя першого кваліфікаційного класу.

МІШИН Микола Іванович
Член Вищої кваліфікаційної комісії суддів України
Суддя апеляційного суду Донецької області

Мішин Микола Іванович народився 21 листопада 1952 року у Ворошиловградській області (нині Луганська обл.). У 1977 році закінчив Харківський юридичний інститут ім. Ф.Е. Дзержинського. Після закінчення вишу з 1977-го по 1983 рік працював слідчим слідчого відділення Кіровського РВВС м. Донецька та слідчим слідчого відділення управління внутрішніх справ м. Донецька Донецької області. З 1983-го по 1984 рік – старший слідчий відділу Управління внутрішніх справ м. Донецька. З 1984-го по 1986 рік обіймав посаду інструктора відділу адміністративних та торговельно-фінансових органів Донецької міської організації Компартії України. З 1986 року по 2001 рік – суддя Донецького обласного суду. З 2001 року – суддя апеляційного суду Донецької області.

Рішенням XII позачергового з'їзду суддів України від 25 вересня 2014 року обраний членом Вищої кваліфікаційної комісії суддів України.

Заслужений юрист України.

ТІТОВ Юрій Георгійович
Член Вищої кваліфікаційної комісії суддів України
Суддя Верховного Суду України

Тітов Юрій Георгійович народився 4 червня 1952 року на Одещині. Трудовий шлях розпочав у 1969 році робітником на одному з підприємств м. Балти Одеської області. Після строкової служби у Збройних Силах СРСР у 1970-1972 роках працював на заводі. У 1974 році вступив до Одеського державного університету ім. І. І. Мечнікова, який успішно закінчив у 1979 році. Того ж року обійняв посаду юрисконсульта пересувної механізованої колони №1 Київського облліжколгоспбуду. У 1983 році виконував обов'язки народного судді Києво-Святошинського районного народного суду Київської області. Цього ж року став суддею Мінського районного народного суду м. Києва. З 1990 року по 1995 рік – член Київського міського суду. З 1995 року – суддя Верховного Суду України.

Рішенням XII позачергового з'їзду суддів України від 25 вересня 2014 року обраний членом Вищої кваліфікаційної комісії суддів України.

Нагороджений Почесною грамотою Кабінету Міністрів України, відзнакою Верховного Суду України «За вірність Закону», орденом «За заслуги» III ступеня. Заслужений юрист України.

УСТИМЕНКО Валентина Євгенівна
Член Вищої кваліфікаційної комісії суддів України
Суддя апеляційного суду Харківської області

Устименко Валентина Євгенівна народилася 4 січня 1955 року на Донеччині. У 1980 році закінчила Харківський юридичний інститут ім. Ф. Е. Дзержинського. З 1980-го по 1982 рік проходила стажування у Дзержинському районному суді м. Харкова. З 1982 року по 1986 рік обіймала посаду народного судді Московського районного суду м. Харкова. З 1986 року – суддя апеляційного суду Харківської області.

Рішенням XII позачергового з'їзду суддів України від 25 вересня 2014 року обрана членом Вищої кваліфікаційної комісії суддів України.

Денис Баронін,
здобувач кафедри
організації судових
та правоохоронних органів
Національного юридичного
університету України
імені Ярослава Мудрого

Методологічні засади визначення змісту правового статусу суду

УДК 347.962 (477)

Стаття присвячена аналізу наукових підходів до визначення загального поняття правового статусу та його окремого виду – правового статусу суду.

Ключові слова: статус, правовий статус, суд, компетенція, повноваження.

Д. Баронін. Методологические основы определения содержания правового статуса суда

Статья посвящена анализу научных подходов к определению общего понятия правового статуса и его

Попри те, що в наукових працях досить часто вживають термін «правовий статус», однак досі відсутній однозначний підхід до його змісту. У сучасній теорії держави і права існує значна кількість різних за змістом і смисловим навантаженням підходів до питання правового статусу. З одного боку, це є свідченням неабиякої актуальності цієї проблеми, а з іншого – різноманітність наукових поглядів зумовлює існування таких категорій як «правове становище», «правове положення» тощо, що

отдельного вида – правового статусу суду.

Ключевые слова: статус, правовой статус, суд, компетенция, полномочия.

D. Baronin. Methodological basis to determine the content of the legal status of the court

This article analyzes scientific approaches to determining the general concept of legal status and its separate species – the legal status of the court.

Key words: status, legal status, court, jurisdiction, powers.

призводить до понятійної невизначеності та перешкоджає у формуванні єдиного комплексного визначення категорії «правовий статус».

Слово «статус» означає правове становище (сукупність прав та обов'язків) фізичної або юридичної особи [1, с. 626]. При цьому варто погодитися з думкою Л. М. Москвич, що статус суб'єкта – це насамперед певна сукупність його соціальних можливостей, обсяг і характер яких залежить від тієї ролі, соціальної функції, яку виконує він у суспіль-

стві [2, с. 7]. Тому абсолютно логічним є визначення правового статусу як сукупності прав і обов'язків суб'єкта права.

А. В. Малько дещо інакше підходить до визначення цієї категорії й характеризує правовий статус як комплексну інтеграційну категорію, що відображає взаємовідносини суб'єктів суспільних відносин, особи і суспільства, громадянина і держави, індивіда та колективу, а також інші соціальні зв'язки [3, с. 397]. В. М. Корельський визначає правовий статус як багатоаспектну категорію, що, по-перше, має загальний, універсальний характер, включає статуси різних суб'єктів правовідносин: держави, суспільства, особи тощо; по-друге, відображає індивідуальні особливості суб'єктів і реальне положення їх у системі багатоманітних суспільних відносин; по-третьє, правовий статус не може бути реалізований без обов'язків, що кореспондуються з правами, без юридичної відповідальності в необхідних випадках, без правових гарантій; по-четверте, категорія «правовий статус» визначає права і обов'язки суб'єктів у системному вигляді, що дає змогу здійснити порівняльний аналіз статусів різних суб'єктів для відкриття нових шляхів їх вдосконалення [4, с. 549]. Зазначену вище позицію підтримав і Г. А. Борисов, додавши до визначення правового статусу те, що ця категорія характеризується ще й цілісністю, чіткою структурованістю, визначеним порядком взаємодії його компонентів [5, с. 130]. І. Яценко пропонує розглядати правовий статус як впорядковану сукупність взаємодіючих елементів, які характеризуються цілісністю, єдністю. Відправним елементом цієї системи є юридична норма як загальнообов'язкове правило поведінки, яке встановлене державою і забезпечується примусовою силою [6, с. 198].

Невизначеним залишається питання складу елементів правового статусу. Так, В. І. Червонюк до правового статусу відносить сукупність всіх прав і обов'язків [7, с. 482]. А. Б. Венгеров окреслює правовий статус як сукупність прав і свобод, обов'язків та відповідальності особи, що визначають її правове становище в суспільстві [8, с. 585]. В. В. Лазарев і С. В. Ліпень стверджують, що правовий статус становлять закріплені в законодавстві права й обов'язки індивіда, а сукупність статутних і суб'єктивних прав і обов'язків називають правовим становищем особи [9, с. 418-419]. А. М. Колодій та А. Ю. Олійник визначають такі елементи правового статусу: статусні правові норми і правові відносини; суб'єктивні права, свободи і юридичні обов'язки; громадянство; правові принципи і юридичні гарантії; законні інтереси; правосуб'єктність; юридична відповідальність [10, с. 129]. М. І. Матузов застосовує більш простий підхід до класифікації елементів

структури правового статусу та включає лише правосуб'єктність суб'єкта суспільних відносин; принципи конституційно-правового статусу; права і свободи суб'єкта і гарантії їх реалізації; обов'язки та гарантії їх виконання, правовідносини загального (статусного) типу [11, с. 231]. Деякі автори як елементи правового статусу визначають також правове зобов'язання, законність, правопорядок, правосвідомість, гуманізм, справедливість. На нашу думку, це не є виправданим, оскільки законність, правопорядок, демократизм є умовами або передумовами правового статусу, що забезпечують його нормальне функціонування та реалізацію. Н. І. Матузов та А. В. Малько до структури правового статусу відносять такі елементи: правові норми, що встановлюють цей статус; правосуб'єктність; основні права та обов'язки; законні інтереси; громадянство; юридична відповідальність; правові принципи; правовідносини загального (статусного) типу [3, с. 269].

На наш погляд, слід погодитися з думкою Н. М. Крестовської та Л. Г. Матвєєвої, що в основі правового статусу лежить фактичний соціальний статус, тобто реальне становище людини в певній системі суспільних відносин. Структурними ж його елементами є: правові норми та принципи, що встановлюють цей статус; правосуб'єктність; основні права та обов'язки; законні інтереси; громадянство (або інший стосунок до країни перебування – без громадянства, іноземне громадянство або підданство); юридична відповідальність [12, с. 133].

Цікавою є точка зору В. Н. Хропанюка стосовно того, що сукупність усіх належних громадянським правам, свобод і обов'язків називається правовим статусом. Термін «правовий статус» використовують для характеристики правового становища особи загалом, а терміни «правоздатність» і «дієздатність» – щодо участі тих чи інших осіб у правовідносинах [13, с. 311].

Найбільш повне й обґрунтоване визначення правового статусу дав відомий російський вчений-правознавець В. С. Нерсисянц. Так, на його думку, правовий статус – це визнана Конституцією або законами сукупність вихідних, невідчужуваних прав і обов'язків людини, а також повноважень державних органів і посадових осіб, які безпосередньо закріплюються за тими чи іншими суб'єктами права [14, с. 373].

Зрозуміло, що правовий статус базується на правоздатності, однак правоздатність – це лише здатність мати права і обов'язки, тоді як правовий статус характеризується і наявністю певного кола прав і обов'язків та інших елементів. Таким чином, правоздатність і правовий статус – це різні явища і категорії, останнє є ширшим, структурно складнішим, багатшим, виступає узагальнювальним, збір-

ним поняттям. Аналогічний висновок можна зробити і при аналізі понять «правовий статус» та «правосуб'єктність». Вважаємо, що правосуб'єктність – це властивість, якість суб'єкта, його здатність мати і самостійно здійснювати права і обов'язки, а правовий статус – це не властивість і не якість, а становище, положення, в нашому випадку – інституту судової влади. А тому цілком виправданим є твердження С. Алексєєва, що правосуб'єктність у єдності з іншими загальними правами і обов'язками охоплюється поняттям правового статусу [15, с.140-142].

Отже, в науці існують неоднозначні визначення власне категорії правового статусу та її змісту. Проте, проаналізувавши усе їх розмаїття, можна визначити два основних підходи.

На думку прихильників першого підходу, правовий статус – це комплексна категорія, що є сукупністю різних «елементів», об'єднаних тим, що вони характеризують становище людини в суспільстві.

Представники іншого підходу (М. В. Вітрук, В. А. Кучинський, Г. В. Мальцев, М. С. Строгович), які підтримують концепцію стадійного існування суб'єктивного права, під правовим статусом розуміють певну стадію у розвитку суб'єктивного права, проміжну ланку між правоздатністю та конкретними суб'єктивними правами. На нашу думку, правоздатність і правовий статус не є послідовними стадіями одного і того ж правового явища – суб'єктивного права, оскільки правоздатність є категорією зовнішньою щодо конкретних суб'єктивних прав.

Стосовно першого підходу слід зауважити, що і серед його прихильників немає єдності. Це пов'язано з розбіжностями, які виявляються у визначенні змісту дефініції правового статусу особистості. Так, одні вчені під правовим статусом розуміють закріплені у законодавстві права і обов'язки [16, с. 93; 17, с. 302], інші вважають, що до правового статусу, окрім прав і обов'язків, слід включати правоздатність. На думку третіх, поряд з перерахованими елементами у структурі правового статусу необхідно також виділяти громадянство, принципи правового статусу і гарантії [18, с. 153], четверті доповнюють ще й юридичною відповідальністю, нормами права [19, с. 409; 20, с. 115].

Цікавим є розуміння правового статусу О. А. Лукашевою, яка чітко вказує лише на два елементи, а саме права і обов'язки, та категорично заперечує можливість включення до правового статусу будь-яких інших елементів. Обґрунтовує вона свою думку тим, що низку додаткових елементів слід вважати або передумовами правового статусу, або елементами, похідними від основних (так, відповідальність вторинна щодо обов'язків, без обов'язків немає відповідальності), або категорія-

ми, які виходять далеко за межі правового статусу (наприклад, система гарантії) [16, с. 92].

Слід наголосити, що більшість українських та російських авторів, формулюючи дефініцію поняття правового статусу, акцентують увагу саме на правах і обов'язках. Наприклад, В. І. Котюк вказує, що правовий статус – це сукупність юридичних прав, свобод і обов'язків особи, які закріплені в чинному законодавстві і становлять соціально допустимі, необхідні потенційні можливості особи мати суб'єктивні права й обов'язки і реалізувати їх в системі суспільних відносин. Правовий статус складається з об'єктивних (законодавчих) і суб'єктивних прав, свобод і обов'язків особи. Правовий статус особи може бути зумовлений природними правами і обов'язками людини, які не закріплені в законодавстві, але належать до суб'єктивних прав і обов'язків особи [21, с. 100]. Н. М. Оніщенко визначає правовий статус як систему законодавчо встановлених та гарантованих державою прав, свобод, законних інтересів і обов'язків суб'єкта суспільних відносин [22, с. 366].

Вважаємо, що концепцію єдності прав та обов'язків при визначенні змісту правового статусу певного суб'єкта може бути застосовано і при визначенні правового статусу суду. Наприклад, відповідно до ч. 2 ст. 100 Господарського процесуального кодексу України апеляційний господарський суд має право не приймати відмову від скарги з підстав, визначених у ч. 6 ст. 22 ГПК України. Разом з тим суд буде не тільки мати право, а й буде зобов'язаний не прийняти відмову від апеляційної скарги за наявності відповідних обставин: якщо ця відмова суперечить законодавству чи порушує чийсь права й інтереси, що охороняються законом. Тобто реалізація судом своїх прав та обов'язків безпосередньо залежить від умов, визначених нормою закону. Саме ця обставина свідчить про різний підхід у визначенні сутності прав суду та інших учасників господарського процесу. Так, сторона у справі має право подати апеляційну скаргу на рішення господарського суду першої інстанції до апеляційного господарського суду, але може це право й не реалізовувати, а ось суд не реалізовувати своє право не може.

Ураховуючи зазначене вище, напрошується висновок, що кожне конкретне право суду одночасно є і його обов'язком, а правами як такими «у чистому вигляді» суд будь-якої інстанції не наділений, оскільки можлива поведінка суду є одночасно і його обов'язковою поведінкою. Тому стосовно судового органу правильніше говорити не про його права і обов'язки як такі, а про його повноваження. Саме термін «повноваження» дозволяє повною мірою відобразити єдність прав та обов'язків судового органу. В. С. Калмацький про-

понує розглядати права та обов'язки суду другої інстанції, закріплені в законі як загальні, оскільки вони регламентують його процесуальну діяльність в цілому, а при виникненні процесуальних правовідносин у судового органу з'являються конкретні права і обов'язки. Загальні й конкретні процесуальні права суду другої інстанції перебувають у тісному взаємозв'язку: загальні є передумовою виникнення конкретних, а останні виступають як умова реалізації загальних [23, с. 37-38]. Такий підхід є досить слушним. Продовжуючи думку В. С. Калмацького, слід зазначити, що загальним правом та обов'язком апеляційного господарського суду можна вважати право на перевірку рішення місцевого господарського суду щодо його законності та обґрунтованості. Крім загального права суд апеляційної інстанції наділений ще й конкретними правами. Зокрема, такими правами суд може скористатися під час перегляду конкретного рішення суду першої інстанції у конкретній справі. Тобто при перевірці оскаржуваного рішення апеляційний суд використовує ті повноваження, які вважає за потрібне для перевірки конкретної справи, хоча наділений більш широким колом повноважень.

Дійсно, актуальним і нині залишається питання, чи наділений суд цивільною процесуальною правоздатністю, адже володіння правами та обов'язками настає після можливості мати ці права та обов'язки (правоздатність). Без вирішення цього питання не можна розібратися до кінця в юридичній природі повноважень, визначити їх місце в загальній системі правових явищ.

Відповідно до положень чинного ГПК України (ст. 1) цивільною процесуальною правоздатністю наділяються виключно фізичні та юридичні особи. Тому є підстави вважати, що суд, будучи органом державної влади й здійснюючи при цьому правосуддя, не може мати правоздатності, оскільки законодавець безпосередньо закріплює за ним права та обов'язки. Зокрема, стосовно господарського суду апеляційної інстанції законом закріплені норми, які чітко визначають, що суд може, а що зобов'язаний зробити. Так, у ч. 2 ст. 100 ГПК України зазначається: «апеляційний господарський суд має право», у ст. 103 – «апеляційна інстанція має право», у ст. 20 – «суддя повинен» тощо.

В юридичній літературі можемо знайти різні погляди з цього приводу. Наприклад, Н. Б. Зейдер стверджував, що суди наділяються цивільною процесуальною правоздатністю і цивільною процесуальною дієздатністю [24, с. 41]. Прихильниками такої концепції були також Д. М. Чечот [25, с. 22-23], М. А. Вукот [26, с. 14]. Д. Д. Луспенник виділяє загальну та конкретну правоздатність суду, при цьому цивільну юрисдикцію розуміє як елемент загальної правоздатності загальних судів, уповноважених на

розгляд цивільних справ, а підсудність – як елемент конкретної правоздатності певних судів цивільної юрисдикції. Говорячи про конкретний зміст правоздатності суду на розгляд і вирішення справи, слід мати на увазі, що йдеться не про той суд, до якого звернувся позивач, а той, до підсудності якого належить справа за законом, отже, конкретно правоздатним, тобто правоздатним у певній справі, буде той суд, якому справа підсудна [27, с. 64].

На наш погляд, правовий статус суду, як і будь-якого державного органу, не може бути зведено до правоздатності, оскільки головне для нього – владні повноваження. Якщо правоздатність – це можливість мати права та обов'язки, то суд має наявні права та обов'язки, встановлені законом, положенням, інструкцією. Деякі науковці вважають, що суб'єкти цивільного процесуального права мають правосуб'єктність, відносячи при цьому до таких суб'єктів і суди. При цьому правосуб'єктність ними розуміється як здатність суб'єкта брати участь у правовідносинах, мати і правоздатність і дієздатність [28, с. 24]. Російський учений А. Ф. Козлов доводить, що можна зберегти категорії цивільної процесуальної правоздатності і дієздатності стосовно сторін і третіх осіб. Що ж стосується судів, органів державного управління, прокурора, то для характеристики їхнього правового статусу в цивільному процесі ці категорії цілком неприйнятні [29, с. 50-55].

Концепція правосуб'єктності має своє відображення і у працях сучасних учених-процесуалістів. Наприклад, К. В. Гусаров відстоює позицію, що правосуб'єктність як інститут цивільного процесуального права закріплює правове положення його суб'єктів (при цьому автор відповідно наділяє цивільною процесуальною правосуб'єктністю також і апеляційний суд) [30, с. 80-81]. Аналогічне бачення даного питання і в Є. А. Чернушенко [31, с. 117-118]. Проте, як вірно, з нашої точки зору, зазначив В.С. Калмацький, поняття правосуб'єктності не відображає дійсного правового положення суду другої інстанції. Не може воно застосовуватися й для характеристики всіх інших судових органів як суб'єктів цивільного процесуального права й загалом у цивільному процесі [23, с. 32].

Варто зазначити, що були спроби об'єднати погляди прихильників і противників процесуальної правосуб'єктності суду. Так, на думку А. К. Сергуна, особливістю виявлення правосуб'єктності судових органів є те, що її зміст відрізняється від змісту правосуб'єктності сторін, третіх осіб, інших учасників цивільного процесу і складається з юрисдикції і комплексу повноважень, якими зазначені суб'єкти наділені законом [32, с. 75]. Отже, автор відкидає положення про наявність правоздатності у судових органів, при

цьому вводить в понятійний апарат такі терміни як «правосуб'єктність» та «компетенція». Проаналізувавши викладений вище зміст правосуб'єктності, стає зрозумілим, що зазначене поняття не відрізняється від загальноприйнятого поняття компетенції. Тому визначити правове положення суду незалежно від інстанції має або правосуб'єктність, або компетенція. Хоча слід урахувати, що інколи суд може здійснювати й господарську діяльність. У такому випадку він виступає як суб'єкт господарювання й наділяється правоздатністю юридичної особи. Але при цьому потрібно пам'ятати, що така господарська діяльність не є основним видом діяльності, оскільки головне призначення апеляційного господарського суду як органу судової влади полягає в перегляді рішень і ухвал місцевих господарських судів у порядку апеляції.

Список використаних джерел:

- Юридична енциклопедія : в 6 т. Т. 5: П-С / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К. : Укр. енцикл., 2003. – 736 с.
- Москвич Л. М. Правовий статус носіїв судової влади в Україні (професійні судді, народні засідателі, суд присяжних): монографія / Л. М. Москвич, С. О. Іванницький, І. О. Русанова; за заг. ред. І. Є. Марочкіна. – Х. : Фінн, 2009. – 488 с.
- Теория государства и права : курс лекций / Под ред. Н. И. Матузова и А. В. Малько. – 3-е изд., перераб. и доп. – М. : Юрист, 2007. – 768 с.
- Теория государства и права: Учебник для вузов / В. М. Корельский, В. Д. Перевалова. – Москва : НОРМА-ИНФА, 2002. – 710 с.
- Колодій А. М. Права, свободи і обов'язки громадянина в Україні: Підручник / А. М. Колодій, А. Ю. Олійник – Київ : Правова єдність, 2008. – 366 с.
- Яценко И. С. Конституционное право Российской Федерации. – М., 2003. – 522 с.
- Червонюк В. И. Теория государства и права: Учебник / В. И. Червонюк. – Москва : ИНФРА-М, 2009. – 704 с.
- Венгеров А. Б. Теория государства и права : Учеб. для юрид. вузов / А. Б. Венгеров. – 3-е изд., испр. и доп. – М. : Омега-Л, 2006. – 608 с.
- Лазарев В. В. Теория государства и права: Учебник для вузов / В. В. Лазарев, С. В. Липень. – 4-е изд., испр. и доп. – М. : Юрайт; ИД Юрайт, 2010. – 634 с.
- Колодій А. М. Права, свободи і обов'язки громадянина в Україні: Підручник / А. М. Колодій, А. Ю. Олійник. – Київ : Правова єдність, 2008. – 366 с.
- Правовая система и личность / Н.И. Матузов. – Саратов : Издательство Саратовского университета, 1987. – 310 с.
- Крестовська Н. М. Теорія держави і права: Елементарний курс / Н. М. Крестовська, Л. Г. Матвеева. – 2-ге вид. – Х. : ТОВ «Одіссей», 2008. – 432 с.
- Хропанюк В. Н. Теория государства и права: Учеб. пособие для высш. учеб. заведений / В. Н. Хропанюк. – М. : Омега-Л, 2001. – 377 с.
- Проблемы общей теории права и государства: Учебник для вузов / Под ред. проф. В. С. Нерсесянца. – М. : НОРМА, 2001. – 832 с.
- Алексеев С. С. Общая теория права / С. С. Алексеев. – В двух томах. Т.2 – М., 1982. – 406 с.
- Права человека: Учебник для вузов / Отв. ред. Е. А. Лукашева. – М. : НОРМА, 2001. – 522 с.
- Сырых В. М. Теория государства и права / В. М. Сырых. – Учебник. – М., 2001. – 648 с.
- Тодика Ю.М. Конституційно-правовий статус людини і громадянина в Україні / Ю. М. Тодика, О. Ю. Тодика. – К. : ІнЮре, 2004. – 364 с.
- Скаун О. Ф. Теория государства и права: Учебник / О. Ф. Скаун. – Харьков: Консум; Ун-т внутр. дел, 2000. – 628 с.
- Кучинский В. А. Личность, свобода, право / В. А. Кучинский. – М., 1978. – 210 с.
- Котюк В. І. Теорія права / В. І. Котюк : Курс лекцій : Навч. посібн. – К. : Вентурі, 1996. – 422 с.
- Теорія держави і права : Академічний курс : Підручник / Н. М. Оніщенко, О. В. Зайчук. – Київ : Юрінком Інтер, 2008. – 604 с.
- Калмацкий В. С. Суд второй инстанции в советском гражданском процессе. – Уфа, 1978. – 83 с.
- Зейдэр Н. Б. Гражданские процессуальные правоотношения. – Изд-во Саратовского университета. – 1965. – 74с.
- Чечот Д. М. Участники гражданского процесса / Д. М. Чечетов. – М., 1960. – 191 с.
- Викут М. А. Стороны – основные лица искового производства / М. А. Викут. – Саратов, 1968. – 76 с.
- Лупспеник Д. Д. Розгляд цивільних справ судом першої інстанції / Д. Д. Лупспеник. – Х. : Харків юрид., 2006. – 480 с.
- Чечина Н. А. Гражданские процессуальные отношения / Н. А. Чечина. – ЛГУ, 1962. – 68 с.
- Козлов А. Ф. Суд первой инстанции как субъект советского гражданского процессуального права / А. Ф. Козлов. – Томск : Тира-инфо, 1983. – 165 с.
- Гусаров К. В. Гражданская процессуальная правосубъектность суда апелляционной инстанции и его предметные полномочия / К. В. Гусаров // Право і безпека. – 2004. – № 3'1. – С. 80-83.
- Чернушенко Є. А. Апеляційне оскарження в цивільному процесі України / Є. А. Чернушенко : Монографія. – К. : Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2004. – 172 с.
- Сергун А. К. Процессуальная правоспособность и правосубъектность (в литературе и в ГПК) / А. К. Сергун // Вопросы науки советского процессуального права : Труды ВЮЗИ. – М., 1975. – Т. 38. – С. 72-102.

Андрій Бутирський,
суддя господарського суду
Чернівецької області,
кандидат юридичних наук,
доцент

Вирішення господарських спорів шляхом примирення

УДК 346.9 (477)

У статті проаналізовано процедури примирення у країнах Східної Європи та виявлено їх позитивні риси. Автор пропонує впровадити процедури примирення у Господарський процесуальний кодекс України і у зв'язку з цим внести певні законодавчі зміни. Зроблено висновок, що проблематика врегулювання спору в господарському судочинстві має враховувати спрямованість судочинства на таке врегулювання.

Ключові слова: врегулювання спору, примирення, господарські спори, позасудовий порядок.

А. Бутырский. Решение хозяйственных споров путем примирения

В статье проанализированы процедуры примирения в странах Восточной Европы и выявлены их позитивные черты. Автор предлагает внедрить процедуры примирения в Хозяйственный процессуальный кодекс Украины и в связи с этим внести определенные законодательные изменения. Сделан вывод о том, что проблематика уре-

Господарські спори можуть бути вирішені у різний спосіб. Найбільш поширеним методом вирішення господарських спорів є переговори між сторонами, в яких виникли суперечності. Господарські спори можуть бути урегульовані у позасудовому порядку (процедури переговорів, медіації), досудовому порядку (претензійна робота), у судовому порядку (мирова угода, відмова позивача від позову) та вирішені за допомогою органів, наділених

уликування спору в хозяйственном судопроизводстве должна учитывать направленность судопроизводства на такое урегулирование.

Ключевые слова: урегулирование спора, примирение, хозяйственные споры, внесудебный порядок.

A. Butyrskiy. Economic disputes resolution in the way of conciliation

The content of conciliation procedures in Eastern European countries is analyzed and positive features of these procedures are found. The author proposes the introduction of conciliation procedures to the Commercial Code of Ukraine and therefore certain legislative changes are proposed. The author concludes that the issue of dispute settlement in economic justice should take into account judicial orientation on such resolution.

Key words: dispute resolution, conciliation, economic disputes, non-judicial procedure.

владними повноваженнями щодо сторін (вирішення спорів господарськими судами, третейськими судами, міжнародним комерційним арбітражем та державними органами).

Першорядне значення, враховуючи можливі наслідки для сторін, мають сьогодні процедури врегулювання спору (примирення). Провідний Центр ефективного розв'язання проблем (Великобританія) опублікував дані про те, що в 2003 р. у 75 %

спорів, які вирішувалися в Центрі з допомогою посередників, медіації, результат був успішним. За даними нідерландського центру посередництва, сторони доходять згоди у 85 % випадків, а за даними Сінгапурського центру – у 80 %. Тим більшої актуальності набуває розробка моделей примирення та їх нормативна регламентація. Важливо відзначити, що одним із перших документів, який містить положення про метод урегулювання спору шляхом досягнення компромісу з допомогою третьої сторони, є Конвенція про врегулювання інвестиційних спорів між державами і фізичними чи юридичними особами інших держав 1965 р. (так звана Вашингтонська конвенція). Вона передбачає процедуру, коли комісія з примирення, що формується в особливий спосіб, з'ясовує предмет спору між сторонами і домагається досягнення угоди між ними на взаємоприйнятних умовах. На будь-якій стадії розгляду і час від часу комісія правомочна рекомендувати сторонам умови врегулювання конфлікту між ними [1, с. 7].

Варто відзначити, що для вітчизняної юридичної науки питання примирення не є новими. Свого часу Е.М. Мурадьян вже аргументувала необхідність законодавчого визначення процедур примирення [2, с. 10–13]. Натомість практика господарського судочинства так і не сприйняла, якщо не брати до уваги претензійний порядок, ідеї врегулювання правових спорів. Втім, ця проблема властива не тільки Україні, швидше вона характерна для багатьох пострадянських держав. Як відзначає російський дослідник А. Ю. Рожков, стосовно появи самого терміна «примирні процедури» залишається не зовсім зрозумілим наявний половинчастий підхід. Та й сам зміст закону (мається на увазі АПК РФ (Арбітражний процесуальний кодекс Російської Федерації) більшою мірою присвячений не погоджувальним процедурам примирного характеру як таким, а мировій угоді [3, с. 391]. Що стосується медіації, то даний інститут частково має свій прояв у АПК РФ, ч. 2 ст. 158 якого передбачає, що арбітражний суд може відкласти судовий розгляд за клопотанням обох сторін у разі їхнього звернення за сприянням до суду або посередника, у тому числі до медіатора, з метою урегулювання спору.

Однак останнім часом у країнах Східної Європи намітилась тенденція до урегулювання спору в позасудовому порядку, тобто за допомогою примирних процедур або посередництва. Важливою особливістю такого урегулювання є безпосередня участь суду у такій процедурі.

Питання посередництва, зокрема, жваво обговорюється у Білорусі, оскільки даний інститут був упроваджений відносно недавно, лише у 2008 р., і перебуває в процесі адаптації. У Білорусі інститут посередництва відіграє важливу роль у зменшенні навантаження на суддів при розгляді справ. Так, Н.А. Данченко зазначає, що майже третина спорів

розглядається судом за процедурою посередництва та наказового провадження [4, с. 21].

Аналіз законодавства Білорусі свідчить про його спрямованість на позасудове вирішення господарських спорів. Першим кроком у цьому напрямку була законодавча норма (діє з 2008 р.) про повернення 50 % державного мита позивачеві у разі врегулювання спору у порядку посередництва. Під час розгляду справи у господарському суді сторонам надаються широкі можливості щодо врегулювання спору у позасудовому порядку. Так, приймаючи позовну заяву до розгляду, суддя вирішує питання про призначення посередника. У попередньому засіданні суддя також роз'яснює сторонам право врегулювати спір у позасудовому порядку. Якщо ж у суді першої інстанції не вдалося переконати сторони у доцільності позасудового вирішення спору, то при розгляді справи в апеляційній та касаційній інстанціях сторони також не позбавлені можливості дійти згоди за процедурою примирення. Можливість примирення зберігається для сторін також на стадії виконання судового рішення.

Процедура примирення у Білорусі може тривати упродовж всього розгляду справи, тобто від моменту порушення справи і до розгляду в апеляційній або касаційній інстанції. При цьому сторони не обмежені у кількості спроб примирення. Так, О. Кібісова наводить такий приклад. Під час розгляду справи у суді першої інстанції сторони угоду про примирення не уклали – суд прийняв рішення про часткове задоволення вимог позивача. Відповідач звернувся до суду з апеляційною скаргою, протягом розгляду якої сторони тричі намагались урегулювати спір та укласти мирову угоду. Спочатку сторони уклали угоду на умовах відмови позивача від стягнення частини боргу. Однак посередник продовжував проведення індивідуальних розмов з представниками сторін, керівником організації-відповідача, вибудовуючи переговорний процес таким чином, щоб сторони досягли результату, який би відповідав їхнім реальним інтересам за конкретних обставин. У результаті переговорів сторони уклали мирову угоду, відповідно до якої відповідач визнав суму основного боргу та перерахував визнану суму на депозитний рахунок суду. У свою чергу позивач відмовився від стягнення суми процентів за користування чужими грошовими коштами та неустойки [5, с. 87-88].

Наведений приклад яскраво засвідчує переваги застосування процедур примирення при вирішенні господарських спорів у Білорусі, оскільки у згаданій справі позивач отримав грошові кошти за виконані роботи без рішення суду та відкриття виконавчого провадження, а відповідач не сплатив проценти за користування чужими грошовими коштами та неустойку.

У Румунії дії суду при розгляді цивільних справ також спрямовані на примирення сторін. Відповідно до ст. 21 Цивільного процесуального кодексу

Румунії (Спроба примирення сторін) суддя рекомендує сторонам мирне вирішення спору шляхом медіації, що регламентує спеціальний закон. Упродовж судового процесу суддя також сприяє сторонам у примиренні, надаючи їм необхідні вказівки відповідно до закону. Ця норма з'явилась у 2013 р. із набранням чинності новою редакцією Цивільного процесуального кодексу Румунії, який був покликаний зменшити навантаження на суди та скоротити строки розгляду цивільних справ. З цього приводу міністр юстиції Румунії Р. Казанчук вказує на те, що нові чотири кодекси (два у сфері цивільних відносин та два у сфері кримінальних відносин) передбачають механізми, які прискорюють розгляд справ. Вони містять альтернативні варіанти вирішення спору із застосуванням медіації, арбітражу тощо [6].

У Польщі застосовується судова медіація, яка передбачає, що суд, розглядаючи справу, скеровує сторони до вирішення спору у процедурі медіації за власною ініціативою або за спільною заявою сторін. Скеровуючи сторони до медіатора, суд визначає кандидатуру останнього, однак сторони можуть не погодитись з кандидатурою суду і спільно обрати власного медіатора. Особливістю судової медіації є те, що суд лише один раз направляє сторони до посередника. Медіація у Польщі є позасудовою процедурою, оскільки здійснюється недержавним органом. Медіаторами не можуть бути судді (крім суддів у відставці). Медіаційна процедура здійснюється на засадах конфіденційності, добровільності, рівності сторін, неупередженості медіатора. Медіатор повинен докласти максимум зусиль, щоб медіація закінчилась під час першого засідання, якщо сторони і медіатор не вирішать інакше.

Головною проблемою медіації є виконання досягнутої угоди. У Польщі договірна і судова медіація містять розбіжності саме в обов'язковості виконання умов угоди, укладеної за результатами медіації. Зокрема, якщо у процедурі судової медіації було укладено мирову угоду, то вона затверджується ухвалою суду і є виконавчим документом, який підлягає обов'язковому виконанню. У свою чергу угода, укладена у процедурі договірної медіації, не може бути виконана у примусовому порядку.

На наш погляд, модель врегулювання спору в господарському судочинстві в Україні має охоплювати такі питання. Насамперед це спрямованість судочинства на врегулювання спору, зокрема визначення місця процедур примирення у структурі процесуального законодавства. Йдеться про закріплення врегулювання спору як одного із завдань не тільки підготовки справи, а й усього судочинства. У зв'язку з цим загальну частину Господарського процесуального кодексу України (далі – ГПКУ) доцільно доповнити положенням, що суд зобов'язаний сприяти сторонам у справі щодо врегулювання спору шляхом здійснення процесуальних дій, установлених цим Кодексом. У розвиток цього положення в про-

цесуальному законодавстві пропонуємо передбачити обов'язковість проведення окремих судових засідань, метою яких є виключно сприяння сторонам у врегулюванні спору [7, с. 35].

Інше коло питань зумовлене необхідністю нормативної фіксації волевиявлення осіб, що беруть участь у справі, як основи проведення примирних процедур. У законодавстві слід вказати на можливість врегулювання спору і примирення сторін за клопотанням однієї з них чи за їх взаємною згодою або з ініціативи суду. В останньому випадку також є доцільним отримання згоди на проведення примирних процедур. Аналогічно слід робити і в ситуації, коли клопотання щодо врегулювання спору подала одна зі сторін. У цьому зв'язку дослідники справедливо вказують на необхідність заборонити примирення при запереченні іншої сторони і неприпустимість формального підходу до проведення примирних процедур [8, с. 195]. Керуючись цим, можна запропонувати доповнити ГПКУ статтею «Процедура примирення» такого змісту: «У процесі підготовки справи до судового розгляду з метою врегулювання спору суддя у встановленому законом порядку може провести примирну процедуру. Примирна процедура проводиться за клопотанням однієї зі сторін при відсутності заперечень іншої сторони чи за їх взаємною згодою або за пропозицією суду при згоді сторін» [9, с. 135].

Як показує судова практика зарубіжних країн, сьогодні сторони мають широкий вибір процедур врегулювання спору, серед яких: перемовини, посередництво, арбітраж, посередництво-арбітраж, примирне провадження, міні-суд, незалежна експертиза для встановлення фактичних обставин справи, омбудсмен, приватна судова система та інші [10, с. 29-30]. Тобто не тільки мирова угода та претензійний порядок.

Окремого розгляду потребують питання визначення ролі суду у врегулюванні спору. Йдеться не тільки про здійснення судового керівництва процесом, а й про спільний зі сторонами пошук найбільш сприятливих варіантів розв'язання спору та їх процесуальне закріплення. При цьому варто нормативно врегулювати ситуацію, коли сторони вважатимуть для себе більш вигідним судовий розгляд даного спору. Пропонуємо надати сторонам право на заміну судді у разі недосягнення мирного врегулювання спору або якщо вони проти розгляду справи суддею, який брав участь у примиренні [11, с. 21-22]. Можливий також інший варіант вирішення питання – залучати для здійснення процедури примирення суддів у відставці, адвокатів, професійних медіаторів та інших осіб.

При цьому необхідно надати нормативний характер діяльності зазначених осіб, доповнивши процесуальне законодавство такими положеннями: в судочинстві можуть брати участь сторони, їхні представники, посередники й ті особи, які сприяють здійсненню правосуддя; сторони за взаємною

згодою з метою врегулювання спору мають право звернутися по допомогу до посередників; при зверненні сторін до посередника суд зобов'язаний зупинити провадження у справі, а також надати можливість поновлення провадження у справі в разі недосягнення примирення [10, с. 31]; строк припинення і підстави поновлення провадження у справі не тільки з ініціативи сторін, але й з ініціативи суду при недосягненні мирного врегулювання спору, а також на підставі повідомлення посередника, коли той відмовляється від продовження процедури медіації [11, с. 25]; про проведення негласного, закритого заходу та заборону розголошення інформації, яка стала відомою сторонам або посереднику при здійсненні примирних процедур (у деяких державах для закріплення такої заборони використовують поняття «привілей», що означає звільнення особи від обов'язку свідчити в суді).

Є ще одна важлива група питань, що пов'язана з правовим врегулюванням результатів здійснення примирної діяльності. Необхідно запропонувати сторонам різні форми врегулювання спору, не обмежуючи їхні можливості укладенням мирової угоди. У сучасних дослідженнях пропонуються такі форми примирення, як наприклад: якщо спір виник у зв'язку з виконанням якогось договору, то примирення сторін буде полягати в укладенні іншого (нового) договору, зокрема і угоди про врегулювання спору; в окремих випадках за результатами проведення примирних процедур позивач може прийняти рішення відкликати свою заяву або суд може винести рішення на умовах, прийнятих сторонами. Пропонуємо таку редакцію норми ГПКУ: суд за клопотанням сторін у порядку, встановленому цим Кодексом, виносить рішення, яке ґрунтується на умовах, досягнутих під час проведення примирних процедур [12, с. 199-200].

На наш погляд, широкі перспективи може надати введення до процесуального законодавства конструкції консенсуальних рішень, якщо врахувати їх особливості, а саме: можливість подання проекту такого рішення сторонами; відсутність вимоги детального мотивування (якщо тільки сторони самі не наполягають на іншому); обговорення проекту судового рішення за розсудом суду або за ініціативою сторони, яка подала свій проект рішення, після вручення його примірника іншій стороні, яка має право дати на нього відклик, зауваження, внести зустрічні пропозиції, уточнення; своєрідність набрання такими рішеннями законної сили та їх виконання [13, с. 40].

Підсумовуючи викладене, вважаємо, що проблематика врегулювання спору в господарському судочинстві має враховувати спрямованість судочинства на таке врегулювання, зокрема визначення місця процедур примирення у структурі процесуального законодавства. З огляду на викладене необхідним є закріплення положення про врегулю-

вання спору як одного із завдань не тільки підготовки справи до розгляду, а й усього судочинства.

Список використаних джерел:

1. Гурьянов П. Понятия «примиритель» и «посредник» в сфере альтернативного разрешения споров // Арбитражный и гражданский процесс. – 2007. – № 5. – С. 6-9.
2. Мурадян Э. М. О судебных процедурах // Советская юстиция. – 1988. – № 9. – С. 10-13.
3. Рожков А. Ю. Посредник как участник примирительных процедур в арбитражном судопроизводстве // Проблемы взаимодействия отраслей частного права: доктрина и методика преподавания. – Воронеж, 2006. – С. 390-402.
4. Данченко А. Н. Мы стремимся наладить систему превентивных мер по предупреждению судебных ошибок / А.Н. Данченко // Вестник Высшего хозяйственного суда Республики Беларусь. – 2010. – № 1. – С. 18-21.
5. Кибисова О. Лучшее примирение с третьей попытки, чем принуждение к исполнению обязательств судом / О. Кибисова. // Вестник Высшего хозяйственного суда Республики Беларусь. – 2012. – № 12. – С. 86-88.
6. Cazanciuc R. Ghid rapid de insusire a modificarilor prezente in Noul Cod de Procedura Civila: [Електронний ресурс] / R. Cazanciuc. – Режим доступу: <http://e-juridic.manager.ro/articole/ministrul-justitiei-noile-coduri-ca-acestea-pot-ajuta-la-degrevarea-instantelor-dar-e-nevoie-si-de-incredere-in-mecanisme-justitiei-13329.html>.
7. Носырева Е. И. Альтернативное разрешение гражданско-правовых споров в США : Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. – Воронеж, 2001. – 65 с.
8. Тимченко Г. П. Теоретичні проблеми та практика реалізації принципів судочинства в Україні : Монографія. – К. : Видавничий Дім «Юридична книга», 2010. – 336 с.
9. Захарьячева И. Ю. Примирительные процедуры в арбитражном процессуальном законодательстве Российской Федерации (концептуальные основы и перспективы развития) : Дис. ... канд. юрид. наук. – Саратов, 2005. – 246 с.
10. Решетникова И., Колясникова Ю. Медиация и арбитражный процесс // Арбитражный и гражданский процесс. – 2007. – № 5. – С. 29-31.
11. Колясникова Ю. С. Примирительные процедуры в арбитражном процессе : Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Екатеринбург, 2009. – 30 с.
12. Тимченко Г. П. Принципы гражданского та адміністративного судочинства в Україні: проблеми теорії і практики : Дис. ... д-ра юрид. наук. – К., 2012.
13. Мурадян Э.М. О принципах гражданского судопроизводства // Современное право. – 2000. – № 6. – С. 39-44.

Олександр Гогусь,
старший науковий співробітник
відділу досліджень проблем
ювенальної юстиції
Науково-дослідного інституту
Національної академії
прокуратури України

Особливості забезпечення цивільного позову у кримінальних провадженнях щодо правопорушень неповнолітніх

УДК 343.123

У статті розглядаються питання забезпечення цивільного позову у кримінальних провадженнях щодо правопорушень неповнолітніх. Зокрема, досліджуються особливості встановлення кола осіб, які несуть субсидіарну відповідальність, а також виявлення майна, на яке може бути звернуто стягнення.

Ключові слова: цивільний позов, кримінальне провадження, неповнолітні.

А. Гогусь. Особенности обеспечения гражданского иска в уголовном производстве о правонарушении несовершеннолетних

В статье рассматриваются вопросы обеспечения гражданского иска в уголовном производстве о правонарушениях несовершеннолетних. В частности, исследу-

ются особенности установления круга лиц, которые несут субсидиарную ответственность, а также выявления имущества, на которое может быть обращено взыскание.

Ключевые слова: гражданский иск, уголовное производство, несовершеннолетние.

O. Hohus. Features secure the civil claim in the criminal proceedings against juvenile delinquency

There are considered the questions of civil action in criminal proceedings in juvenile cases. In particular, there are explored the features of establishing the individuals who bear subsidiary responsibility and of identifying the property that can be foreclose upon.

Key words: civil claim, criminal proceedings, minors.

Серед важливих заходів із протидії злочинності варто виокремити забезпечення реальної можливості виконання судових рішень про відшкодування шкоди, заподіяної правопорушеннями неповнолітніх [1, ч. 6 ст. 41]. Так, нерідко трапляються випадки, коли через неналежний догляд неповнолітні надані самі собі і чи то з хуліганських, корисливих чи інших мотивів вдаються до незаконного заволодіння транспортними засобами, псування чи викрадення майна, до інших правопорушень. При цьому неповнолітні особи можуть діяти як із власної ініціативи, так і використовуватися дорослими як виконавці таких протиправних діянь. Навіть можливі випадки залучення для виконання суспільно небезпечних діянь осіб, які не досягли віку кримінальної відповідальності. У такому разі виконавцями цих злочинів слід вважати дорослих осіб, за вказівкою яких діяли ці неповнолітні [2, ч. 2 ст. 27]. Беручи до уваги, що, наприклад, незаконне заволодіння транспортним засобом як джерелом підвищеної безпеки, вчинене неповнолітнім, призводить не лише до майнової шкоди внаслідок посягання на право власності на цей засіб, але й може заподіяти непоправної шкоди учасникам дорожнього руху через невміння його правильно експлуатувати, неважко уявити, до якої шкоди може призвести таке правопорушення. Адже право на керування транспортними засобами (крім мопедів та мотоциклів) можуть мати лише повнолітні особи [5, пп. 2.13]. Навіть матеріальна шкода (не кажучи вже про моральну), що заподіюється злочинами неповнолітніх, є неспівмірною за своїми обсягами із вартістю того майна, що перебуває у їх власності. Тому законодавчо закріплено субсидіарну відповідальність батьків чи осіб, що їх замінюють, за шкоду, заподіяну злочинном неповнолітнього. Така відповідальність є за своєю сутністю додатковою, тобто такою, що доповнює ту суму коштів, якої не вистачає неповнолітньому до повного відшкодування заподіяної ним шкоди. Якщо ж у неповнолітнього достатньо власного майна чи доходів для повного відшкодування такої шкоди, то стягнення на майно батьків чи осіб, що їх замінюють, не звертається [11, ч. 1 ст. 1177].

Відповідно до сімейного законодавства батьки – це не лише кровні батько та мати, але й усиновителі, оскільки в актових записках та свідоцтвах про народження саме вони значаться батьками, а таємниця усиновлення охороняється законом і за її розголошення передбачається юридична відповідальність [10, ст. ст. 207, 226, 229]. Особами, що замінюють батьків, є опікуни та піклувальники [10, ч. 2 ст. 243]. У випадку, якщо батько та мати проживають окремо і не ведуть спільного господарства, а їхнє майно, на яке може бути звернуто стягнення для

субсидування відшкодування заподіяної їх дітьми шкоди, розподілено між ними, їхня спільна відповідальність за таким субсидуванням є солідарною. Тобто стягнення для субсидування цивільної відповідальності їхніх дітей можна звернути на майно будь-кого із цих батьків, а вони між собою, зокрема і в судовому порядку, можуть визначати, яку саме частку має надати кожен із них на субсидування відшкодування шкоди, заподіяної їхньою неповнолітньою дитиною [10, ст. 41, ст. 180]. Для виникнення у батьків обов'язку субсидіарної відповідальності за шкоду, заподіяну їхніми дітьми, зовсім не важливим є факт досягнення неповнолітнім віку юридичної відповідальності, оскільки така відповідальність батьків настає без вини [11, ст. ст. 1178-1183, 1206].

Відповідно до сімейного законодавства батьки – це не лише кровні батько та мати, але й усиновителі, оскільки в актових записках та свідоцтвах про народження саме вони значаться батьками, а таємниця усиновлення охороняється законом і за її розголошення передбачається юридична відповідальність

З метою забезпечення можливості реального виконання цивільних позовів у кримінальних провадженнях про злочини неповнолітніх органам, які проводять досудове розслідування, чи органам, які наглядають за додержанням ними законів (органам

слідства [4, ч. 1 ст. 38] та прокуратури [8, п. 3 ч. 1 ст. 2]), які з власні ініціативи, так і з ініціативи цивільних позивачів та потерпілих чи їх представників потрібно вживати невідкладних заходів для виявлення і встановлення:

- обсягу і характеру шкоди (необхідно провести ретельні огляди місця події, вилучити у кримінально-процесуальному порядку необхідні речові докази, допитати очевидців чи інших осіб, яким можуть бути відомі відповідні відомості, призначити та провести судово-технічні, судово-товарознавчі, судово-економічні та судово-бухгалтерські, судово-психологічні експертизи);

- кола осіб, які відповідно до законодавства зобов'язані нести цивільну субсидіарну відповідальність за шкоду неповнолітніх на транспорті (треба дослідити відповідні акти цивільного стану для встановлення їх родинних зв'язків, в органах опіки та піклування з'ясувати наявність рішень відповідних органів щодо встановлення опіки чи піклування над неповнолітніми);

- наявність та місцезнаходження рухомого чи нерухомого майна і джерел доходів у неповнолітніх та осіб, які несуть за них субсидіарну відповідальність (слід звернутися із відповідними запитаннями до районних підрозділів податкових органів Державної фіскальної служби, Пенсійного фонду, Державної реєстраційної служби, Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, органів внутрішніх справ, бюро технічної інвентаризації, банків (розкриття у встановленому порядку банківської таємниці), інших кредитно-фінансових установ тощо);

- доказів, що є допустимими для підтвердження вини неповнолітнього у заподіянні шкоди на транспорті, обсягу і характеру шкоди, приналежності майна чи доходів, на які може бути звернуто стягнення, особі, яка має нести таку цивільну відповідальність за заподіяну неповнолітнім шкоду. Також треба виявляти і встановлювати докази щодо причин і умов, які сприяли вчиненню неповнолітніми злочинів на транспорті (наявність належної охорони транспортної інфраструктури, своєчасність заходів реагування на виявлені правопорушення, аналіз прорахунків попередніх посягань неповнолітніх на об'єкти транспортних комунікацій, достатність виховних чи інших профілактичних заходів до неповнолітніх, що вживалися за результатами такого аналізу).

Складаючи позовну заяву, до позовних вимог можна включати матеріальне відшкодування фізичної, прямої матеріальної шкоди (в натурі чи в грошовому еквіваленті, але без упущеної вигоди), а також моральної шкоди (зокрема, моральних страждань, моральних переживань та зміни звичного укладу життя) [11, ч. 1 ст. 167].

Подаючи цивільний позов до органів, що ведуть провадження у справі, слід урахувати, що він має відповідати вимогам цивільно-процесуального законодавства. Зокрема, до позовної заяви треба додати необхідну кількість її копій, що відповідає кількості відповідачів та третіх осіб. (Наприклад, якщо шкода заподіяна джерелом підвищеної небезпеки, відповідачем має бути володілець такого джерела, а сам винуватець правопорушення може бути залучений як третя особа на стороні відповідача) [12, ст. ст. 119-120]. Судовий збір за позовними заявами про відшкодування шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням, не стягується [9, п. 6 ч. 1 ст. 5].

За результатами вжиття зазначених вище заходів потрібно:

- направити до органів, що ведуть провадження у справі, уточнення до раніше поданого цивільного позову із деталізацією інформації щодо персональних даних правопорушників чи осіб, які несуть за них субсидіарну відповідальність, обсягу та характеру шкоди і способу відновлення порушених прав (наприклад, відшкодування шкоди в натурі чи відшкодування збитків (збитки – це майновий еквівалент шкоди) [11, ст. 1192];

- забезпечити неможливість до набрання законної сили судовим рішенням (вироком чи рішенням суду) відчуження виявленого майна неповнолітніх, майна їхніх батьків чи майна осіб, що їх замінюють, шляхом встановлення відповідних заборон у вигляді накладення арешту на це майно, видаткову частину банківських рахунків тощо. При визначенні майна, що не підлягає опису, треба керуватися відповідним переліком, закріпленим у Законі України «Про виконавче провадження», а не Додатком до Кримінального кодексу України 1960 року, в якому міститься Перелік майна, що не підлягає конфіскації за судовим вироком [3, Додаток];

- стягувачам, а саме – транспортним підприємствам, іншим юридичним чи фізичним особам, яким було завдано шкоди неправомірними суспільно небезпечними діями неповнолітніх, або їхніми представникам одразу після набрання законної сили судовим рішенням про відшкодування шкоди негайно звернутися до органів Державної виконавчої служби [7, ст. 1] із заявою про відкриття виконавчого провадження, накладення відповідних заборон на відчуження виявленого майна, якщо такі заборони раніше не накладались, про звернення стягнення на усі види доходів боржників. У разі повернення виконавчого листа без виконання через відсутність майна стягувачам важливо не пропустити річний строк давності виконання рішення суду і повторно звернутися до виконавчої служби до спливу цього строку [6, п. 2 ч. 1 ст. 22]. Якщо такий строк було пропущено

но із поважних причин, в судовому порядку можна просити про його поновлення, подавши докази поважності причин пропуску [б. ч. 2 ст. 24]. При конкуренції вимог про стягнення заборгованості за виконавчими документами кількох стягувачів пріоритет надається виконанню тих, що забезпечують відшкодування шкоди, заподіяної злочином [б, п. 2 ч. 1 ст. 44];

– власникам транспортних засобів, керівникам транспортних підприємств, інших об'єктів транспортної інфраструктури провести профілактичні заходи для охорони, збереження майна, запровадити технічну фіксацію можливих протиправних посягань на нього (відеоспостереження і запис тощо);

Подаючи цивільний позов до органів, що ведуть провадження у справі, слід урахувати, що він має відповідати вимогам цивільно-процесуального законодавства

– підрозділам державних органів, служб, установ, представникам відповідних організацій, до компетенції яких належить робота із неповнолітніми, посилити профілактично-виховний вплив на цих неповнолітніх з метою недопущення в подальшому вчинення ними протиправних дій та забезпечення окремої і загальної превенції, запобігання правопорушенням.

Для забезпечення належного функціонування транспортної сфери важливо було б внести законодавчі зміни до відповідних норм цивільного права (зокрема, до статті 1177 Цивільного кодексу України), у яких передбачити можливість відшкодування правопорушником чи особами, які несуть за нього цивільну відповідальність, не лише прямої шкоди, але і непрямих збитків, у тому числі й упущеної вигоди. Адже несправедливим буде стягнення, наприклад, зі злочинця 1000 гривень за викрадений ним один метр контактного залізничного проводу, якщо простий поїздів внаслідок перекриття залізничної гілки обійдеться підприємству у мільйонні збитки.

Реалізація зазначених пропозицій сприяла б не лише посиленню протидії злочинності, але й формуванню у неповнолітніх правослужняної поведінки.

Список використаних джерел:

1. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України, 1996. – № 30. – С. 141.
2. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III // Відомості Верховної Ради України, 2001. – № 25-26. – С. 131.
3. Кримінальний кодекс України від 28.12.1960 // Відомості Верховної Ради Української РСР, 1961. – № 2. – С. 14.
4. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI // Відомості Верховної Ради України, 2013. – № 9-10, № 11-12, № 13. – С. 88.
5. Про Правила дорожнього руху. Постанова Кабінету Міністрів України від 10.10.2001 № 1306.
6. Про виконавче провадження. Закон України від 21.04.1999 № 606-XIV // Відомості Верховної Ради України, 1999. – № 24. – С. 207.
7. Про державну виконавчу службу. Закон України від 24.03.1998 № 202/98-ВР // Відомості Верховної Ради України, 1998. – № 36-37. – С. 243.
8. Про прокуратуру. Закон України від 14.10.2014 № 1697-VII // Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1697-18>
9. Про судовий збір. Закон України від 08.07.2011 № 3674-VI // Відомості Верховної Ради України, 2012. – № 14. – С. 87.
10. Сімейний кодекс України від 10.01.2002 № 2947-III // Відомості Верховної Ради України, 2002. – № 21-22. – С. 135.
11. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV // Відомості Верховної Ради України, 2003. – №№ 40-44. – С. 356.
12. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 № 1618-IV // Відомості Верховної Ради України, 2004. – № 40-41, 42. – С. 492.

Олександр Іщенко,
начальник відділу
науково-методичного
забезпечення діяльності
Вищої кваліфікаційної комісії
суддів України,
Національної школи суддів
України,
кандидат юридичних наук

Інститут судового збору у механізмі здійснення державних видатків на судову систему

УДК 336.22/.23:342.56

Стаття присвячена дослідженню правових аспектів справляння судового збору, юридичних ознак судового збору і його місця у механізмі здійснення державних видатків на судову систему в Україні.

Ключові слова: судовий збір, обов'язкові платежі до бюджету, державні видатки, судова система України.

**А. Іщенко. Інститут судового збору в механізмі
осуществлення государственных расходов
на судебную систему**

Стаття посвящена исследованию правовых аспектов взимания судебного сбора, юридических признаков судебного сбора и его места в механизме осуществления госу-

дослідження джерел формування публічних грошових фондів для фінансування різноманітних потреб держави традиційно викликало підвищений інтерес у представників фінансово-правової науки. З огляду на це та зважаючи на національну правову традицію проблема нормативно-правового регулювання обов'язкових платежів до бюджету набуває особливого значення.

Окремим імпульсом для наукових пошуків стала новація законодавчих підходів до визначення такого платежу як судовий збір. Закон України «Про судовий збір» [1] (далі – Закон) набув чинності 1 листопада 2011 року. Згідно зі статтею 1 Закону такий збір

дарственных расходов на судебную систему Украины.

Ключевые слова: судебный сбор, обязательные платежи в бюджет, государственные расходы, судебная система Украины.

**O. Ishchenko. Court fees in the mechanism of government
spending on judicial system**

The article is devoted to the research of legal aspects of imposition of court taxes. It also deals with some characteristics of court fees and their place in mechanism of government spending on judicial system of Ukraine.

Key words: court fee, statutory charges, expenditures on public account, judicial system of Ukraine.

справляється на всій території України за подання заяв, скарг до суду, за видачу судами документів, а також у разі ухвалення окремих судових рішень, передбачених цим Законом. Раніше діюче законодавство передбачало за подібні юридичні дії сплату державного мита відповідно до Декрету Кабінету Міністрів України «Про державне мито» [2].

У загальнотеоретичному плані дослідженню проблеми справляння обов'язкових платежів до бюджету приділялася увага у працях таких знаних правників-фінансистів, як С. Д. Ципкін, Л. К. Воронова, М. П. Кучерявенко, Н. Ю. Пришва, І. Т. Тарасов, Д. М. Львов, І. І. Янжул та ін.

На сьогодні питання сплати судового збору у наукових публікаціях розглядаються зазвичай у контексті галузевих процесуальних досліджень або з позицій реалізації права на судовий захист. Спеціальні дослідження фінансово-правової природи судового збору фактично відсутні, незважаючи на їх практичну необхідність. У додаток до цього особливо гостро, з огляду на цільовий характер судового збору, постає питання місця такого платежу у механізмі здійснення державних видатків на судову систему України.

Метою цієї статті є аналіз положень Закону України «Про судовий збір» з позицій теорії фінансового права, формулювання наукового визначення поняття судового збору та встановлення юридичних ознак такого збору, з'ясування місця судового збору у механізмі здійснення державних видатків на судову систему, включаючи відповідну практику зарубіжних країн.

Правовий інститут судового збору охоплює окремі норми цивільного процесуального, господарського процесуального і адміністративного права та законодавства з адміністративного судочинства, і тому має комплексний характер. Втім, системного характеру нормам цього правового інституту надають норми фінансового права, які значною мірою визначають його правову природу і механізм функціонування.

Окремі науковці, дотримуючись правової традиції, відносять судовий збір до платежів податкового характеру [3, с. 187]. За законом «Про систему оподаткування», що діяв до 1 січня 2011 року, судовий збір належав до загальнодержавних податків і зборів (обов'язкових платежів). Чинний Податковий кодекс України [4] такої норми не містить. За класифікацією доходів бюджету, затвердженою наказом Міністерства фінансів України від 14 січня 2011 року № 11 [5], судовий збір віднесено до неподаткових надходжень.

На нашу думку, судовий збір за характером платежу належить до неподаткових платежів (зборів неподаткового характеру). На користь такого підходу свідчить і та обставина, що встановлення судового збору та механізм його справляння унормовані спеціальним законодавством, відмінним від податкового. Адміністрування збору здійснюється у відмінному від Податкового кодексу України порядку, а контроль за його сплатою не здійснюють органи Державної фіскальної служби.

У науково-консультативному висновку [6] Науково-консультативної ради при Вищому адміністративному суді України зазначається, що сплата судового збору є майновим цензом доступу особи до процесу правосуддя, який є елементом права особи на судовий захист.

Згідно з пунктом 5 частини третьої статті 29 Бюджетного кодексу України [7] (далі – БК України)

судовий збір є джерелом формування спеціального фонду Державного бюджету України в частині доходів. За Законом та БК України кошти, отримані від судового збору, повинні спрямовуватися на забезпечення здійснення правосуддя, зміцнення матеріально-технічної бази судів, включаючи створення та забезпечення функціонування Єдиної судової інформаційної системи, веб-порталу судової влади, комп'ютерних локальних мереж, сучасних систем фіксування судового процесу, придбання та обслуговування комп'ютерної і копіювально-розмножувальної техніки, впровадження електронного цифрового підпису.

Судовий збір як обов'язковий платіж має низку юридичних ознак. Він належить до загальнодержавних зборів, оскільки справляється на всій території України та зараховується до спеціального фонду Державного бюджету України.

За порядком визначення розміру платежу судовий збір є платежем, що сплачується у чітко визначених розмірах, незалежно від обсягів бази оподаткування платника. За Законом судовий збір справляється у відповідному розмірі від мінімальної заробітної плати/у відсотковому співвідношенні до ціни позову чи у фіксованому розмірі.

За способами встановлення розмірів ставок судові збори можна поділити на:

1) відсоткові, які мають свої підвиди: а) основні відсоткові (коли ставки визначаються у відсотках від ціни позову/розміру майнових вимог, наприклад: за подання до суду позовної заяви майнового характеру – 1 відсоток ціни позову); б) похідні відсоткові (коли ставки обраховуються у відсотках від основних відсоткових ставок або у відсотках від пропорційних ставок, наприклад: за подання до суду касаційної скарги на рішення суду – 70 відсотків ставки, що підлягає сплаті при поданні позовної заяви);

2) тверді, які можна розділити на: а) абсолютні (зафіксовані у чітко закріплених грошових сумах, наприклад: за видачу в електронному вигляді копії технічного запису судового засідання – 15 грн); б) пропорційні (встановлені у відповідних частках розміру мінімальної заробітної плати, наприклад: за подання до суду позовної заяви немайнового характеру – 0,2 розміру мінімальної заробітної плати).

Низка ставок судового збору мають змішаний (відсотково-пропорційний) характер, оскільки основа ставки має відсоткову природу, але застосовується в межах мінімальних/максимальних цензів, установлених за пропорційним принципом. Так, за подання до господарського суду позовної заяви майнового характеру встановлюється ставка судового збору у розмірі 2 відсотків ціни позову, але не менше 1,5 розміру мінімальної заробітної плати та не більше 60 розмірів мінімальної заробітної плати.

За підставами сплати судовий збір належить до

зборів за вчинення юридично значимих дій, оскільки сплачується за подання заяв, скарг до суду, за видачу судами документів, а також у разі ухвалення окремих судових рішень, передбачених Законом. Сплата судового збору є умовою здійснення на користь платника зустрічних дій з боку уповноважених державних органів – судів.

Як правило, сплата судового збору передуює наданню судом послуги. Проте Законом встановлено виняток, коли при поданні адміністративного позову майнового характеру сплачується 10 відсотків розміру ставки судового збору з наступним стягненням з позивача або відповідача решти суми судового збору пропорційно до задоволеної чи відхиленої частини вимоги.

Обов'язковий характер судового збору засновується на положенні, що несплата цього збору позбавляє особу (платника) можливості отримати від судового органу послуги публічно-правового характеру. Передумовою для здійснення платежу є вільний вибір та позитивне волевиявлення особи, яка бажає звернутися до суду. Юридичною ознакою обов'язковості судового збору є включення його законом про державний бюджет на відповідний рік до доходної частини бюджету. З іншого боку, цей збір є обов'язковим у тому сенсі, що до платника збору може бути застосовано у певних випадках механізм державного примусу, зокрема у випадку справляння збору за ухвалення судом постанови про накладення адміністративного стягнення.

Питання про примусове стягнення судового збору може виникнути у випадку, якщо платник отримав відстрочку платежу (в тому числі на підставі частини третьої статті 4 Закону) або сплатив його у заниженому розмірі, або неправомірно використав пільги щодо сплати судового збору чи ухиляється від виконання ухваленої судом постанови про накладення адміністративного стягнення в частині сплати судового збору. Цивільним процесуальним та господарським процесуальним законодавством передбачено також можливість стягнення з відповідача в дохід держави судового збору пропорційно до задоволеної чи відхиленої частини вимог позивача, якого звільнено від сплати судового збору. Контрольні функції щодо справляння судового збору покладено на Верховний Суд України, Державну судову адміністрацію України, Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ, Вищий господарський суд України, Вищий адміністративний суд України [8]. Примусове стягнення сум збору здійснюється за рішенням судів на підставі положень закону «Про виконавче провадження».

За несплату судового збору фінансових санкцій не встановлено. Такий підхід обумовлюється до певної міри природою збору: несплата збору є підставою для відмови у наданні послуг судом. Тому законодамір-

но, що процесуальне законодавство передбачає серед можливих наслідків несплати судового збору у встановлений законом чи судом строк такі заходи, як залишення заяви без руху (повернення позовної без розгляду для господарських судів) або залишення заяви (позову) без розгляду.

Судовий збір сплачується лише за умови звернення особи до суду для отримання судових послуг або у випадку виникнення на підставі постанови про накладення адміністративного стягнення обов'язку зі сплати збору. Тому цей збір має випадковий характер та не є періодичним платежем.

Судовий збір – це цільовий платіж. Сплачуючи збір, особа керується спеціальним інтересом, спрямованим на отримання судових послуг (у випадку сплати судового збору за результатами розгляду справи про адміністративне правопорушення доцільно вести мову про компенсацію наданих особі послуг). Встановлюючи збір, держава переслідує спеціальну мету – часткове покриття витрат установи на здійснення дій публічно-правового характеру з відправлення правосуддя. Законом визначено, що кошти судового збору спрямовуються на забезпечення здійснення правосуддя, зміцнення матеріально-технічної бази судів, включаючи створення та забезпечення функціонування Єдиної судової інформаційної системи, веб-порталу судової влади, комп'ютерних локальних мереж, сучасних систем фіксування судового процесу, придбання та обслуговування комп'ютерної і копіювально-розмножувальної техніки, впровадження електронного цифрового підпису.

Судовий збір, на відміну від деяких інших зборів, установлений Верховною Радою України. Основні елементи судового збору, як-то: платники, об'єкти справляння та розміри ставок збору, пільги щодо сплати, порядок сплати та повернення судового збору, – визначені у спеціальному законі. Це значно зближує зазначений збір із податком.

На нашу думку, положення законодавства про судовий збір мають кількарівневий характер: 1) у неподатковому законі (законі «Про судовий збір») визначаються правові засади справляння судового збору, платники, об'єкти та розміри ставок судового збору, пільги щодо сплати та порядок сплати збору, підстави для повернення судового збору тощо; 2) в процесуальному законодавстві визначаються порядок перевірки повноти сплати і наслідки несплати судового збору, умови розподілу судового збору між сторонами; 3) механізм повернення сплаченої до бюджету суми судового збору, перелік суб'єктів, які уповноважені здійснювати контрольні функції щодо справляння судового збору, унормовано підзаконними нормативно-правовими актами Кабінету Міністрів України та інших органів виконавчої влади.

Як і податок, судовий збір є безповоротним платежем. Проте законодавство допускає окремі випадки повернення сплаченої суми збору за ухвалою суду в разі:

- 1) зменшення розміру позовних вимог або внесення судового збору в більшому розмірі, ніж встановлено законом;
- 2) повернення заяви або скарги;
- 3) відмови у відкритті провадження у справі;
- 4) залишення заяви або скарги без розгляду (крім випадків, якщо такі заяви або скарги залишені без розгляду у зв'язку з повторним неприбуттям позивача або за його клопотанням);
- 5) закриття провадження у справі.

У всіх перелічених випадках повернення судового збору застосовуються положення порядку виконання рішень про стягнення коштів державного та місцевих бюджетів або боржників [9], а кошти повертаються платникам Державною казначейською службою України. Якщо ж судовий збір був сплачений без подальшого звернення до суду, кошти можуть бути повернені платнику відповідно до Порядку повернення коштів, помилково або надміру зарахованих до державного та місцевих бюджетів [10].

Судовий збір не є безвідплатним, а має компенсаційний, індивідуально відплатний характер, який проявляється у опосередкованому зв'язку між платежем і отримуваною платником послугою.

Сплата судового збору здійснюється у безготівковій або готівковій формі виключно через установи банків чи відділення зв'язку. Інших форм та способів оплати збору закон не передбачає. Грошовою одиницею платежу має бути гривня. За подання позовів, ціна яких визначається в іноземній валюті, судовий збір сплачується також у гривнях з урахуванням офіційного курсу національної грошової одиниці до іноземної валюти, встановленого Національним банком України на день сплати.

Закон передбачає для окремих категорій осіб пільги щодо сплати судового збору. Формами надання таких пільг, керуючись системним тлумаченням положень Закону, є:

- звільнення від сплати судового збору;
- відстрочення та розстрочення сплати судового збору;
- зменшення розміру судового збору.

Питання про відстрочення та розстрочення сплати судового збору, зменшення розміру судового збору вирішується ухвалою суду на основі врахування майнового стану сторони. При цьому суд вправі відстрочити і розстрочити сплату збору аж до ухвалення судового рішення у справі.

Звільнення від сплати судового збору може бути: 1) безумовним, визначеним у Законі та імперативним для суду; 2) умовним, коли рішення про звільнення від сплати збору приймає суд на власний

розсуд з урахуванням майнового стану сторони.

Слід відзначити несистематизований перелік пільговиків зі сплати судового збору. Єдиний критерій для віднесення особи до пільгових категорій відсутній. Законодавцем одночасно застосовано підходи, коли від сплати судового збору звільняються позивачі за подання окремих позовів, а також певні категорії осіб незалежно від виду позову (наприклад, органи прокуратури – при здійсненні своїх повноважень). Крім того, не до кінця зрозумілим залишається критерій відбору державних органів та установ, звільнених від сплати збору. Переважна більшість таких суб'єктів не потрапила до переліку «щасливчиків» та намагається домогтися внесення змін до Закону, про що свідчать як уже внесені у 2011-2013 роках зміни, так і низка проектів законів, які перебувають на розгляді у Верховній Раді України.

Керуючись принципом рівності учасників судового процесу перед судом, вважаємо за недоцільне звільняти державні органи чи установи від сплати судового збору через відсутність у них відповідних коштів, за умови, що вони не належать до переліку організацій, які Законом звільнені від сплати судового збору.

Судовий збір не становить ціну послуги, яку отримує платник. Витрати судів покриваються за рахунок бюджетних коштів. І це не лише кошти, отримані у вигляді судового збору.

Професор І.Т. Тарасов свого часу влучно зазначив, що суд оберігає права не тільки тих осіб, які безпосередньо звертаються до нього, а й усіх взагалі. Тому неправильно було б не віднести більшу чи меншу частину видатків для утримання державних судових установ на рахунок загальних доходів держави, а не тільки судових мит [11, с. 585].

Відповідно до статті 130 Конституції України держава забезпечує фінансування та належні умови для функціонування судів і діяльності суддів. У Державному бюджеті України окремо визначаються видатки на утримання судів.

Конституційний Суд України, здійснюючи офіційне тлумачення відповідних положень Основного Закону, у рішенні від 11 березня 2010 року № 7-рп/2010 [12] зазначив, що державну гарантію забезпечення фінансування та належних умов для функціонування судів і діяльності суддів слід розуміти, зокрема, так, що:

- фінансування всіх судів в Україні має забезпечуватися державою виключно за рахунок коштів Державного бюджету України;
- від імені держави забезпечення фінансування судів здійснюють Кабінет Міністрів України шляхом розроблення та подання до Верховної Ради України проекту закону про Державний бюджет України та Верховна Рада України шляхом затвердження Державного бюджету України виключно

законом України, здійснення контролю за його виконанням і прийняття рішення щодо звіту про його виконання;

- у Державному бюджеті України мають визначатися окремо для всіх судів України видатки на їх утримання не нижче рівня, що надає можливість незалежного здійснення правосуддя, з подальшим забезпеченням повного і своєчасного виділення таких видатків.

Джерелами фінансування державних видатків на судову систему України є кошти загального та спеціального фондів Державного бюджету України. З 2012 року, за даними Державної судової адміністрації України [13], спостерігається зростання обсягів фінансування як за рахунок спеціального фонду бюджету, так і за рахунок загального фонду бюджету. Однак рівень задоволення бюджетного запиту органів судової влади свідчить про хронічне недофінансування. Так, у 2012 році фінансові потреби судової влади були задоволені на 38,6%, у 2013 році – на 46,8%, у 2014 році – на 46,4%. При цьому у 2014 році видатки розвитку у структурі бюджетних призначень для ДСА України не передбачалися.

Навіть побіжний аналіз розподілу видатків на здійснення правосуддя, який міститься у додатку № 8 до Закону України «Про Державний бюджет України на 2014 рік», дає підстави для висновку, що кошти загального фонду бюджету суттєво превалюють над виділеними коштами зі спеціального фонду, який наповнюється за рахунок судового збору. Тому на даний час судовий збір є важливим, проте не головним джерелом покриття видатків на судову систему. Слід однак відмітити, що кошти загального фонду державного бюджету спрямовуються переважно на оплату праці суддів, тоді як праця працівників апаратів судів оплачується із коштів спеціального фонду бюджету.

Доходи Державного бюджету України від судового збору у 2014 році було заплановано на рівні 939373,3 тис. грн [14]. Акумуляцією основного обсягу цих коштів опікується Державна судова адміністрація України, яка контролює справляння судового збору від судів першої та апеляційної інстанцій.

За аналітичними даними Державної судової адміністрації України, надходження судового збору засвідчує стабільну динаміку його щорічного зростання. Так, за 2012 рік надходження становили 880,6 млн грн, за 2013 рік – 946,3 млн грн [15], за прогнозом, на 2014 рік судовий збір має сягнути 990 млн грн [16]. ДСА України вже у липні 2014 року повідомила про перевиконання планових показників судового збору на 2014 рік [17]. Аналіз надходжень судового збору свідчить, що найбільша його частка перераховується за послуги господарських судів.

Ще у дореволюційній юридичній літературі відзначалося, що судові мито має бути невеликим, щоб

не утруднювати користування судовими установами [18, с. 261].

Європейські документи містять застереження щодо розумності судових витрат та передбачають вимоги щодо їх скорочення або зменшення у випадку, якщо судові витрати становлять явну перешкоду доступові до правосуддя [19].

Згідно із аналітичною інформацією Європейської комісії з ефективності правосуддя у 2010 році частка судового збору у загальнорічному бюджеті судів країн-учасниць Ради Європи, за окремими винятками, не перевищувала 50 %. Лише бюджети судових установ Болгарії, Мальти та Сербії переважно формувалися за рахунок судових зборів. При цьому жодна країна-член Ради Європи не покриває видатки на правосуддя лише за рахунок судового збору, а окремі країни (Франція, Люксембург), сповідуючи принцип вільного доступу до суду, взагалі не стягують судові збори з метою наповнення бюджету судової влади [20].

Вище вже зазначалося, що судовий збір як обов'язковий платіж прийшов на заміну державному миту. Історичне коріння державного мита за здійснення правосуддя на теренах України сягає ще часів Київської Русі, проте наближенням до сучасного розуміння значенням таке мито наповнилося значно пізніше, у XIX столітті. Тогочасний корифей фінансово-правової науки професор І. Т. Тарасов, розглядаючи мито за користування послугами, які надавалися державними установами при здійсненні правосуддя, та відмежовуючи його від податей, наводив такі ознаки мита:

- прийняття до уваги майнового стану платника при справлянні мита лише у виключних випадках;
- відсутність у мита такої ознаки, як періодичність внесення, оскільки воно сплачується кожного разу саме тоді, коли виникає потреба в отриманні платних послуг чи коли набуваються права, за які воно сплачується;
- миту не притаманний безумовний примусовий характер, а обов'язок сплати мита обумовлений користуванням послугами і набуттям прав [11, с. 583].

Як свідчить наведений вище аналіз, всі перелічені характеристики притаманні і сучасному судовому збору. Ми цілком поділяємо позицію професора Н. Ю. Пришви, яка зазначає, що в теоретичному аспекті державне мито слід розглядати як різновид збору [21, с. 239]. З огляду на це словосполучення «судовий збір» є більш вдалим і виправданим, точніше відображає родову належність цього обов'язкового платежу до бюджету.

Підсумовуючи, зазначимо, що з позицій фінансового права судовий збір є загальнодержавним неподатковим обов'язковим цільовим та індивідуально відплатним платежем, що справляється у безготівковій або готівковій формі із фізичних і юридичних осіб у законодавчо фіксованих розмірах за вчинення

судами, їх посадовими особами дій, які мають юридичне значення. Судовий збір має випадковий характер (не характеризується періодичністю платежу), як правило, є безповоротним платежем, а його розмір прямо не становить ціну послуги, яку отримує платник. Відносини із акумуляції коштів судового збору до бюджету регулюються фінансово-правовими нормами, а ієрархічно інститут судового збору доцільно віднести до складу інституту неподаткових доходів бюджету.

Список використаних джерел:

1. Про судовий збір : Закон України від 8 липня 2011 року № 3674-VI : станом на 12 вересня 2014 р. [Електронний ресурс] // Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3674-17>
2. Про державне мито: Декрет Кабінету Міністрів України від 21 січня 1993 року № 7-93: станом на 12 вересня 2014 р. [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/7-93>
3. Радишевська О. Р. Особливості справляння судового збору в Україні: колізійні аспекти вітчизняного законодавства / О.Р. Радишевська // Адміністративне право і процес. – 2014. – № 1(7). – С. 185-194.
4. Податковий кодекс України : Закон України від 2 грудня 2010 року № 2755-VI : станом на 12 вересня 2014 р. [Електронний ресурс] // Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2755-17/para183#n183>
5. Про бюджетну класифікацію: Наказ Міністерства фінансів України від 14 січня 2011 року № 11: станом на 12 вересня 2014 р. [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://www.minfin.gov.ua/control/uk/publish/article%3Fart_id=356065&cat_id=355990
6. Узагальнений науково-консультативний висновок Науково-консультативної ради при Вищому адміністративному суді України «Стосовно повернення судового збору в разі відмови у відкритті касаційного провадження з підстав, передбачених пунктом 5 частини п'ятої статті 214 КАСУ». [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://www.vasu.gov.ua/ua/News.html?_m=publications&_t=rec&id=3522&s=print
7. Бюджетний кодекс України : Закон України від 8 липня 2010 року № 2456-VI : станом на 12 вересня 2014 р. [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>
8. Деякі питання ведення обліку податків і зборів (обов'язкових платежів) та інших доходів бюджету: Постанова Кабінету Міністрів України від 16 лютого 2011 р. № 106 : станом на 12 вересня 2014 р. [Електронний ресурс] // Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/106-2011-%D0%BF>
9. Про затвердження Порядку виконання рішень про стягнення коштів державного та місцевих бюджетів або боржників : Постанова Кабінету Міністрів України від 3 серпня 2011 р. № 845: станом на 12 вересня 2014 р. [Електронний ресурс] // Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/845-2011-%D0%BF>
10. Про затвердження Порядку повернення коштів, помилково або надміру зарахованих до державного та місцевих бюджетів: Наказ Міністерства фінансів України від 03.09.2013 № 787: станом на 12 вересня 2014 р. [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1650-13>
11. Тарасовъ И. Очеркъ науки финансового права. – Ярославль : Типографія Губ. Правленія, 1883. – 710 с.
12. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Вищого господарського суду України щодо офіційного тлумачення положень частини першої статті 130 Конституції України (справа про фінансове забезпечення діяльності судів) від 11 березня 2010 року № 7-рп/2010 [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v007p710-10>
13. Інформація про діяльність Державної судової адміністрації України у 2012–2013 роках та в першому кварталі 2014 року [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://court.gov.ua/userfiles/file/DSA/SCA_Zvit.pdf
14. Про Державний бюджет України на 2014 рік: Закон України від 16 січня 2014 року № 719-VII: станом на 12 вересня 2014 р. [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/719-18>
15. Лист Державної судової адміністрації України до Ради суддів України щодо аналізу надходжень до державного бюджету від сплати судового збору за 2013 рік від 23.05.2014 № 11-2613/14 [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://court.gov.ua/rsu/123392/>
16. Виступ Голови Державної судової адміністрації України на XII позачерговому з'їзді суддів України [Електронний ресурс] // Режим доступу : <http://court.gov.ua/archive/113624/>
17. Інформація із веб-сторінки Державної судової адміністрації України [Електронний ресурс] // Режим доступу : <http://court.gov.ua/archive/115476/>
18. Львовъ Д. Курсъ финансового права. – Казань: Типографія Императорскаго Университета, 1887. – 520 с.
19. Щодо заходів, що полегшують доступ до правосуддя: Рекомендація № R (81) 7 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам від 14 травня 1981 року: [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_133
20. Evaluation report on European judicial systems [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://www.coe.int/t/dghl/cooperation/cepej/evaluation/2012/Rapport_en.pdf
21. Пришва Н.Ю. Правові проблеми регулювання обов'язкових платежів / Н. Ю. Пришва. – К. : «Екс-Об», 2003. – 280 с.

Людмила Козловська,
кандидат юридичних наук,
доцент, науковий консультант
Вищого спеціалізованого суду
України з розгляду цивільних
і кримінальних справ, старший
науковий співробітник Науково-
дослідного інституту приватного
права і підприємництва
імені Ф. Г. Бурчака НАПрН України

Судові рішення як акти правозастосування в динаміці підстав спадкування

УДК 347.65/68

У статті досліджується проблема значення судового рішення в динаміці підстав спадкування. Автор робить висновок, що судові рішення є юридичним фактом матеріального права та входять до юридичного складу підстав спадкування. Судові рішення, які визначають динаміку підстав спадкування, мають установний характер і констатують наявність юридичних фактів, що є підставою для визнання спадково-правових зв'язків між спадкодавцем та спадкоємцем.

Ключові слова: спадкування, спадщина, судові рішення, захист спадкових прав.

Л. Козловская. Судебные решения как акты правоприменения в динамике оснований наследования

В статье исследуется проблема значения судебного решения в динамике оснований наследования. Автор делает вывод, что судебное решение является юридическим фактом материального права и входит в юридический состав оснований наследования. Судебные решения, определяющие динамику оснований наследования, имеют установительный характер

и констатируют наличие юридических фактов, которые являются основанием для признания наследственно-правовых связей между наследодателем и наследником.

Ключевые слова: наследование, наследство, судебное решение, защита наследственных прав.

L. Kozlovskaya. Court Decisions as Act of Law Application in Dynamics of Reasons for Inheriting

The article deals with issue of significance of court decision in dynamics of reasons for inheriting. The author makes conclusion that court decision is a legal fact of substantial law and it is a component of legal composition of reasons for inheriting. Court decisions, which determine the dynamics of reasons for inheriting, have affirmative nature and fix presence of legal facts. This is the reason for acknowledgment of hereditary and legal relations between antecessor and successor.

Key words: inheriting, heritage, court decision, defence of inheritance rights.

Юридичне значення судового рішення є однією з найбільш складних проблем правової науки. З точки зору визначення місця судового рішення в динаміці підстав цивільних правовідносин, зокрема правовідносин зі спадкування, актуальним дискусійним питанням є розуміння судового рішення як юридичного факту матеріального права. Є кілька основних точок зору. Так, зокрема, існує думка, що судові рішення ніколи не бувають матеріально-правовим юридичним фактом, воно завжди є лише актом правосуддя, який захищає права (М. Г. Авдюков, Н. Б. Зейдер) [1, с. 74–75]. Близьким до цієї точки зору є розуміння судового рішення лише як такого, що потребує розмежування як акт правосуддя та процесуальний документ [2, с. 1, 4, 8–10]. Інша точка зору полягає в тому, що рішення суду може вважатися юридичним фактом у розумінні його як підстави для примусової реалізації повноважень, які є у позивача, проте жодним чином не є юридичним фактом, з яким закон пов'язує виникнення, зміну або припинення суб'єктивного права (А. А. Добровольський). Насамкінець, існує точка зору, що судові рішення – це один із елементів складного юридичного складу і як такий є юридичним фактом матеріального права (М. А. Гурвич, О. О. Красавчиков, В. Б. Ісаков) [2, с. 74–75; 3, с. 134].

Також є неоднозначним розуміння сутності судового рішення в процесуальній науці. Одні дослідники вважають, що воно полягає у перетворенні спірного правовідношення у безспірне (С. Н. Абрамов). Інші пов'язують сутність судового рішення зі створенням для суб'єктів спірних відносин конкретних правил виходячи із адекватних заявленому спору абстрактних моделей поведінки. Є й такі автори, які при виявленні сутності судового рішення віддають пріоритет веліючому характеру правових норм. Норма права, на їх думку, визначає всі властивості судового рішення, включаючи його загальнообов'язкову силу (Н. О. Чечіна). Як зазначають з цього приводу Д. О. Фурсов та І. В. Харламова, різні автори надають значення різним сторонам однієї і тієї ж сутності. Проте їх не слід протиставляти, оскільки вони як істотні характеристики судового рішення доповнюють одна одну [4, с. 440].

О. О. Красавчиков, розглядаючи місце судового рішення у фактичному (юридичному) складі підстав правовідносин, підкреслював, що судові рішення входять до правозмінюючого, правоприминаючого складу спірного правовідношення та одночасно може виступати елементом правоутворюючого складу правовідношення – за примусовим здійсненням даного правовідношення [3, с. 138]. Дискусія щодо правоутворюючого значення судового рішення найбільш тісно пов'язана із концепцією допустимості правоперетворюючих позовів. Відповідно до ч. 4 ст. 11 Цивільного кодексу України

(далі – ЦК України) у випадках, установлених актами цивільного законодавства, цивільні права та обов'язки можуть виникати з рішення суду. Зазначене положення є нормативною передумовою існування правоперетворюючих позовів у цивільному праві, сама можливість яких заперечується багатьма вченими (А. А. Добровольський, А. Ф. Клейнман) [5, с. 72]. Наукове обґрунтування цієї нормативної позиції спричинило одну із найбільш складних і тривалих теоретико-правових дискусій щодо природи правоперетворюючих позовів, зміст якої викликає певні застереження з огляду на норму ч. 4 ст. 11 ЦК України.

Правоперетворюючі позови – це позови, предмет яких характеризується такими способами захисту, як зміна та припинення спірного правовідношення, тобто його перетворення [5, с. 71–78]. Дотримуючись традиційної точки зору, Д. О. Тузов зазначає, що предметом правоперетворюючого позову є також вимога про визнання дійсним нікчемного правочину. Мова йде про відновлення (виникнення), «зцілення» спірного матеріального правовідношення [6, с. 179–178].

Аргументи опонентів теорії правоперетворюючого значення судових рішень (позовів) зводяться в основному до обґрунтування констатуючого, а не конститутивного значення судового рішення. Так, стверджується, що судові рішення не може змінювати існуючих, дійсних правовідносин. Судове рішення лише усуває невизначеність для відновлення порушеного права. Судове рішення може й має бути засноване на реальних відносинах сторін, які перебувають у стані спору. Обов'язки сторін після прийняття рішення впливають із попередніх спірних відносин, а не створюються судом на його розсуд. Тому *судове рішення не володіє силою юридичного факту з новим змістом* [4, с. 440–441]. Висловлювалася думка, що судові рішення про визнання права власності за певною особою як складова правонабуття не повинно виноситься, якщо немає всіх інших юридичних фактів – елементів відповідної підстави набуття права власності [7, с. 81].

Розв'язуючи проблему правоперетворюючих позовів, Д. О. Фурсов та І. В. Харламова стверджують, що *за позовами про присудження і правоперетворюючими позовами спірне правовідношення припиняється, а позови про визнання ведуть до припинення спору, але не правовідношення* [4, с. 440–441].

Розглядаючи конкретні судові спори та способи захисту спадкових прав, ми віднаходимо не лише випадки припинення правовідносин, наприклад усунення від права на спадкування (ст. 1224 ЦК України), але і їх зміни, наприклад вимога про зміну черговості одержання права на спадкування (ч. 2

ст. 1259 ЦК України). З огляду на зміст ч. 4 ст. 11 ЦК України потрібно, по-перше, визнати, що судове рішення є юридичним фактом матеріального права і як таке входить до юридичного складу, зокрема складу спадкування.

По-друге, не всі види позовів (позовних вимог) і відповідно судових рішень у спадкових спорах входять до юридичного складу спадкування. Так, вимога про зміну черговості одержання права на спадкування (ч. 2 ст. 1259 ЦК України) є елементом юридичного складу спадкування разом з іншими юридичними фактами спадкування за законом. Водночас судові рішення про задоволення вимог кредиторів спадкодавця (ст. 1282 ЦК України) на порядок спадкування не впливає, також не впливає на склад спадщини. Останній визначається на час відкриття спадщини, права і обов'язки спадкодавця встановлюються також на цей час (ст. ст. 1218–1219 ЦК України). У цьому випадку зміна або припинення правовідношення не відбувається, натомість є визнання права кредиторів і обов'язку спадкоємців, а отже, має місце класичне судове рішення про визнання (установний позов, судові рішення) у позитивній його формі. «Оскільки позови про визнання завжди спрямовані на встановлення наявності або відсутності спірного правовідношення, вони називаються також установними позовами» [5, с. 80]. Я. Шап визначає, що установний позов спрямований на таке рішення судді, яким стверджується наявність (позитивний установний позов) або відсутність (негативний установний позов) суб'єктивного права або правовідношення [8, с. 45]. Це співвідноситься з логічним рядом розуміння права на судовий захист як права на позов, а останнього, в свою чергу, як права на отримання позитивного з точки зору позивача рішення суду [9, с. 928–930]. Тому з другою частиною тези Д. О. Фурсова та І. В. Харламової, що *«позови про визнання ведуть до припинення спору, але не правовідношення»*, потрібно цілком погодитися.

Проте, і це по-третє, не всі види правоутворюючих позовів і рішень суду в спадкових спорах входять до юридичного складу спадкування. Позов про визнання права власності на об'єкти самочинного будівництва в порядку спадкування (ч. 3 ст. 376 ЦК України) не входить до юридичного складу підстав спадкування, але входить до юридичного складу набуття права власності спадкоємцем. У цьому випадку рішення суду не визначає підстави і порядок спадкування. Навпаки, воно ґрунтується на спадкуванні як констатованому переході прав і обов'язків спадкодавця до спадкоємця-позивача, вони свого роду походять від спадкування.

Відповідно до класифікації позовів на виконавчі, установчі та правоперетворюючі (конститутивні) можна констатувати, що вимоги про визнання

особи спадкоємцем реалізуються шляхом пред'явлення установного позову, спрямованого на таке рішення судді, яким стверджується наявність (позитивний установний позов) або відсутність (негативний установний позов) суб'єктивного права або правовідношення [8, с. 45]. В. І. Серебровський зазначає: «Оскільки центральною вимогою позову про спадщину є вимога про присудження відповідача до видачі спадщини чи певної її частини, цей позов належить до позовів про присудження» [10, с. 238]. Можна зробити висновок, що традиційна класифікація позовів за процесуальною ознакою або, як стверджують прибічники матеріально-правового критерію, виділення позовів за способом захисту [5, с. 68–75], застосовується до різних видів спадково-правових вимог, внаслідок цього маємо різні результати.

Визначення виду позовів і відповідно судових рішень проявляє практичний аспект проблеми системи способів захисту спадкових прав. На думку В. І. Серебровського, реалізація права на судовий захист спадкових прав має здійснюватися на етапі виконання рішення суду у виконавчому провадженні, тоді як установний характер позову відкриває шлях до нотаріального оформлення спадкових прав, що встановлений Главою 86 ЦК України.

Ми дотримуємося точки зору щодо установного значення рішення суду в більшості спадкових спорів, адже воно ґрунтується на нормах матеріального права, які є нормативною передумовою виникнення спадкового правовідношення. Таке судові рішення констатує наявність юридичних фактів, що є підставою для визнання спадково-правових зв'язків між спадкодавцем та особою-спадкоємцем, і юридичний факт прийняття спадщини. Йдеться про те, що основним способом захисту спадкових прав є їх визнання. З цим пов'язується установний характер позовів про захист суб'єктивного права спадкування.

Теоретична дискусія щодо визнання за судовими рішеннями, зокрема у спадкових спорах, правоперетворюючого характеру, в загальних рисах зводиться до вирішення питання, чи може судові рішення змінювати або припиняти існуюче правовідношення [5, с. 68–75]. На нашу думку, у таких випадках судові рішення як юридичний факт матеріального права є підставою виникнення цивільних прав і обов'язків (ч. 5 ст. 11 ЦК України). Дефініцію норм ч. 5 ст. 11 ЦК України «у випадках, встановлених законодавством» слід розуміти саме як необхідність прямої вказівки законодавства на рішення суду як на підставу виникнення прав і обов'язків.

Емпіричними прикладами правоперетворюючих позовів та відповідно судових рішень слугують вимоги про визнання права власності на об'єкти самочинного будівництва та об'єкти неза-

вершеного будівництва, майнові права на які переходять у порядку спадкування. Зазначені види спорів досить поширені у судовій практиці. Хоча судові рішення про задоволення вимог про визнання права власності на такі об'єкти в порядку спадкування найчастіше є необґрунтованими, і такі рішення скасовуються в порядку апеляційного або касаційного перегляду. В цьому випадку існує ще одне істотне застереження: за своєю суттю вони не пов'язані з вирішенням спору про право спадкування. Якщо вони поєднуються з визнанням спадково-правового статусу особи, тобто позовом про спадкування, їхній характер є похідним щодо правоутворюючих вимог позову про спадкування.

Частиною 5 ст. 11 ЦК України визначено, що у випадках, встановлених актами цивільного законодавства, цивільні права та обов'язки можуть виникати із рішення суду. Під визнанням права на спадщину ми розуміємо визнання права спадкування та визначення частки у спадщині. Стосовно захисту суб'єктивного права спадкування мова може йти про *визнання суб'єктивного права спадкування*, тобто про визнання в особи правового статусу спадкоємця за законом чи за заповітом. Виникнення права спадкування на підставі судового рішення – це поняття, яке містить у собі внутрішнє змістовне протиріччя, адже зазначене право виникає із сукупності передбачених законом юридичних фактів, які в свою чергу обумовлені змістом суб'єктивного права спадкування.

Рішенням суду в спорах про право на спадкування може бути визнано право, яке виникло, але порушене, невизнане або оспорюється третіми особами. Це впливає із самої сутності правовідносин із спадкування як відносин, що опосередковують перехід прав і обов'язків спадкодавця до спадкоємців (ст. 1216 ЦК України).

Застосування правоперетворюючих позовів є обґрунтованим щодо визнання права власності на деякі види спадкового майна, як, наприклад, об'єкти незавершеного, самочинного будівництва. Це виняткові випадки поширення на спірні правовідносини у спадкових спорах норм ч. 5 ст. 11 ЦК України, відповідно до якої у випадках, встановлених актами цивільного законодавства, цивільні права та обов'язки можуть виникати із рішення суду. Право власності у спадкоємця на вказані об'єкти виникає вперше, проте походить від права спадкодавця на будівельні матеріали, обладнання, які були використані в процесі будівництва. Визнане судовим рішенням право власності на нерухоме майно – будівлю залежить також від права на земельну ділянку забудови. Правоперетворюючий характер позовів та судових рішень у цьому разі заперечувати неможливо.

Отже, судові рішення не є обов'язковим елементом юридичного складу спадкування у його нормальній динаміці, встановленій нормами спадкового права. Як правило, спадкове правонаступництво здійснюється за їх відсутності. За певних обставин судові рішення обумовлює динаміку спадкового правовідношення і в переважній більшості випадків його змінює. Дещо іншої думки дотримується Ю. Б. Гонгало, яка вважає, що можливі різні варіанти судових рішень відповідно до моделі здійснення спадкового правонаступництва і розвитку правовідношення. Авторкою відповідно до норм ЦК Франції та ЦК РФ виділено: 1) судові рішення, пов'язані з наявністю розпорядження на випадок смерті; 2) судові рішення, пов'язані з прийняттям спадщини; 3) судові рішення, пов'язані з відмовою від спадщини [11, с. 241–253]. У сфері спадкового права фігурують також судові рішення про витребування майна, яке входить до складу спадкової маси, із чужого незаконного володіння; за позовами спадкоємців до співспадкоємців, які незаконно присвоїли частки, що належать першим; за вимогами кредиторів спадкодавця; за вимогами відказоодержувачів; про поділ спадкового майна. ***Проте подібні рішення не мають значення для розвитку спадкового правовідношення, оскільки не породжують ніяких прав і обов'язків для учасників матеріально-правового відношення (виділено – Л. К.)***. Під терміном «матеріально-правове відношення» авторка розуміє цивільне, спадкове правовідношення, яке складається з приводу спадкової маси, учасник якого (спадкоємець) наділений суб'єктивним правом спадкування з метою здійснення переходу прав і обов'язків померлої особи (спадкодавця) до його правонаступника (спадкоємця) [11, с. 6].

Погоджуючись в цілому з розумінням матеріально-правового спадкового правовідношення, все ж таки потрібно зазначити, що Ю. Б. Гонгало не враховує спори спадкоємців за законом і заповітом, які визначають зміст матеріального правовідношення спадкування та динаміку спадкового правонаступництва, в тому числі й усунення від права на спадкування, відоме цивільному законодавству як Франції, так і РФ. Певну специфіку мають позовні вимоги про визначення додаткового строку для подання заяви про прийняття спадщини, задоволення яких не може вважатися вирішенням спору про право із присудженням спадкового майна, але мотивувальна частина відповідного судового рішення, що не має обов'язкового значення, містить вказівку на правовий статус особи, яка звертається з вимогою.

Місце та значення судового рішення у динаміці підстав спадкування пов'язується з його *функціями*. Так, судові рішення як особливий юридичний факт,

що встановлює цивільні права та обов'язки, це – інтегральне правове явище, яке утворюється в результаті дії норм матеріального і процесуального права і здатне вбирати в себе, «поглинати» інші матеріально-правові підстави виникнення цивільних прав і обов'язків (наприклад, правочини, договори) [12].

Відзначаючи як надзвичайно важливу рису те, що судові рішення – особливий юридичний факт, інтегральний, який вбирає або «акумулює» в себе інші підстави виникнення прав і обов'язків, В. Б. Ісаков зазначає, що у регулюванні суспільних відносин судові рішення виконує щонайменше три функції: акта застосування права, акта конкретизації та юридичного факту – елемента складу. При цьому підкреслюється, що мова йде не просто про функції, а саме про систему функцій [1, с. 76]. У переважній кількості випадків судові рішення, яким визнається право власності на спадкове майно, не є обов'язковим елементом юридичного складу спадкування.

Саме у цьому контексті суди приймають рішення про відмову у задоволенні позовних вимог про визнання права власності на спадкове майно. *У травні 2010 року А. Н. І. звернулася до суду з позовом, в якому просила визнати за нею право власності в порядку спадкування за законом на ? частину майна, що залишилося після смерті її батька П. І. Я, який помер 27.05.2009, а саме на ? частину житлового будинку з господарськими будівлями та спорудами, а також на ? частину земельної ділянки, на якій він розташований, посилаючись на відсутність у неї правовстановлюючих документів на зазначене майно, і як наслідок, неможливість отримання у встановленому законом порядку свідоцтва про право на спадщину в нотаріальній конторі. Заочним рішенням Овідіопільського районного суду Одеської області від 23.09.2010 позов задоволено, за позивачкою визнано право власності на ? частину зазначеного будинку та ? частину земельної ділянки. Апеляційний суд Одеської області 30 березня 2011 року скасував рішення суду першої інстанції та ухвалив рішення, яким позов частково задоволено, визнано право позивачки на спадщину у вигляді ? частини житлового будинку з господарськими будівлями та спорудами, а також на ? частину земельної ділянки, на якій він розташований. Апеляційний суд при цьому посилався на те, що суд першої інстанції, ухвалюючи рішення, фактично перебрав на себе повноваження нотаріуса.*

Такий шлях розвитку правозастосовної практики слід визнати найбільш обґрунтованим з точки зору належності способів захисту цивільних прав. Допустивши істотні порушення норм процесуального права, на що вказав суд касаційної інстанції, зокрема застосувавши спосіб захисту, який не був

зазначений позивачем, апеляційний суд ухвалив рішення, яким норми матеріального права у частині визнання права на спадщину було застосовано вірно виходячи із самої сутності правовідносин та суб'єктивних прав, що виникли у позивачки у зв'язку з відкриттям спадщини. Крім випадків правовстановлюючих позовів про визнання права власності на спадкове майно, які є по суті позовами про встановлення права власності, визнання права власності на спадкове майно є «прихованим» захистом права на спадщину як суб'єктивного права спадкування. Судові рішення про визнання права спадкування як суб'єктивного права спадкоємця на спадщину та судові рішення як підстава виникнення права власності на спадкове майно розмежовуються за своєю правовою природою, призначенням та місцем у юридичному складі спадкування.

Рішення суду, на підставі якого набувається право власності, може бути як частиною нормального шляху реалізації волі набувача, звичайним елементом юридичного складу інших юридичних фактів, так і не входити до послідовності дій, що об'єктивують спрямовану на придбання права власності волю. Судові рішення саме по собі є не підставою набуття права власності, а є одним із елементів його юридичного складу.

На нашу думку, в цивільному законодавстві України закріплено правові підстави необхідності обов'язкового підтвердження права на спадщину в нотаріальному порядку. Визнання за судовим рішенням установного характеру не виключає обов'язку особи звернутися за видачею свідоцтва про право на спадщину на нерухоме майно (ст. 1297 ЦК України). Хоча неодержання такого свідоцтва не позбавляє особу права на спадщину.

Значення рішення суду в юридичному складі підстав спадкування тісно пов'язано з питанням державної реєстрації права власності на майно, яке входить до складу спадщини. Огляд законодавства та правозастосовної практики європейських країн з усією очевидністю свідчить про те, що в зарубіжних правопорядках відсутня така проблема, як ухилення від державної реєстрації переходу права власності на нерухоме майно [13, с.64]. Хоча це питання більшою мірою пов'язується з ухиленням від державної реєстрації сторони правочину, спрямованого на відчуження нерухомого майна в спадковому праві, де сходяться всі проблеми набуття права власності, воно також є актуальним. Якщо спадкодавець належним чином не оформив право власності на нерухоме майно та не здійснив його державної реєстрації, спадкоємці будуть позбавлені можливості оформити права на спадщину в нотаріальному порядку. А отже, єдиним шляхом захисту права спадкоємця на спадкове нерухоме майно

стає звернення до суду. У зв'язку з цим виникає низка питань щодо обґрунтованості такого способу захисту, як визнання права власності на нерухоме майно в порядку спадкування, звернення з вимогою про зобов'язання здійснити державну реєстрацію тощо.

Слід брати до уваги, що спори про спадкування підлягають розгляду судами виключно у порядку цивільного судочинства. Вимога здійснити державну реєстрацію права власності, іншого речового права є цивільно-правовою вимогою. Проте очевидно мають місце відносини, пов'язані з діями органів державної влади, управління. Тому виникають питання як щодо визначення юрисдикції, так і щодо визначення належного відповідача у вказаних спорах, змісту резолютивної частини рішення суду. Уповноважений орган, який здійснює державну реєстрацію майнових прав (орган державної реєстрації прав), не має будь-якого матеріально-правового інтересу у вирішенні спору, а отже, притягнення його як відповідача є безпідставним. Притягнення до участі у справі органу державної реєстрації прав як третьої особи, котра не заявляє самостійних вимог на предмет спору, позбавлене сенсу, адже на третю особу в спорі рішенням суду не може бути покладено будь-якого обов'язку, в тому числі й здійснити дії.

На нашу думку, якщо в резолютивній частині рішення суду буде встановлено перехід права власності та обов'язок здійснити державну реєстрацію права власності, таке рішення вважається достатньою підставою для здійснення уповноваженим органом державної реєстрації внаслідок загальнообов'язкової сили судових рішень, яка встановлена ч. 5 ст. 124 Конституції України. Судові рішення ухвалюються судами іменем України і є обов'язковими до виконання на всій території України (ч. 5 ст. 124 Конституції України). Відповідно до п. 9 ч. 3 ст. 129 Конституції України обов'язковість рішень суду є однією з основних засад судочинства.

Отже, судові рішення не є обов'язковим елементом юридичного складу спадкування у його нормальній динаміці, встановленій нормами спадкового права. Відповідно до єдиної для матеріального і процесуального права класифікації рішень (позовів) на установні, виконавчі та правоперетворюючі (конститутивні) **динаміку підстав спадкування визначають окремі види судових рішень, які характеризуються як спеціальні вимоги про захист суб'єктивного права на спадкування**. У вказаній класифікації вони виступають або як судові рішення (позови) про визнання, або в окремих встановлених нормами спадкового права випадках – як правоперетворюючі судові рішення (позови). Судові рішення

визнається як завершальний елемент правового механізму здійснення та захисту спадкових прав за умови дотримання концепції права на позов як права на отримання позитивного з точки зору позивача рішення суду та визнання правопідтверджуючого характеру свідоцтва про право на спадщину.

Список використаних джерел:

1. Исаков В. Б. Фактический состав в механизме правового регулирования / В. Б. Исаков. – Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1980. – 128 с.
2. Фазикош Г. В. Судове рішення в цивільному судочинстві: автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Г. В. Фазикош. – Харків, 2008.
3. Красавчиков О. А. Юридические факты в советском гражданском праве. М.: Госюриздат, 1958. – 183 с.
4. Фурсов Д. А., Харламова И. В. Теория правосудия в кратком трехтомном изложении по гражданским делам. Том второй: Гражданское судопроизводство как форма отправления правосудия. – М.: Статут, 2009. – 599 с.
5. Осокина Г. Л. Иск (теория и практика). – М.: Городец, 2000. – 192 с.
6. Тузов Д. О. Ничтожность и оспоримость юридической сделки: пандектное учение и современное право. / Д. О. Тузов. – М.: Статут, 2006. – 204 с.
7. Шапп Я. Система германского права: Учебник / Пер. с нем. С. В. Королева. – М.: Междунар. отношения, 2006. – 357 с.
8. Гражданское право: актуальные проблемы теории и практики / Под общ. ред. В. А. Белова. – М.: Издательство Юрайт, 2009. – 993 с.
9. Серебровский В. И. Избранные труды по наследственному и страховому праву / Серебровский В. И. – М.: Статут, 1997. – 567 с.
10. Гонгало Ю. Б. Юридические факты в наследственном праве России и Франции: Сравнительно-правовое исследование. – М.: Статут, 2010. – 310 с.
11. Лапач В. А. Субъективные гражданские права и основания их возникновения. / Журнал российского права. 2001, № 10 [Электронный ресурс] // Режим доступа: http://www.jursites.ru/lapach_subektivnye_grazhdansk.html
12. Спасибо І. А. Набуття права власності у цивільному праві України: дис. ... канд. юрид. наук. / І. А. Спасибо. К, 2009. – 226 с.
13. Жужжалов М. Б. Требование о государственной регистрации перехода права собственности / М. Б. Жужжалов // Проблемы регистрации прав, фиксации и удостоверения фактов гражданского права: Сборник статей (Анализ современного права) / Рук. авт. кол. и отв. ред. д.ю.н. М.А. Рожкова. – М.: Статут, 2013. – 336 с.

Тетяна Столяр,
провідний спеціаліст
кафедри кримінального
права Національної академії
прокуратури України

Проблеми кваліфікації умисного вбивства, вчиненого одночасно при перевищенні меж необхідної оборони та у стані сильного душевного хвилювання

УДК 343.4

Досліджується питання про неконкурентність статей 116 та 118 Кримінального кодексу України, незнання яких призводить до помилок на практиці при кваліфікації умисного вбивства, вчиненого одночасно при перевищенні меж необхідної оборони та у стані сильного душевного хвилювання. Зокрема, аналізуються окремі ознаки зазначених складів злочинів, між якими потрібно проводити меж при призначенні покарання.

Ключові слова: умисне вбивство, необхідна оборона, перевищення меж необхідної оборони, сильне душевне хвилювання.

Т. Столяр. Проблемы квалификации умышленного убийства, совершенного одновременно при превышении пределов необходимой обороны и в состоянии сильного душевного волнения

Исследуется вопрос о неконкурентности статей 116 и 118 Уголовного кодекса Украины, незнание которых приводит к ошибкам на практике при квалификации умышленного убийства, совершенного одновременно при превышении пределов необходимой обороны

и в состоянии сильного душевного волнения. В частности, анализируются отдельные признаки указанных составов преступлений, между которыми нужно проводить грань при назначении наказания.

Ключевые слова: умышленное убийство, необходимая оборона, превышение пределов необходимой обороны, сильное душевное волнение.

T. Stolyar. Problems qualification murder committed while in excess of necessary defense and in the heat of passion

The article investigates the issue of non-competitiveness Articles 116 and 118 of the Criminal Code of Ukraine, the ignorance of which leads to errors in practice for qualification murder committed while in excess of necessary defense and in the heat of passion. In particular, analyzes some characteristics of these offenses for which you want to hold the line between them in sentencing.

Key words: murder, self-defense, exceeding the limits of necessary defense, strong emotion.

Актуальність теми. Дуже часто на практиці допускається велика кількість помилок при застосуванні статей 116 та 118 Кримінального кодексу України.

Неправильне застосування закону має місце, незважаючи на те, що Кримінальний кодекс України описує та передбачає за статтею 116 – відповідальність за умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання, що раптово виникло внаслідок протизаконного насильства, систематичного знуцання або тяжкої образи з боку потерпілого, та за статтею 118 – відповідальність за умисне вбивство, вчинене при перевищенні меж необхідної оборони. Як доречно зазначає Н. М. Ярмиш, «Навіть це не позбавляє практику помилок, значна частина яких виникає через неухважність щодо даних ознак, невміння (або небажання) дійти до змісту кожного слова, дошукуватись до тонкощів їх значення. Не виключено, що важливу роль відіграє і прагнення до визначених статистичних показників, необхідних для звітності» [1].

Статтю 116 КК України слід застосовувати у тому випадку, коли відсутній стан необхідної оборони і сильне душевне хвилювання виникає внаслідок протизаконного насильства, систематичного знуцання або тяжкої образи з боку потерпілого. Якщо ж наявна необхідна оборона, то можна розглядати і випадки про можливість її перевищення (118, 124 КК України).

Дослідивши ці питання, спробуємо довести, що вказані статті не конкурують між собою, а їх застосуванню передують наявність чи відсутність в діях особи певних об'єктивних та суб'єктивних ознак, які й дають можливість розрізнити їх і прийняти правильне рішення на практиці.

Ступінь наукової розробки проблеми. Проблеми виникнення стану сильного душевного хвилювання, необхідної оборони, умисного вбивства при перевищенні меж необхідної оборони досліджували такі вчені, як О. В. Авраменко, Ю. В. Баулін, В. М. Бурдін, С. В. Бородин, Н. І. Загородніков, О. В. Зайцев, Г. А. Кригер, О. Короленко, О. М. Лупіносова, В. О. Навроцький, А. В. Наумов, Д. Носков, Л. А. Остапенко, І. Рощина, Б. В. Сідоров, В. В. Сташис, І. С. Тишкевич, В. І. Каченко, Н. М. Ярмиш та ін.

Незважаючи на те, що сьогодні питання інституту необхідної оборони та стану сильного душевного хвилювання висвітлюються в окремих наукових публікаціях, кваліфікація умисного вбивства, вчиненого в стані сильного душевного хвилювання при одночасному перевищенні меж необхідної оборони, з погляду теорії та практики досліджена лише частково. Саме тому ця тема є актуальною та обрана для детального дослідження.

Виклад основного матеріалу. У статтях 36, 116, 118 КК України описані всі можливі ситуації, підстави виникнення стану сильного душевного хвилювання, правомірності необхідної оборони та пере-

вищення її меж, але на практиці допускаються помилки при кваліфікації судовими і правоохоронними органами умисних вбивств, вчинених у стані сильного душевного хвилювання та одночасно в стані необхідної оборони.

Так, в одних випадках вчинення умисного вбивства при перевищенні меж необхідної оборони, коли особа одночасно перебувала в стані сильного душевного хвилювання, суди кваліфікують діяння як умисне вбивство при перевищенні меж необхідної оборони за ст. 118 КК України, а не за ст. 116 КК України як умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання.

В інших випадках, за наявності таких самих ознак, вчинене кваліфікують як вбивство в стані сильного душевного хвилювання.

Візьмемо приклад із судової практики, коли особа не підлягала кримінальній відповідальності через сильне душевне хвилювання, викликане суспільно небезпечним посяганням, неможливість оцінити відповідність заподіяної нею шкоди небезпечності посягання чи обстановці захисту.

У Витягу з Ухвали колегії суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 23 листопада 2004 року зазначено: «Вироком Артемівського районного суду Донецької області від 19 січня 2004 року Б. (двічі судимого за корисливими злочинами раніше) засуджено за ст. 116 КК України на 3 роки позбавлення волі, на підставі ст. 71 цього самого Кодексу частково приєднано до цього покарання невідбуту частину покарання за попереднім вироком – 2 роки позбавлення волі – й остаточно призначено засудженому покарання у вигляді 5 років позбавлення волі.

Б. визнано винним у тому, що він 29 травня 2003 року близько 4 год. 30 хв. з ревнощів і помсти, перебуваючи в стані сильного душевного хвилювання, що раптово виникло внаслідок тяжкої образи та протизаконного насильства щодо нього й близької йому людини – З. – з боку І., умисно завдав останньому 11 ударів ножом у життєво важливі органи, внаслідок чого настала його смерть.

Апеляційний суд Донецької області ухвалою від 6 квітня 2004 року вирок щодо Б. скасував і справу заклав на підставі п. 2 ч. 1 ст. 6 КПК — за відсутністю в його діях складу злочину. До того ж апеляційний суд зазначив, що І. застосував до Б. і близької йому людини протиправне насильство, від якого той захищався, але через сильне душевне хвилювання, викликане суспільно небезпечним посяганням, і за своїм суб'єктивним сприйняттям не міг правильно оцінити відповідність заподіяної ним шкоди небезпечності посягання, що згідно з ч. 4 ст. 36 КК виключає кримінальну відповідальність за заподіяння будь-якої шкоди особі, яка вчинила посягання, включаючи позбавлення її життя.

У касаційному поданні прокурор, який брав участь у розгляді справи судом апеляційної інстанції, порушив питання про скасування ухвали апеляційного суду з направленням справи на новий апеляційний розгляд у зв'язку з неправильним застосуванням кримінального закону. Він вважав, що **Б.** перевищив межі необхідної оборони, а апеляційний суд безпідставно заклав кримінальну справу за відсутністю в його діях складу злочину.

Заслухавши доповідь судді, думку прокурора, перевіряючи матеріали справи та обговоривши наведені в касаційному поданні доводи, колегія суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України для його задоволення підстав не знайшла.

Суд першої інстанції правильно встановив фактичні обставини справи і дійшов висновку, що після заволодіння **Б.** ножем, яким **І.** намагався завдати йому удару, дії **Б.** не можна кваліфікувати як правомірні, тому що йому вже не потрібно було захищатися. Апеляційний суд обґрунтовано визнав цей висновок помилковим, оскільки він спростовується зібраними у справі доказами, яким дана правильна оцінка у вироку.

З огляду на судові рішення душевне хвилювання у **Б.** виникло внаслідок суспільно небезпечного посягання з боку **І.** на законні права й інтереси його самого та близьких йому людей.

І. вибив уночі вхідні двері в будинку, де **Б.** і **З.**, які перебували у фактичних шлюбних стосунках, проживали з малолітніми дітьми; у присутності дітей силою примусив **З.** піти з дому, що викликало у них почуття страху та про що 10-річна дитина повідомила **Б.**; зґвалтував **З.** і на очах у **Б.** завдавав їй ударів; ображав **Б.** нецензурними словами й намагався ударити його ножем у груди, а також завдав ударів у відповідь на намагання припинити насильство. Все це на ґрунті емоційного напруження викликало у **Б.** стан сильного душевного хвилювання, в якому він не міг об'єктивно оцінювати реальність посягання й обґрунтовано вважав, що воно не завершене.

Зазначені обставини підтверджуються висновками судово-медичних експертиз від 29 травня та 2 червня 2003 року, відповідно до яких у **Б.** виявлено на руках легкі тілесні ушкодження, які могли виникнути під час захисту від ударів **І.** та у процесі відбирання у нього ножа, а у **З.** – легкі тілесні ушкодження у вигляді крововиливів на лівому плечі і правому стегні, що могли виникнути під час вчинення щодо неї насильницьких дій.

Згідно з висновком комплексної психолого-психіатричної експертизи в момент вчинення інкримінованого **Б.** діяння він перебував у стані фізіологічного афекту, який не досяг ступеня патологічного, однак унаслідок індивідуальних психологічних характеристик **Б.** істотно знизив його можливість керувати своїми діями.

Об'єктивність такого висновку, на думку апеляційного суду, підтверджується наведеними у вирок доказами, зокрема показаннями самого **Б.** під час досудового слідства та в суді про те, що він не пам'ятає послідовності своїх дій після того, як завдав першого удару ножем потерпілому. Він пояснював їх сильним збудженням і вважав, що протягом усього часу тільки оборонявся від **І.**, який становив для нього небезпеку.

Б. також не пам'ятав, за яких обставин у дворі ударив ножем **Б-ра**, який перед тим перебував у його будинку разом з **І.** Тільки після того, як побачив останнього у дворі без ознак життя, він припинив будь-які активні дії та повідомив про вбивство односельчанку, яка проходила повз двір, і попросив її викликати швидку медичну допомогу й міліцію.

Суд послався також на показання **Н.** та **З.Н.**, які були свідками того, як дитина повідомила **Б.** про насильство щодо матері з боку осіб, які вибили вхідні двері; свідки бачили вибиті двері, а також були з **Б.**, коли він у пошуках **З.** зайшов у двір **У.** і, почувши крики з літньої кухні, попрямував туди. Коли **З.** вийшла у двір, вона сказала їм, що **І.** гвалтував її, а **Б.** припинив ці дії. На підтвердження насильницького характеру дій **І.** суд послався у вирок і на показання **З.** про вчинення **І.** насильства щодо неї.

Незважаючи на те, що **Б.** раніше був судимий за корисливі злочини, які не становили великої суспільної небезпеки, суд першої інстанції визнав, що він не схильний до агресивних проявів щодо іншої особи, позитивно характеризується за місцем проживання, не зловживає спиртними напоями та відповідно до висновку судово-наркологічної експертизи на хронічний алкоголізм не страждає і примусового лікування не потребує.

І., навпаки, зловживав спиртними напоями, зокрема перед вчиненням суспільно небезпечного посягання 29 травня 2003 року, раніше теж був судимий за корисливі злочини, за місцем проживання характеризувався негативно. 24 липня 2003 року у порушенні кримінальної справи щодо нього за фактом вчинення щодо **З.** дій, які містять ознаки злочину, було відмовлено на підставі п. 8 ч. 1 ст. 6 КПК — у зв'язку з його смертю.

Наведені прокурором у касаційному поданні доводи про те, що **Б.** діяв із почуття помсти, а не оборонявся від протиправного посягання потерпілого і тому апеляційний суд неправильно застосував кримінальний закон – ч. 4 ст. 36 КК, є безпідставними.

Колегія суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України погодилася з висновком суду апеляційної інстанції про відсутність у діях **Б.** складу злочину – умисного вбивства при перевищенні меж необхідної оборони, оскільки підсудний діяв в інтересах захисту охоронюваних законом особистих прав та інтересів, як своїх

власних, так і близьких йому осіб, а тому його дії є правомірними й не можуть бути підставою для притягнення до кримінальної відповідальності.

З урахуванням наведеного у задоволенні касаційного подання прокурора відмовлено [2].».

Як бачимо з наведеного вище вироку, на практиці дуже часто виникають проблеми щодо правильності застосування статей 36, 116 та 118 КК України. Відтак визнання перевищення меж необхідної оборони там, де насправді була необхідна оборона, або незнання об'єктивних та суб'єктивних ознак злочину, відповідальність за який передбачена ст. 116, може призвести до неправильної кваліфікації за статтею 115 КК України.

Актуальними для цього дослідження є питання, чому ж допускається неоднозначне застосування кримінального закону і кримінально-правової кваліфікації умисного вбивства, одночасно заподіяного в стані сильного душевного хвилювання та при перевищенні меж необхідної оборони? Які об'єктивні та суб'єктивні ознаки потрібно брати до уваги для уникнення суперечностей при кваліфікації за цими статтями?

Передусім зазначимо, що, на нашу думку, основна відмінність статей 116 та 118 КК України – це їхня неоднакова суспільна небезпечність. І хоча законодавець відносить зазначені склади злочинів до умисних вбивств при пом'якшуючих обставинах і різко знижує покарання за їхнє вчинення порівняно з іншими умисними вбивствами, проте встановлює за заподіяння смерті при перевищенні меж необхідної оборони більш м'яке покарання, ніж за її заподіяння в стані сильного душевного хвилювання.

Так, умисне вбивство при перевищенні меж необхідної оборони карається виправними роботами на строк до двох років або обмеженням волі на строк до трьох років чи позбавленням волі на строк до двох років, а умисне вбивство в стані сильного душевного хвилювання – обмеженням волі на строк до п'яти років або позбавленням волі на той же строк. В.В. Сташис пояснює це тим, що законодавець вважає умисне вбивство при перевищенні меж необхідної оборони менш небезпечним злочином, ніж умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання [3].

І це дійсно так, адже підставою необхідної оборони є суспільно небезпечне посягання, яке є небезпечним в момент заподіяння. Особа, на яку нападають, змушена вчиняти дії з метою захисту власних охоронюваних законом прав та інтересів, прав та інтересів іншої особи, суспільних інтересів та інтересів держави для негайного відвернення чи припинення посягання, якщо при цьому не було допущено перевищення меж необхідної оборони. Підставою ж настання відповідальності за статтею 116 КК України є стан сильного душевного хвилювання, який виникає внаслідок протизаконного

насильства, систематичного знуцання та тяжкої образи. Проте ці підстави не досягають такого ступеня суспільної небезпеки, що дають право особі, яка захищається, позбавити іншу особу життя чи, наприклад, завдати тяжких тілесних ушкоджень. Отже, можна зробити висновок, що стаття 118 є більш пільговою нормою.

У разі заподіяння при перевищенні меж необхідної оборони вбивства чи умисного тяжкого тілесного ушкодження, коли винний одночасно перебував у стані сильного душевного хвилювання, кримінальна відповідальність не повинна наставати, адже в таких випадках має йтися не про конкуренцію двох кримінально-правових норм, а про наявність кількох пом'якшувальних ознак. У таких випадках виключення кримінальної відповідальності може обґрунтовуватися з урахуванням положень про малозначність діяння [4].

Варто звернути увагу на те, що за частиною 4 статті 36 КК України законодавець звільняє від кримінальної відповідальності особу, якщо через сильне душевне хвилювання, викликане суспільно небезпечним посяганням, вона не могла оцінити відповідність заподіяної нею шкоди небезпечності посягання чи обстановці захисту. Таким чином, доходимо висновку, що діяння, яке вчинене в стані необхідної оборони і супроводжується сильним душевним хвилюванням, є схожим із тим, що передбачене статтею 116, лише за наявності протизаконного насильства.

Проте, як зазначав В. А. Владимиров, причиною виникнення афекту може бути тільки насильство, що не є тяжким. Це впливає з тлумачення статті 116 КК України, в якій йдеться про тяжку образу, а щодо насильства подібної вказівки немає. Якщо ж «насильство виявиться тяжким, у особи, яка йому піддалася, безумовно, виникає право на необхідну оборону, і в такому випадку заподіяння шкоди нападнику або взагалі не є караним, або утворює злочин, вчинений у результаті перевищення меж необхідної оборони» [5].

Вирішальне значення характеру насильства, що викликало реакцію у відповідь, надавали також М. І. Загородніков і Г. А. Кригер. На їхню думку, за статтею Кримінального кодексу, що передбачає відповідальність за умисне вбивство в стані сильного душевного хвилювання, кваліфікуються умисні вбивства, викликані насильством, яке не є небезпечним для життя та здоров'я. Якщо ж насильство є небезпечним для життя чи здоров'я, у особи, яка піддалася такому насильству, виникає право на необхідну оборону, і тому заподіяння смерті нападнику слід розглядати як необхідну оборону або перевищення її меж [6,7].

Більш вірним, на думку автора цієї статті, є розмежування цих умисних вбивств не за характером насильства з боку потерпілого, а за ступенем

суспільної небезпечності дій потерпілого, що стали приводом для виникнення стану необхідної оборони чи сильного душевного хвилювання. Так, доречно пише Л. А. Остапенко, що «підставою необхідної оборони є діяння, які мають досягти ступеня суспільної небезпечності злочину, а стан сильного душевного хвилювання може бути викликаний протизаконним насильством, тяжкою образою або систематичним знущанням. При цьому тяжка образа або систематичне знущання не обов'язково мають досягти ступеня суспільної небезпечності злочину, оскільки за будь-яку образу кримінальна відповідальність не передбачена взагалі» [8].

Крім того, в теорії кримінального права існує думка, що основна різниця (що не завжди враховується на практиці) між розглянутими умисними вбивствами полягає в неоднаковому характері їхніх мотивів. Стосовно цього О. М. Лупіносова слушно вказує на неоднаковий характер мотивів умисних вбивств, що розглядаються: «Мотив – це потреба, трансформована в спонування. Мотив як психічний акт складається з усвідомленого, вольового й емоційного». «У характері мотиву й полягає, між іншим, грань, що відокремлює вбивство і тілесне ушкодження, вчинені в стані сильного душевного хвилювання та при перевищенні меж необхідної оборони» [9].

Цієї позиції дотримується І. С. Тишкевич, який ще раніше стверджував, що мотивом умисного вбивства при перевищенні меж необхідної оборони виступає прагнення особи захистити охоронювані законом державні, колективні чи особисті інтереси від суспільно небезпечного посягання. При вчиненні ж умисного вбивства, передбаченого ст. 116 КК, суб'єкт заподіює смерть потерпілому «не для захисту, а для задоволення почуття помсти» [10]. Проте з цим не можна погодитись, адже як тоді стаття 116 КК України відрізняється від умисного вбивства з помсти?

Як слушно зазначає В. І. Ткаченко з цього приводу, «помста є мотив, у котрому домінуючою є свідомість. У цьому зв'язку вона не може бути мотивом злочинів, вчинених у стані афекту. В окремих випадках помста може бути приводом виникнення афекту. Тоді вона виступає не як їхня спонукальна сила, а як внутрішній привід виникнення самого афекту гніву» [11].

Отже, стан сильного душевного хвилювання за ст. 116 КК України може бути викликаний протизаконним насильством, систематичним знущанням або тяжкою образою, за відсутності цих ознак – можна говорити про умисне вбивство з помсти за ч.1 ст. 115 КК України.

На підставі викладеного слід зробити висновок, що на практиці не повинно виникати помилок у застосуванні статей 116 та 118 КК України при кваліфікації умисного вбивства, вчиненого одночасно при перевищенні меж необхідної оборони та у стані сильного душевного хвилювання. Адже стаття

118 КК України застосовується виключно тоді, коли є стан необхідної оборони, а за його відсутності – стаття 116 КК України. Дані кримінальні норми можуть співпадати лише за мотивом захистити себе від злочинного посягання. Інші об'єктивні та суб'єктивні ознаки, проаналізовані автором у цьому дослідженні, дають достатні підстави стверджувати про неконкурентність вказаних статей.

Список використаних джерел:

1. Ярмыш Н. Н. Типичные ошибки при квалификации действий по реализации права на необходимую оборону // Актуальные проблемы криминальной ответственности: материалы междунар. науч.-практ. конф., 10-11 жовт. 2013 р. / Редкол.: В. Я. Тацій (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. – Х.: Право, 2013. – С. 158-162.
2. Ухв. КС СПКС ВСУ від 26 вересня 2006 р. у справі М. // Кримінальне судочинство. Судова практика у кримінальних справах. – 2006. – № 1.
3. Сташис В. В. Ответственность за умышленное убийство, совершенное в состоянии сильного душевного волнения / В. В. Сташис // Проблемы социалистической законности. – Вып. 1. – Х., 1976. – С. 91-92.
4. Баулин Ю. В. Обстоятельства, исключающие преступность деяния / Ю. В. Баулин. – Х.: Основа, 1991. – С. 221-222.
5. Владимиров В. А. Признаки и квалификация преступлений, совершаемых в результате превышения пределов необходимой обороны // Труды Высшей школы МВД СССР. Вып. III. М., 1958. – С. 145.
6. Загородников Н. И. Преступления против жизни по советскому уголовному праву / Н. И. Загородников. – М.: Юридическая литература, 1961. – 278 с.
7. Кригер Г. А. К вопросу о разграничении убийства в состоянии аффекта и убийства, совершенного при превышении пределов необходимой обороны / Г. А. Кригер // Вестник Московского университета: Серия X, Право. – 1961. – № 1. – С. 34.
8. Остапенко Л. А. Проблемні питання кваліфікації умисного вбивства при перевищенні меж необхідної оборони / Л. А. Остапенко // Підприємництво, господарство і право. – 2003. – № 6. – С. 68-69.
9. Самойленко О. М. Відмежування умисного вбивства при перевищенні меж необхідної оборони від умисного вбивства в стані сильного душевного хвилювання // Актуальні проблеми держави і права: 36. наук. праць. – Одеса: Юридична література, 2004. – Вип. 22. – С. 896-903.
10. Тишкевич І. С. Условия и пределы необходимой обороны / И. С. Тишкевич. – М., 1969. – С. 154.
11. Ткаченко В. И. Ответственность за умышленные преступления против жизни и здоровья, совершенные в состоянии аффекта / В. И. Ткаченко. – М., 1979. – С. 32-33.

Олена Суц,
кандидат юридичних наук,
старший викладач кафедри
правового забезпечення
господарської діяльності
Харківського національного
університету
внутрішніх справ

Поняття об'єкта корпоративного інвестування та його особливості

УДК [347.122:330.332](477)

У статті досліджуються проблемні питання такої правової категорії як «об'єкт корпоративного інвестування». Визначається поняття об'єкта корпоративного інвестування, досліджуються його особливості.

Ключові слова: корпоративне інвестування, корпоративний інвестиційний фонд, компанія з управління активами інститутів спільного інвестування, пайовий інвестиційний фонд, інвестор, цінні папери.

Е. Суц. Понятие объекта корпоративного инвестирования и его особенности

В статье исследуются проблемные вопросы такой правовой категории как «объект корпоративного инвестирования». Определяется понятие объекта корпоративного инвестирования, исследуются его особенности.

З розвитком суспільства, науки та техніки правозастосовна практика постійно стикатиметься з проблемою можливості чи неможливості віднесення певного явища до об'єктивної дійсності, що лежить за межами орієнтованого переліку, до об'єктів цивільного права [1; с. 80-81]. Здійснюючи корпоративне інвестування, інвестор розміщує матеріальні та інтелектуальні цінності в певні об'єкти, які є об'єктами корпоративного інвестування. Проблемним аспектом цього питання є відсутність офіційного визначення поняття «об'єкт корпоративного інвестування». Закон України «Про інститу-

Ключевые слова: корпоративное инвестирование, корпоративный инвестиционный фонд, компания по управлению активами институтов совместного инвестирования, паевой инвестиционный фонд, инвестор, ценные бумаги.

O. Sush. The notion of the object of corporate investment and its features

The article is devoted to theoretical study of the problem of the legal category "object corporate investment". This article defines the notion of the object of corporate investment and explores its features.

Key words: corporate investment, corporate investment fund, partnership on managing the assets of joint investment institutions, mutual investment fund, investor, securities.

ти спільного інвестування» (далі – Закон про ІСІ) [2] не містить вказівки на те, що слід розуміти під об'єктом спільного інвестування, а відтак – корпоративного інвестування. Водночас важливість визначення поняття об'єкта корпоративного інвестування та його особливостей зумовлена тим, що в юридичній літературі відсутні дослідження вчених-правників із цього питання.

Мета цієї статті – визначення поняття об'єкта корпоративного інвестування та дослідження його особливостей.

Визначення об'єкта корпоративного інвестуван-

ня та встановлення його особливостей можливе шляхом аналізу законодавства та наукових праць вчених, предметом досліджень яких є корпоративні та інвестиційні правовідносини.

Оскільки правовідносини у сфері корпоративного інвестування мають цивільно-правову природу [3], вважаємо за необхідне розпочати визначення об'єкта корпоративного інвестування виходячи з норм цивільного законодавства та теоретичних розробок вчених-правників щодо поняття об'єкта цивільного права. Щоб визначити поняття «об'єкт корпоративного інвестування», ми маємо розглянути поняття «об'єкт цивільного права» та співвідношення його з категорією «об'єкти цивільних правовідносин». Питання про об'єкти цивільних правовідносин є одним із найбільш спірних у теоретичному плані. Розмежування зазначених понять ґрунтується на таких міркуваннях: об'єктами цивільних правовідносин є те, на що вони спрямовані і певним чином впливають.

У зв'язку з різними розумінням поняття «об'єкт цивільного права» у юридичній літературі відомі спроби поєднати поняття «об'єкт цивільних правовідносин» і «об'єкт цивільного права» [4, с. 51; 5, с. 212], розмежувати поняття «об'єкт цивільних правовідносин» і «об'єкт цивільного права» [6, с. 108; 7, с. 88-98] та взагалі відмовитися від поняття «об'єкт цивільних правовідносин», замінивши його на поняття «об'єкт цивільного права» [8, с. 137-140]. На нашу думку, розмежування понять «об'єкти цивільного права» та «об'єкти цивільних правовідносин» є штучним. Адже якщо блага становлять інтерес для суб'єктів цивільного права, то вони не тільки є об'єктом права однієї особи, а й породжують також обов'язки щодо інших осіб, без яких суб'єктивне право неможливо реалізувати. Таким чином, навколо певних матеріальних або нематеріальних благ формується система цивільних прав та обов'язків, які є змістом цивільних правовідносин. Отже, можна вести мову про те, що «об'єкти цивільних прав» та «об'єкти цивільних правовідносин» – це тотожні поняття.

Зміст категорії об'єктів цивільних правовідносин (об'єктів цивільних прав) полягає у встановленні для них певного правового режиму, тобто можливості або неможливості вчинення з ними певних дій, які спричиняють відомий юридичний (цивільно-правовий) результат. Такий режим насправді встановлюється не для різноманітних благ, а для людей, які здійснюють з приводу цих благ різні юридично значущі дії. Інакше кажучи, він визначає саме поведінку учасників правовідносин, яка стосується відповідних матеріальних і нематеріальних благ [9, с. 294-295].

За загальним правилом об'єктами цивільних правовідносин є все, з приводу чого виникають правовідносини. У главі 12 ЦК України [10] чітко визначено, що є об'єктами цивільних прав. Об'єкти цивільних прав (правовідносин) – це матеріальні та нема-

теріальні блага, стосовно яких виникають цивільні правовідносини. Так, відповідно до ст. 177 ЦК України об'єктами цивільних прав є речі, у тому числі гроші та цінні папери, інше майно, майнові права, результати робіт, послуги, результати інтелектуальної, творчої діяльності, інформація, а також інші матеріальні та нематеріальні блага.

Оскільки правовідносини з корпоративного інвестування, маючи цивільно-правову природу, мають і корпоративний, і інвестиційний характер, на нашу думку, необхідно визначити об'єкти інвестиційних правовідносин і об'єкти корпоративних правовідносин.

Закон України «Про інвестиційну діяльність» [11] у частині 1 статті 4 дає визначення категорії «об'єкт інвестиційної діяльності». Відповідно до положення вказаного нормативно-правового акта об'єктами інвестиційної діяльності можуть бути будь-яке майно, у тому числі основні фонди й оборотні кошти в усіх галузях і сферах народного господарства, цінні папери, цільові грошові вклади, науково-технічна продукція, інтелектуальна цінність, інші об'єкти власності, а також майнові права.

Дослідники інвестиційних правовідносин визначають, що об'єктом інвестування може бути будь-яке майно, майнові права, інтелектуальна власність, тобто будь-який предмет чи право, який може прийняти інвестицію і, об'єднавшись, співпрацюючи з нею, спроможний породити прибуток чи створити соціальний ефект [12, с. 12]. Проте, на думку В. В. Кафарського, для того щоб майно (власність) стало об'єктом інвестування, потрібно, щоб це майно мало певний правовий режим, порядок його використання, способи й межі розпорядження та інших правомірних дій людей щодо цієї речі, які визначаються правовими нормами [13, с. 24]. Враховуючи викладене, зазначимо, що об'єктом корпоративного інвестування може бути не будь-який об'єкт інвестиційної діяльності, а лише той, який насамперед набувається інвестором після розміщення інвестиції у статутному капіталі корпоративного фонду. Підтримуючи думку В. В. Кафарського, вважаємо, що такий об'єкт корпоративного інвестування має свої характерні риси.

Так, до основних рис об'єктів інвестиційної діяльності у правовій літературі відносять: 1) майно (майнові права) або об'єкти інтелектуальної власності, що мають матеріальне вираження; 2) об'єкти права власності; 3) об'єкт, в який вкладається інвестиція, повинен бути юридично відокремлений від інвестиції, перебувати у власності іншої особи, а не інвестора; 4) об'єкт інвестування повинен мати певний правовий режим; 5) об'єкт інвестування повинен бути «у співпраці» з інвестицією; 6) об'єкт повинен виступати у цивільному обігу самостійно та незалежно від інших об'єктів [12, с. 13].

Натомість О. Е. Сімсон вказує, що об'єкти інвести-

ційної діяльності – це такі об’єкти підприємницької діяльності, як основні фонди, обігові кошти, статутний фонд [14, с. 11]. Інтерес організатора інвестування полягає в тому, щоб зібрати й акумулювати необхідну кількість грошових коштів, інших ресурсів, необхідних для розвитку виробництва, ведення підприємницької або іншої діяльності. Це означає, що об’єктом інтересу організатора інвестування, а відповідно і об’єктом інвестиційних відносин є інвестиції [15, с. 70]. Так, об’єктом організатора інвестування – корпоративного фонду – є інвестиції, проте для самого фонду об’єктом корпоративного інвестування буде визначатись з-поміж інвестицій ще і його статутний капітал.

Дослідивши об’єкти інвестиційної діяльності, наголосимо, що певна специфіка характерна і для об’єктів корпоративних правовідносин, зокрема акціонерних, в яких, як зазначає О. Головатенко [16, с. 37], відносини складаються з приводу акцій, а також майна акціонерного товариства. У юридичній науці існує точка зору, що об’єкт корпоративних правовідносин становить фактична поведінка носіїв корпоративного права щодо здійснення своїх прав та обов’язків [17, с. 26]. У свою чергу Я. М. Грінтанс визначає, що об’єктами корпоративного права є речі, нематеріальні блага, роботи, послуги, інформація, результати інтелектуальної діяльності, зобов’язання [18, с. 10]. Як бачимо, специфіка об’єктів корпоративних правовідносин є характерною і для об’єктів корпоративного інвестування, оскільки об’єкт корпоративного інвестування становить інвестиція – певна цінність, що передається інвестором до статутного капіталу корпоративного фонду, а також поведінка інвестора щодо реалізації прав, посвідчених акціями корпоративного фонду.

Зважаючи на викладене вище, постає питання, що слід розглядати під поняттям «об’єкт корпоративного інвестування». З огляду на значення розглянутих правових категорій «об’єкт інвестиційної діяльності» та «об’єкт корпоративних правовідносин» можемо вважати, що зміст цих правових категорій включає в себе єдиний спільний елемент – матеріальну цінність (речі або майнові права). На нашу думку, об’єктом діяльності з корпоративного інвестування може виступати майно та права, посвідчені акціями корпоративного фонду.

Розглянемо об’єкт корпоративного інвестування у широкому та вузькому розумінні. Об’єктом корпоративного інвестування у широкому розумінні виступають матеріальні та нематеріальні блага, що є об’єктом зацікавленості інвестора, корпоративного фонду та компанії з управління активами корпоративного фонду.

Об’єктом корпоративного інвестування у вузькому значенні (залежно від суб’єктного складу) є:

- для інвесторів – цінні папери корпоративного

фонду: акції та права, посвідчені акціями корпоративного фонду;

- для корпоративного фонду – майно, передане інвесторами, у тому числі статутний капітал корпоративного фонду;

- для компанії з управління активами корпоративного фонду – прибуток від подальшого розміщення грошових коштів у цінні папери інших емітентів, корпоративні права та нерухомість або отримання різниці між купівлею та продажем акцій.

Можемо встановити, що об’єкт корпоративного інвестування поділяється на фактичний та юридичний об’єкти на підставі того, що цінні папери у корпоративному інвестуванні емітуються виключно у бездокументарній формі. Так, фактичним об’єктом корпоративного інвестування є цінні папери – акції корпоративного фонду як певна абстракція, а також майно. У свою чергу юридичним об’єктом корпоративного інвестування є запис у реєстрі власників цінних паперів, який визначає обсяг прав власника цінних паперів.

Про цінні папери, зокрема акції як об’єкти корпоративного інвестування, можна говорити з моменту виникнення в акціонера корпоративного фонду відповідних прав, посвідчених цими акціями. При здійсненні корпоративного інвестування інвестор розміщує до статутного капіталу корпоративного фонду певне майно (рухоме та/або нерухоме). Таким чином, інвестор втрачає право власності на передане майно, натомість отримує цінні папери – акції корпоративного фонду. Оскільки законодавством, зокрема Законом України «Про акціонерні товариства» [19], визначено, що акція може існувати виключно в бездокументарній формі, постає питання: що вважати об’єктом корпоративного інвестування для інвестора – цінні папери, зокрема акції корпоративного фонду, чи, можливо, права, що посвідчені акцією корпоративного фонду?

Визначення поняття «цінні папери» міститься в Законі України «Про цінні папери та фондовий ринок» [20] та в Цивільному кодексі України (далі – ЦК України). Законом України «Про цінні папери та фондовий ринок» закріплено, що цінні папери – це документи встановленої форми з відповідними реквізитами, що посвідчують грошові або інші майнові права, визначають взаємовідносини особи, яка їх розмістила (видала), і власника та передбачають виконання зобов’язань згідно з умовами їх розміщення, а також можливість передачі прав, що випливають із цих документів, іншим особам (ч. 1 ст. 3). У свою чергу ч. 1 ст. 194 ЦК України закріплено, що цінним папером є документ установленої форми з відповідними реквізитами, що посвідчує грошове або інше майнове право і визначає взаємовідносини між особою, яка його розмістила (видала), і власником та передбачає виконання зобов’язань згідно з

умовами його розміщення, а також можливість передачі прав, що випливають з цього документа, іншим особам. Таким чином, законодавець визначає цінний папір як документ, який має об'єктивну форму вираження. Водночас ЦК України присвячує бездокументарним цінним паперам ч. 3 ст. 195, у якій закріплено можливість існування цінних паперів у документарній та бездокументарній формі відповідно до закону. Отже, навіть при тому, що бездокументарний цінний папір є юридичною фікцією, визнати його як об'єкт, у принципі, можливо.

Серед груп цінних паперів, які передбачені ст. 195 ЦК України, особливої уваги заслуговує група пайових цінних паперів, які засвідчують участь у статутному капіталі, надають їх власникам право на участь в управлінні емітентом і одержання частини прибутку, зокрема у вигляді дивідендів, та частини майна у разі ліквідації емітента. Це зумовлено тим, що акція корпоративного фонду є пайовим цінним папером.

Таким чином, існування акцій у нематеріальному вигляді порушує безліч дискусій щодо визнання їх об'єктом правовідносин у контексті ст. 177 ЦК України. Як слушно зазначає О.В. Головатенко, розгляд акцій як об'єктів цивільних правовідносин є частиною загальної проблеми визначення меж категоріального використання і функціонального призначення у цивільному праві категорії «об'єкт» [16, с. 36-37; 7, с. 89]. Інститут цінних паперів протягом усього часу його існування був і залишається найбільш суперечливим з поміж усіх інших. Із введенням в обіг цінних паперів і до сьогодні не вщухають гарячі суперечки з приводу їх правової природи, яка відрізняється від інших об'єктів цивільних прав подвійною, дуалістичною природою, поєднанням абсолютних і відносних прав [21, с. 41].

На думку В.А. Белова, акція – не більше ніж особливий спосіб посвідчення майнових прав учасників акціонерного товариства (далі – АТ), але не підстава придбання таких прав. Відсутність акцій не доводить нічого, у тому числі і відсутність таких прав [22, с. 10]. Критично сприймаючи наведене, зазначимо, що така позиція суперечить конструкції корпоративного інвестування, оскільки інвестор, розміщуючи інвестицію у статутному капіталі корпоративного фонду, втрачає право на передане майно, натомість набуває певного обсягу прав, посвідчених акціями такого фонду. Тобто придбання акцій корпоративного фонду є підставою набуття прав, посвідчених акціями корпоративного фонду.

Наявність у акціонера акцій означає, що обсяг його можливих вимог до товариства визначений, але не в абсолютному розмірі (сума дивідендів невідома), а відносно інших акціонерів. Акціонер вправі вимагати виконання зобов'язань (у разі їх виникнення) пропорційно кількості акцій, якими він володіє, тобто в певному співвідношенні з інши-

ми акціонерами. Таким чином, терміном «акція» позначається факт участі в товаристві і міра можливих вимог акціонера до товариства. А.В. Майфат зауважує, що вираз «суб'єкту належать акції» може бути перекладено на формальну юридичну мову як «суб'єкт є учасником АТ» [23, с. 139].

Переконливо відзначив В.А. Дозорцев, що необхідно ставитися з достатньою обережністю до визнання об'єктом права власності цінного паперу, оскільки основну цінність представляє право, а не папір як річ [24, с. 234]. Підтримуючи тезу, звернемо увагу, що для інвестора в корпоративному інвестуванні головним є обсяг прав, що посвідчують акції корпоративного фонду, надаючи інвестору можливість реалізовувати свої корпоративні права.

У свою чергу І.Т. Тарасов зазначає, що акція – це документ на участь в акціонерному підприємстві з певною часткою акціонерного капіталу, що дає змогу визначити права і покласти певні обов'язки [25, с. 431]. Критично сприймаючи твердження автора, зазначимо, що на сьогодні важко погодитися з аргументом щодо визначення акції як документа, оскільки з прийняттям Закону України «Про акціонерні товариства» акції існують винятково в бездокументарній формі, тобто не мають об'єктивної форми вираження. Під бездокументарною формою цінних паперів розуміється здійснений зберігачем обліковий запис, який є підтвердженням права власності на цінний папір.

У юридичній літературі склалося декілька підходів до розгляду цінних паперів як об'єктів, зокрема, критерієм поділу є форма існування цінного папера – документарна чи бездокументарна. Серед таких підходів виділимо: 1) бездокументарні цінні папери можна визнавати об'єктом; 2) бездокументарні цінні папери не є цінними паперами, а виступають способом фіксації прав, посвідчених цінними паперами, тобто об'єктом виступають права; 3) бездокументарні цінні папери можливо визнати об'єктом із застереженням.

Так, серед вчених, що розглядають бездокументарні цінні папери як об'єкт, – Л.Р. Юлдашбаєва [26, с. 20, с. 33]. На її думку, цінний папір як об'єкт речового права характеризується наявністю документарної форми, формального характеру та нерозривного зв'язку між документом і посвідченим ним правом. Схожої точки зору дотримується Д. В. Мурзін, який розглядає бездокументарні цінні папери як безтілесні речі, на які цілком можуть бути поширені норми права власності, що забезпечить їх цивільний обіг. Тільки принципове визнання бездокументарних цінних паперів об'єктами права власності як абсолютного права, на думку вченого, здатне забезпечити їх володільцям адекватний і надійний захист [27, с. 188].

Інші правники, зокрема Є.О. Суханов [28, с. 94–95], зазначають, що бездокументарні цінні папери не є

цінними паперами у прямому сенсі слова, а є лише способом фіксації. Вказана теза простежується і в дослідженнях В.А. Белова, який, вивчаючи правову природу цінних паперів, дійшов висновку, що і класичний, і бездокументарний цінний папір – це інформаційні записи, які можуть бути втілені в різні матеріальні носії, причому ці носії можуть бути як безпосередньо в управнених осіб, так і у третіх осіб. Управнені особи можуть здійснювати та відчужувати свої права в першому випадку – безпосередньо, а в другому – за умови звернення до особи, у якої є матеріальний носій відповідного запису. Саме в цьому полягає основна відмінність інститутів класичних і бездокументарних цінних паперів [29, с. 23]. Як визначає В.Л. Яроцький, і документарні, і бездокументарні цінні папери однаковою мірою є об'єктом-інструментом установлення і посвідчення відповідного майнового права, виникнення, здійснення і припинення якого неможливе без використання в тому чи іншому аспекті паперового документа або облікового запису відповідно» [30, с. 135].

Існує також позиція, відповідно до якої наголошується, що бездокументарні цінні папери до цінних паперів можуть бути віднесені лише з певним застереженням. На відміну від справжнього цінного папера вказані об'єкти позбавлені речових елементів, зберігаючи лише елементи зобов'язальні. Таку позицію підтримують М. І. Брагінський та В. В. Вітрянський [31, с. 517].

Найголовнішим у цінних паперах завжди було їх функціональне призначення, яке полягає у забезпеченні стандартизованого та спрощеного механізму зміни уповноваженої сторони у суб'єктному складі визначеної групи зобов'язально-правових відносин і яке за умов сучасного технічного розвитку може здійснюватися без застосування матеріальної оболонки. Таке призначення здатні виконувати всі цінні папери незалежно від факту фізичного існування їх сертифіката [32, с. 95–98]. Зникнення документарної оболонки залишає інвесторам суб'єктивні майнові права, які, проте, продовжують виконувати функціональне призначення цінного папера і законодавчо належать до тієї ж категоріальної одиниці. Зміна форми посвідчення виключає лише можливість фізичної передачі цих прав та змінює юридичний склад, необхідний для переходу права власності. Загалом форма фіксації прав виступає лише як базисний критерій класифікації дихотомії цінних паперів відповідно до форми їх існування, а не як сутнісна ознака, притаманна явищу, що вивчається. Обґрунтований у період становлення і розвитку документарної концепції цінних паперів висновок щодо тісного правового зв'язку між документом і посвідченим ним майновим правом у сучасних умовах не втрачає актуальності, хоча й підлягає коригуванню стосовно бездокументарної форми їх випуску та обігу [30, с. 32, 46–47].

М. Є. Поскребньов [33, с. 13–14] доходить висновку,

що бездокументарні цінні папери є одночасно і формою фіксації прав, і річчю, і майновим правом, пропонує при цьому виокремити бездокументарні цінні папери як самостійний об'єкт цивільних прав поряд із грошима, цінними паперами, іншим майном.

Більшість сучасних дослідників вважає, що акція посвідчує сукупність прав – корпоративних прав. Такий висновок впливає також із законодавчого визначення акції як цінного паперу. До прав, які традиційно відносять до тих, що посвідчуються акцією, належать: право на управління акціонерним товариством, на отримання дивідендів, на отримання частини майна при ліквідації акціонерного товариства (ст. 6 Закону «Про цінні папери та фондовий ринок»).

Ураховуючи доктринальні положення щодо визначення бездокументарного цінного папера як об'єкта, а у правовідносинах з корпоративного інвестування таким цінним папером виступають акції корпоративного фонду, ми дійшли висновку, що акції недоцільно виділяти як об'єкти. Об'єктом у даному випадку будуть вважатись права, що посвідчені акцією корпоративного фонду, тобто корпоративні права. Так, відповідно до п. 8 ст. 2 Закону України «Про акціонерні товариства» корпоративні права (сукупність майнових і немайнових прав акціонера – власника акцій товариства), які впливають із права власності на акції, що включають право на участь в управлінні акціонерним товариством, отримання дивідендів та активів акціонерного товариства у разі його ліквідації відповідно до закону, а також інші права та правомочності, передбачені законом чи статутними документами.

Отже, провівши дослідження сучасних позицій вчених-правників щодо визначення об'єкта правовідносин, ми дійшли висновку, що об'єкт корпоративного інвестування доцільно розглядати у широкому та вузькому розумінні. Об'єктом корпоративного інвестування у широкому розумінні виступають матеріальні та нематеріальні блага, що є об'єктом зацікавленості інвестора, корпоративного фонду та компанії з управління активами корпоративного фонду. Об'єктом корпоративного інвестування у вузькому значенні (залежно від суб'єктного складу) є:

- для інвесторів – права, посвідчені акціями корпоративного фонду;
- для корпоративного фонду – майно, передане інвесторами, у тому числі статутний капітал корпоративного фонду;
- для компанії з управління активами – прибуток від подальшого розміщення грошових коштів у цінні папери інших емітентів, корпоративні права та нерухомість, або отримання різниці між купівлею та продажем акцій.

Таким чином, об'єктом корпоративного інвестування виступають корпоративні права – для інвесторів корпоративного фонду, та майно, у тому числі статутний капітал – для корпоративного фонду.

Список використаних джерел:

1. Сліпченко С. Поняття об'єкта цивільного права за ЦК України / С. Сліпченко // Право України. – № 12. – 2007. – С. 80–84.
2. Про інститути спільного інвестування: Закон України від 05.07.2012 № 5080-VI: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/ed_2012_07_05/T125080.html.
3. Суц О. П. Правова природа відносин з корпоративного інвестування / О. П. Суц // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. – Х., 2012. – № 1. – С. 355–360.
4. Гражданское право: Учеб.: в 3 т. – Т. 1 / Под ред. Ю. К. Толстого, А. П. Сергеева. – М.: Проспект, 1998. – 630 с.
5. Халфина Р. О. Общее учение о правоотношении / Р. О. Халфина. – М., 1979. – 346 с.
6. Лапач В. А. Система объектов гражданских прав: Теория и судебная практика / В. А. Лапач. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2002. – 544 с.
7. Яроцький В. Л. Категорія «об'єкт»: проблеми термінологічного використання у сфері дослідження правової природи цінних паперів / В. Яроцький // Вісник Академії правових наук України. – 2004. – № 2 (37). – С. 88–98.
8. Кечекьян С. Ф. Правоотношения в социалистическом обществе / С. Ф. Кечекьян. – М.: Издательство АН СССР, 1958. – 187 с.
9. Гражданское право: Учеб. – Т. 1 / Отв. ред. Е. А. Суханов. – М.: БЕК, 2002. – С. 294–295.
10. Цивільний кодекс України: Науково-практичний коментар (пояснення, тлумачення, рекомендації з використанням позицій вищих судових інстанцій, Міністерства юстиції, науковців, фахівців). – Т. 3: Юридична особа / За ред. проф. І. В. Спасиво-Фатєєвої. – Х.: Страйд, 2009. – 736 с. – (Коментарі та аналітика).
11. Про інвестиційну діяльність: Закон України від 18.09.1991 № 1560-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 47. – Ст. 646.
12. Полатай В. Ю. Правове регулювання інвестиційної діяльності: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.04/В. Ю. Полатай; НАН України; Інститут економіко-правових досліджень. – Донецьк, 2000. – 18 с.
13. Кафарський В. В. Інвестиційні договори в Україні: поняття, види, зміст, правове регулювання: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / В. В. Кафарський; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. – К., 2006. – 185 с.
14. Сімсон О. Е. Правові особливості договорів інвестиційного характеру: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / О. Е. Сімсон; НЮАУ. – Х., 2001. – 20 с.
15. Майданик Р. А. Траст: собственность и управление / Р. А. Майданик. – К.: Анкил, 1995. – 160 с.
16. Головатенко О. В. Правове регулювання відносин власності в акціонерних відносинах: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / О. В. Головатенко // Харківський національний університет внутрішніх справ. – Х., 2012. – 182 с.
17. Майданик Р. Цивільні відносини: поняття та види / Р. Майданик // Право України – 2009. – № 8. – С. 21–27.
18. Гританс Я. М. Корпоративные отношения: Правовое регулирование организационных форм / Я. М. Гританс – М.: Волтерс Клувер, 2005. – 160 с.
19. Про акціонерні товариства: Закон України від 17.09.2008 № 524-VI // Урядовий кур'єр. – 2008. – № 202. – 29 жовтня. – С. 5–12.
20. Про цінні папери та фондовий ринок: Закон України від 23.02.2006 № 3480-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 31. – Ст. 268.
21. Швиденко О. С. Акція як об'єкт права власності: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / О. С. Швиденко. – К.: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького, 2006. – 235 с.
22. Белов В. А. Сделки с акциями, выпуск которых не зарегистрирован / В. А. Белов // Законодательство. – 1998. – № 10. – С. 17–32.
23. Майфат А. В. Гражданско-правовые конструкции инвестирования: моногр. / А. В. Майфат. – М.: Волтерс Клувер, 2006. – 328 с.
24. Дозорцев В. А. Принципиальные черты права собственности в гражданском праве / В. А. Дозорцев // Гражданский кодекс: проблемы, теория, практика. – М.: Международный центр фин.-экон. развития, 1998. – 234 с.
25. Тарасов И. Т. Учения об акционерных компаниях / И. Т. Тарасов. – М.: Статут, 2000. – 666 с.
26. Юлдашбаева Л. Р. Правовое регулирование оборота эмиссионных ценных бумаг (акций, облигаций) / Л. Р. Юлдашбаева. – М.: Статут, 1999. – 205 с.
27. Мурзин Д. В. Ценные бумаги как юридические конструкции гражданского права: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Д. В. Мурзин. – Екатеринбург, 2001. – 202 с.
28. Суханов Е. А. Акционерные общества и другие юридические лица в новом гражданском законодательстве / Е. А. Суханов // Хозяйство и право. – 1997. – № 1 – С. 94–95
29. Белов В. А. Ценные бумаги как объекты гражданских прав: Вопросы теории: дис. ... канд. юрид. наук в форме науч. докл.: 12.00.03 / В. А. Белов. – М., 1996. – 41 с.
30. Яроцький В. Л. Цінні папери в механізмі правового регулювання майнових відносин (основи інструментальної концепції): моногр. / В. Л. Яроцький. – Х.: Право, 2006. – 544 с.
31. Брагинский М. И. Договорное право. Книга первая: Общие положения. Изд. 2-е, испр. / М. И. Брагинский, В. В. Витрянский. – М.: Статут, 1999. – 848 с.
32. Виговський О. Бездокументарні цінні папери в системі об'єктів цивільних прав / О. Виговський // Право України. – 2010. – № 12. – С. 95–100.
33. Поскребнев М. Е. Залог ценных бумаг как способ обеспечения исполнения обязательств: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / М. Е. Поскребнев. – М., 2005. – 28 с.

Віталій Барський,
начальник відділу
з питань проведення
спеціальної перевірки
кандидатів на посаду судді та
перевірки суддів департаменту
з питань призначень,
обрання та звільнення суддів
секретаріату Вищої
кваліфікаційної комісії суддів
України

Христина Сайко,
аспірант Інституту корекційної
педагогіки та психології
Національного
педагогічного університету
імені М.П. Драгоманова

Чи потрібен психолог для служителів Феміди?

(продовження, початок у №№ 1, 2 – 2013 року, № 1 – 2014 року)

У цьогорічному Індексі сприйняття корупції (Corruption Perceptions Index) від Transparency International Україна зайняла 142 місце із 175. На одному щаблі поруч з нею – Уганда та Коморські острови... Майбутнє української держави напругу залежить від того, чи вдасться подолати корупцію, масштаби якої загрожують національній безпеці.

Внаслідок надвисокого рівня корумпованості маємо відповідне матеріальне розшарування суспільства на значне над середнім перевищення матеріальних статків корумпованої верхівки та недостойне фінансове становище більшості населення, наближення рівня роздратування українців таким станом речей до критичного рівня. Водночас значна частина населення України, в тому числі більшість підприємців, і надалі віддає перевагу вирішенню бюрократичних проблем звичним застосуванням презентів, клопотанням через посередників, традиційній купюрі в конвертику лікарю тощо. А в ситуаціях, наприклад, зупинки працівниками державтоінспекції за порушення на дорозі чи візиту до податківців думки у пересічного громадянина про законне розв'язання проблеми виникають тільки в другу чергу, після звичного наміру «домовитись швидко».

На жаль, і далі зберігається надкритичний рівень корумпованості всієї правової системи країни. Відтак напрошується висновок – без зміни системи відбору державних службовців, численної армії правоохоронців, суддів, слідчих, запровадження ефективної системи контролю їх дій та запобігання корупційним ризикам при вирішенні кадрових

питань перспективи України досягти економічного рівня та статків населення європейських країн вбачаються примарними.

Дійсно, демократична країна не може існувати без справедливої, ефективно працюючої системи правосуддя, яка потребує і дедалі більше потребуватиме тільки чесних, фахових, стійких до отримання неправомірних доходів кандидатів на посади суддів та працівників апаратів судів.

Ставлення до корупції майбутніх суддів з урахуванням соціально-психологічних аспектів – предмет нашого анонсованого у попередній статті дослідження. Шістдесят кандидатів на посади судді вперше взяли участь в анкетуванні на виявлення припущення та заперечення корупції з одночасним проходженням складних психологічних тестів. Висловились майбутні судді різних статі, досвіду, віку з усієї України, включаючи зону проведення АТО та тимчасово окуповані території.

Корупція у суддівському середовищі – це дуже важкий діагноз здоров'я суспільного організму. Метою нашого дослідження є встановлення можливості та доцільності врахування ставлення до корупції кандидатів на посаду судді вперше на етапах відбору та підготовки, а також відповідного прогнозування через соціально-психологічні чинники.

У дослідженні психологічних аспектів використано такі методики:

- 1) Тест самоактуалізації Е. Шострома (САТ);
- 2) Методика визначення ціннісних орієнтацій Шварца;
- 3) Тест психологічного благополуччя К. Ріффа;

- 4) Тест задоволеності життям Е. Дінера;
- 5) Тест соціоморальної рефлексії (СРД-КФ);
- 6) Анкета дослідження ставлення до корупції.

Результати анкетування та тестувань на сьогодні опрацьовуються разом з психологами Львівського національного університету імені Івана Франка з урахуванням побажань кандидатів. Після аналізу статистичними методами найбільш цікаві побажання та результати аналізу будуть винесені для обговорення у наступній статті нашої рубрики.

Сучасні дослідження професійних якостей і характеристик тієї чи іншої галузі діяльності людини дали змогу знайти комплекс психологічних показників і виділити у самостійні галузі знання такі науки, як інженерна, військова, юридична, медична психологія, психологія праці, мистецтва, спорту тощо. Досліджуючи закономірності психічної діяльності людини у зв'язку з її професійною належністю (за необхідністю або за покликанням), виявляємо особливості, що сприяють, з одного боку, пізнанню організаційних основ виконуваних індивідом професійних функцій, а з іншого – вдосконаленню організації цієї діяльності. У цьому аспекті значний інтерес становить така галузь суспільної діяльності людини, як процесуальна, слідча, судова.

Головну роль у здійсненні функцій правосуддя відіграє особистість, професійна майстерність судді, його моральні якості. Як організатор судового процесу він повинен бути цілеспрямованим, з хорошими організаторськими здібностями і критичним ставленням до результатів попереднього розслідування. Досвідченому судді властива висока відповідальність за свою діяльність, прийняті рішення; у своїй діяльності він керується нормами права і моралі, а також власними переконаннями.

Психологічна специфіка діяльності судді полягає в тому, що однією з головних характеристик його особистості є професійна спрямованість, тобто сукупність моральних, інтелектуальних, психологічних, соціально-психологічних та психофізіологічних якостей і властивостей особистості.

Психологічна структура будь-якої, в тому числі юридичної і суддівської діяльності, включає в себе такі елементи, як потреби, мотиви, цілі, засоби і кінцевий результат.

Психологічний аналіз діяльності відображає її зовнішні умови (об'єкт і предмет діяльності, середовище, результати та їхній вплив на психіку), внутрішні умови (розглянуті вище потреби, мотиви, цілі, засоби), а також можливості управління і самоуправління. Характеристика психологічних особливостей передбачає дослідження як специфіки вказаних компонентів, так і специфіки взаємодії цих компонентів.

Аналіз роботи суддів та адвокатів показує, що вона вирізняється наявністю значних інтелектуаль-

них навантажень, пов'язаних зі складністю завдань, що вирішуються, врахуванням великої кількості різноманітних факторів. Інформаційні навантаження створюються через необхідність постійно тримати в полі зору велику сукупність питань, які становлять зміст справи, що розглядається.

Характерна особливість діяльності юриста – наявність у ній оцінювальних психічних процесів, мета яких полягає у визначенні своєї позиції, ставлення (позитивного чи негативного) у справі. Іноді вибір визначається емоційною привабливістю альтернативи.

У підсумку оцінювальних психічних процесів формується рішення про бажаний чи небажаний розвиток подій, про значущість соціально-правової проблеми, що виникла, про відносну роль різних факторів і умов, які впливають на хід і результати справи.

Особливість професійної діяльності судді – постійна психічна напруга. Розуміння суддею відповідальності за прийняті рішення активізує психіку, мобілізує сили і резерви. Природно, що перебувати в такому стані, відчувати велику психічну напругу, працювати на межі розумових і фізичних сил довгий час дуже важко. У зв'язку з цим майбутнім суддям необхідні психологічна стійкість, здатність до самоконтролю (мається на увазі жорстке регулювання вчинків, мотивів, установок і пониження на цій основі негативного впливу).

Важливою психологічною особливістю в діяльності судді є проблема вибору в ситуації підкупку. Вибір між бажанням збагатитися і професійним обов'язком. У такому виборі беруть участь смислові ціннісні орієнтації, раніше закладені під час формування особистості та професійного життя. В умовах соціальної ситуації сьогодення, коли морально-етичні норми поведінки розмиті, ця проблема є особливо складною. Закріплені у свідомості ціннісні орієнтації можуть виконувати сигнальні функції. І при серйозному закріпленні цієї функції можна говорити про рефлексну основу законслухняної форми поведінки. Таким чином, діяльність судді насичена практичними соціально-психологічними проблемами, серед яких досить частий вибір у ситуації між неухильним дотриманням норм закону та можливістю отримання певних складових матеріального зацікавлення за перевагу однієї зі сторін судового спору.

Діяльність судді в психологічному плані є роботою дослідника і відбувається за законами пізнання. Психологія дослідження в загальному вигляді – це психологія розкриття таємниці.

Водночас свобода в обранні засобів і методів судового розгляду повинна здійснюватися у межах вимог закону, бути підпорядкованою його принципам і не може поширюватися далі оперування вже сформульованими в законі вимогами і порядком діяльності.

Однією з психологічних характеристик судової діяльності є наявність негативних емоцій. У психології розрізняють професіографію – технологію вивчення вимог, що ставляться професією до особистісних якостей, психологічних здібностей та можливостей індивіда.

Професіограма майбутнього судді складається з декількох блоків, які послідовно охоплюють певні сторони його діяльності. До них, зокрема, належать: а) пошукова діяльність (спостережливості, допитливості, стійкості і концентрація уваги, швидка орієнтація); б) комунікативна діяльність (емоційна стійкість, чуйність, уміння слухати людину, вміння говорити з нею); в) посвідчувальна діяльність (акуратність, пунктуальність, чітка письмова мова); г) організаційна діяльність (самоорганізованість, воля, зібраність, цілеспрямованість, наполегливість, організаторські здібності); ґ) реконструктивна діяльність (пам'ять, уява, логічне мислення, загальний і спеціальний інтелекти, інтуїція); д) соціальна діяльність – загальні якості: патріотизм, гуманність, чесність, принциповість; а також спеціальні якості: прагнення до істини і торжества справедливості, професійні гордість та етика.

Важливу роль в організаторській діяльності суддів відіграє знання психології представників сторін спору. Врахування психологічної сумісності, особливостей темпераменту і характеру дають можливість ефективно використовувати їх. Вольові якості в поєднанні з ініціативою також є необхідною передумовою для досягнення мети в правосудді.

Слід враховувати, що удосконалення психологічних якостей особистості з часом веде до професійної деформації. У практичній діяльності суддів професійна деформація призводить до помилок в оцінці доказів події злочину, неправильного висунення версій, зниження працездатності.

Професійну деформацію слід долати, систематично вдосконалюючи свою діяльність, підвищуючи теоретичний рівень знань, обмінюючись позитивним досвідом. Самоконтроль, самокритичність, прагнення до творчого вирішення професійних завдань – це саме ті чинники, що дозволять уникнути професійної деформації. Не менш важливий спосіб її подолання – розумова «гігієна» праці та підтримання рівноваги психологічних навантажень з відновленням ресурсів своєї діяльності.

Професійна діяльність судді пов'язана з визначенням прав громадян, що обумовлюють їх життя, здоров'я, добробут тощо; тобто, крім норм права, зачіпає і сферу морального. Тому індивідуальні цінності суб'єкта правозастосування є певною базою у прийнятті рішення у справі.

Високі моральні якості, необхідні судді, формуються і підтримуються в процесі повсякденного життя з його складнощами і суперечностями. Сама практич-

на діяльність, пов'язана з рішенням моральних проблем, сприяє насамперед моральному становленню особистості. Адже професія судді пов'язана з необхідністю приймати рішення щодо винуватості чи невинуватості інших людей у вчиненні злочинів.

Відповідно, переконання, почуття, цінності та ідеали, що визначають життєву позицію та стратегію поведінки у житті суб'єкта судової правозастосовної діяльності, дозволяють зробити мотивований вибір у межах можливих варіантів застосування норм права. Саме цей вибір «у межах можливо» й обумовлюється індивідуальними моральними цінностями суб'єкта правозастосовної діяльності.

У 2013–2014 рр. нами проводилися опитування про бажані для суддів якості. Більшістю майбутніх та діючих суддів називалися людяність, неупередженість, принциповість, витримка, ерудиція. Серед небажаних згадувалися упередженість, підозрілість, владність, нетактовність. З переліку особистісних якостей, що містив близько 25 позицій, в першу чергу були обрані зібраність, принциповість, врівноваженість, людяність, дисциплінованість, ввічливість, стриманість. Основними, у морально-психологічному аспекті зазначалися бездоганна чесність, принциповість, об'єктивність.

В умовах сьогодення опитуванні наголошують на вірності громадянському, військовому, професійному обов'язку, мужності, непідкупності, високій моральності, принциповості, непримиренності до порушень правопорядку і законності, безкомпромісності у боротьбі з ними, старанності, організованості та дисциплінованості.

Для подальшого формування суддівського корпусу важливою була б можливість визначення ще на етапах оцінки особистих і моральних якостей такої характеристики майбутніх суддів, як, наприклад, стійке заперечення можливості корупційних дій.

Із відповідей проведеного анкетування можна зробити висновок про заперечення респондентами можливості отримання будь-яких різновидів подяк за роботу судді. Водночас майже всі толерантно висловились щодо подяки лікарям, а частково – вчителям за професійну роботу. Всі досліджувані висловлювали роздратування існуючим на сьогодні рівнем корупції у державі.

Але як тоді бути у складних ситуаціях вибору? Наприклад: чи може суддя вважати «незначними» правовими порушеннями отримання коштів для придбання ліків у госпіталі для поранених або з метою термінового придбання волонтерами бронжилетів чи тепловізорів нашим солдатам?

Просимо висловлюватись на адресу: barskiyvl@vkkksu.gov.ua.

Попередні висновки включатимемо вже у наступну статтю.

Європейська комісія з питань ефективності правосуддя (СЕРЕЈ)

24 пленарне засідання

(11-12 грудня 2014 року)

Скорочений звіт

A. ВСТУП

11-12 грудня 2014 року в Страсбурзі відбулося 24 пленарне засідання Європейської комісії з питань ефективності правосуддя (СЕРЕЈ). Засідання проходило під головуванням Джона Стейсі з Великої Британії.

Порядок денний представлено в Додатку.

B. ПЕРЕЛІК ПИТАНЬ, ЩО ОБГОВОРЮВАЛИСЯ, ТА РІШЕНЬ, ПРИЙНЯТИХ СЕРЕЈ

1. Повідомлення Президента СЕРЕЈ та Секретаріату СЕРЕЈ

• **взято до уваги** інформацію, надану Головою, членами та працівниками Секретаріату СЕРЕЈ, які брали участь у різних форумах, де було представлено й обговорено діяльність СЕРЕЈ; **схвалено** активну діяльність СЕРЕЈ з питань функціонування правосуддя, що була предметом обговорення 43 форумів (у 23 штатах) упродовж 2014 року.

2. Останні події у сфері судової діяльності в країнах-членах Ради Європи

• **взято до уваги** інформацію, надану представниками Азербайджану, Хорватії, Німеччини, Ірландії, Італії, Мальти, Молдови, Нідерландів, Сербії, колишньої Югославської Республіки Македонія, Туреччини, України, Великої Британії, Марокко, Йорданії про останні вітчизняні напрацювання у сфері правосуддя, та **закликано представників держав-членів** направляти письмову інформацію до Секретаріату та список корисних посилань для розміщення на веб-сайті у розділі «Ключові характеристики країн».

3. Програми співробітництва СЕРЕЈ з іншими органами

• **схвалено** діючі та майбутні програми співробітни-

цтва, які дозволяють реалізувати методології та інструменти СЕРЕЈ, забезпечують вагомий внесок Ради Європи в діяльність держав-членів, зокрема:

- Албанії – в рамках діючої спільної з Європейським Союзом програми «Підтримка ефективності правосуддя» (SEJ);

- Хорватії – в рамках програми, що фінансується Європейською економічною зоною у Норвегії (програма «Грант» для підвищення якості та ефективності судової системи);

- Азербайджану, Молдови та України – в рамках нової спільної з Європейським Союзом програми та регіональної програми для країн Східного партнерства, що спрямовані на продовження співпраці задля підвищення ефективності судових систем;

- Туреччини – в рамках нової програми співпраці з урядом Швеції (SIDA) з метою сприяння медіації відповідно до методик, визначених СЕРЕЈ;

- Марокко, Тунісу та Йорданії – в рамках політики сусідства та діючих спільних з Європейським Союзом програм проведення реформ судових систем;

• **зазначено**, що ці програми можуть бути доповнені під час упровадження нової регіональної програми у 2015 році стосовно країн Східного партнерства;

• **наголошено**, що реалізація цих програм потребує залучення членів та експертів СЕРЕЈ, **закликано членів та експертів** повідомити Секретаріат СЕРЕЈ про свою готовність взяти участь у цих програмах.

4. Оцінка судових систем

• **відзначено** погодження звіту з Комітетом Міністрів, а також позитивні відгуки про цей звіт від політиків, експертів у галузі правосуддя та представників засобів масової інформації більшості держав-членів;

• **заохочено** поширити цей звіт серед компетентних органів та судових інституцій країн-членів,

зокрема його скорочений варіант у перекладі на відповідну мову. Якомога швидше надати Секретаріату інформацію про те, як використовуються звіти органами державної влади та в публікаціях у ЗМІ на національному рівні;

- **вирішено** розпочати підготовку Анкети щодо оцінки судових систем у 2015 році на основі даних за 2014 рік та з метою опублікування нового звіту оцінювання в 2016 році; **доручено Секретаріату під керівництвом Бюро і експертам CEPEJ-GT-EVAL** (за наявності фінансування) й надалі розвивати методи збору, обробки та аналізу даних, а також **доручено CEPEJ-GT-EVAL** запропонувати новий формат представлення та аналізу отриманих даних;
- **доручено CEPEJ-GT-EVAL** переглянути Анкету оцінки судових систем та коментарі до неї, не збільшуючи навантаження на національних кореспондентів, прийняти ці документи у письмовому вигляді до 1 травня 2015;
- **погоджено**, що електронна Анкета має бути відкрита для надання відповідей національними кореспондентами від 15 травня 2015 до 31 грудня 2015 року, та **закликано національних кореспондентів** дотримуватися цих термінів, аби експерти мали змогу обробити дані з січня 2016 року;
- **наголошено**, що частина Анкети оцінки судових систем буде також використовуватися в рамках співпраці з Європейською комісією. Таким чином **було заохочено національних кореспондентів** надати відповідну інформацію до 1 жовтня 2015 року;
- **схвалено** співпрацю з Європейською комісією в оцінюванні судових систем. **Зазначено**, що дослідження з питань судових систем у державах-членах Європейського Союзу проводяться на основі методології, розробленої CEPEJ, згідно з даними за 2013 рік. Інформація використовується для підготовки Європейською комісією «Щорічної оцінки системи правосуддя в ЄС»;
- **підтверджено** готовність продовжувати співпрацю з Організацією економічного співробітництва та розвитку (OECD) з питань функціонування судової системи;
- **доручено CEPEJ-GT-EVAL** заохочувати зовнішніх дослідників для розвитку проектів, які могли б отримати користь від CEPEJ на основі конкретного протоколу і управляти цим процесом під керівництвом Бюро, забезпечуючи при цьому належну співпрацю з іншими робочими групами; **доручено CEPEJ-GT-EVAL** провести відповідну роботу, зокрема з роз'яснення нових питань стосовно результатів використання працівниками судів системи ІТС;
- **взято до уваги** візити експертів з перевірки наданої судової статистики до Ізраїлю (23-24 березня 2014 року), Естонії (14-15 квітня 2014 року) і

Швейцарії (4-5 вересня 2014 року); **схвалено** низку експертних візитів стосовно судової статистики в 2015 році; **закликано** держав-членів підтвердити їх готовність організувати на початку 2015 року такі візити.

5. Якість правосуддя

- **схвалено** керівні положення щодо організації доступу до судових приміщень (CEPEJ (2014) 15) і **вирішено** направити ці положення до Комітету Міністрів, щоб експерти могли взяти їх до відома, а також до комітетів і органів Ради Європи, щоб вони могли скористатися ними; **запропоновано членам** організувати переклад цих положень на неофіційні мови і забезпечити їх поширення серед відповідних політичних і судових органів держав-членів;
  - **запропоновано членам** довести до відома про плани CEPEJ стосовно будівництва нових споруд або нещодавно побудованих будівель для забезпечення обміну досвідом щодо архітектурних проектів;
  - **прийнято** керівні положення про участь технічних експертів у судових розглядах (CEPEJ (2014) 14) і **вирішено** направити їх до Комітету Міністрів. Слід узяти до відома, що відповідні комітети і органи Ради Європи можуть використовувати їх за потреби; **закликано членів** організувати переклад цих принципів на неофіційні мови і забезпечити поширення серед відповідних політичних і судових органів в їх країнах;
  - **схвалено** співробітництво з Агентством Європейського Союзу з основних прав (FRA), спрямоване на спільну підготовку довідника з питань доступу до правосуддя в Європі;
  - **доручено експертам CEPEJ-GT-QUAL** продовжити роботу з визначення показників якості правосуддя й ефективного виконання Рекомендацій Ради Європи щодо захисту прав та ефективного використання засобів правового захисту згідно зі статтею 13 Європейського суду з прав людини (ECHR); **доручено** висвітлити проблему «віртуальних судових органів», а також громадського доступу до законодавства та судової практики.
- #### 6. Центр судового тайм-менеджменту (SATURN)
- **вирішено** переглянути керівні принципи судового тайм-менеджменту (CEPEJ (2014) 16), зокрема керівні принципи, що стосуються діяльності прокурорів, і **постановлено** направити їх до Комітету Міністрів. Слід взяти до відома, що відповідні комітети й органи Ради Європи можуть використовувати керівні принципи судового тайм-менеджменту у разі потреби; **запропоновано членам** організувати переклад цих принципів на неофіційні мови і забезпечити поширення серед відповідних політичних і судових органів країн;
  - **затверджено** рішення (CEPEJ (2014) 19), підготовлене CEPEJ-SATURN у співпраці з працівниками

апарату суду (EUR), щодо пропозиції Європейському комітету з питань правового співробітництва (CDCJ) поновити Рекомендацію Res (86) 12 про заходи щодо запобігання і скорочення надмірного робочого навантаження в судах, і **постановлено** направити його в CDCJ для розгляду;

- **запропоновано звернутися до добровольців від судів держав-членів**, аби вони підготували для Секретаріату перелік кандидатів, які будуть задіяні в організації програми тренінгів з реалізації інструментів судового тайм-менеджменту SATURN на основі принципів CEPEJ у межах своїх судів. **Заохочено** членів поширити інформацію про можливість участі у цій програмі у всіх судах держав-учасниць.

7. Відносини між CEPEJ та іншими органами Ради Європи

- **взято до уваги** інформацію стосовно діяльності Консультативної ради європейських суддів (CCJE), Консультативної ради європейських прокурорів (CCPE), Європейського комітету із правового співробітництва (CDCJ) та Керівного комітету з питань злочинності (CDPC) і **підтверджено** готовність продовжувати співробітництво з ними;
- **погоджено** активізувати обмін досвідом CCJE і CCPE у рамках процесу оцінки судових систем;
- **позитивно сприйнято** пропозицію представника CDCJ організувати спільне засідання Бюро згаданих вище комітетів.

8. Інформація щодо Європейського Союзу

- **взято до уваги** інформацію, надану представниками Італії та Латвії, стосовно останніх і запланованих заходів у рамках Союзу в галузі правосуддя.

9. Європейський день цивільного права та Кришталеві ваги правосуддя

- **висловлено подяку** португальській владі за організацію головної події 2014 року – Європейського дня юстиції в Авейру, присвяченій питанням судової медіації, за показ цікавого фільму про медіацію, а також представникам судових органів від 12 держав-членів, які організували спеціальні заходи з нагоди Європейського дня юстиції;
- **відзначено** успіх Європейської премії «Кришталеві ваги правосуддя» та оголошено переможця – Генеральну раду адвокатів Іспанії за її ініціативу «Надання правової допомоги через Інтернет: кращі рішення для прав людей». Особливі відзнаки журі отримали: Міністерство юстиції Естонії за ідею створення центральної бази даних з питань правосуддя (E-File), суди у справах сім'ї та асоціація адвокатів Берліна (Німеччина) за запровадження прискореної процедури стосовно розгляду сімейних справ та Апеляційний суд Амстердама (Нідерланди) за його проект «Веб-блог Європейського суду та інформаційні бюлетені з європейського права»;

- **запропоновано членам** надати перелік кандидатур на наступне вручення Європейської премії «Кришталеві ваги правосуддя».

10. Спостерігачі в CEPEJ

- **взято до уваги** інформацію, надану спостерігачами Європейської асоціації суддів, Міжнародного союзу судових виконавців (UIHJ), Ради адвокатів та юридичних товариств Європи (CCBE) та Європейського Союзу працівників апарату суду (EUR), **висловлено подяку** за їх реальний внесок у діяльність CEPEJ і **запрошено** їх до подальшої співпраці в рамках впровадження програми діяльності CEPEJ.

11. Методи роботи CEPEJ

- для забезпечення стабільності в роботі CEPEJ і зміцнення її мережі, зважаючи на зростаючий обсяг завдань CEPEJ, **вирішено** запропонувати кожній державі-члену призначити до CEPEJ ще по одному своєму представникові для заміни;
- **вирішено** внести такі зміни до статті 1 Правил процедури (CEPEJ / Загальні положення (2003) 3): «Кожна держава-член повинна призначити свою делегацію відповідно до статті 5 Статуту CEPEJ. Зокрема, пропонується призначити члена і члена для заміни, незважаючи на те, що дорожні витрати та добові за рахунок коштів бюджету Ради Європи покриваються лише за одного експерта»;
- для того щоб впоратися зі зростаючим попитом на фахівців CEPEJ, зокрема в рамках реалізації програм співробітництва, **членам запропоновано** призначити експертів, які бажають взяти участь у роботі CEPEJ, до 15 січня 2015 року. **Секретаріату доручено** організувати для них тренінги. Перше тренування експертів відбудеться у Парижі 30 січня 2015 року.

12. Вибори Бюро

- **обрано** Президента CEPEJ – Георга СТАВУ з Австрії (Mr Georg STAWA) та Віце-президента CEPEJ – Іраклі АДЕІШВІЛІ з Грузії (Mr Irakli ADEISHVILI). Членами Бюро обрано Івану БОРЗОВУ з Чехії (Mrs Ivana BORZOVA) та Раміна ГУРБАНОВА з Азербайджану (Mr Ramin GURBANOV);
- **висловлено щирі подяку** панові Джону Стейсі за його діяльність протягом чотирьох років на посаді Президента CEPEJ, спрямовану на подальший розвиток Комісії.

13. Інші питання

- **взято до уваги** розгляд тимчасового робочого проекту плану заходів на 2015 рік і **зазначено**, що наступні пленарні засідання CEPEJ мають відбуватися 17-19 червня або 1-3 липня 2015 року в Хорватії та 10-11 грудня 2015 року в Страсбурзі. **Висловлено подяку** владі Хорватії за надану можливість провести в 2015 році пленарне засідання у цій країні і владі Греції за її запрошення провести пленарне засідання в Салоніках у 2016 році.

Кадровий потенціал для судової реформи

Верховна Рада прийняла Закон України «Про забезпечення права на справедливий суд». Це перший вагомий крок на шляху реформування судової системи. Одна з ключових тез цього Закону: «Кадри вирішують все», – вважає Олексій Філатов, заступник Глави Адміністрації Президента України. На його переконання, підвищення професійного рівня суддівського корпусу та створення антикорупційних механізмів дозволить сподіватися на якісне правосуддя в нашій країні. Думку, висловлену високопосадовцем на XI щорічному юридичному форумі «Розвиток ринку юридичних послуг в Україні – 2015», що відбувся 27 лютого 2015 р., поділяє Сергій Козьяков, нещодавно обраний головою Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, який також взяв участь у роботі юридичного форуму. «Я стоимися спосте-

рігати за тим, що відбувалося і відбувається у судовій системі країни: частина суддів, які насправді є меншістю судового корпусу, нищать репутацію всього інституту державної влади», – зізнався юрист-міжнародник з більш ніж 20-річним досвідом практики у галузі права, який брав участь у розробці низки законопроектів, серед яких «Про адвокатуру і адвокатську діяльність», «Про прокуратуру», «Про судоустрій і статус суддів», «Про Вищу раду юстиції». За словами С. Козьякова, як кризовий менеджер він відгукнувся на пропозицію Асоціації юристів України взяти участь у конкурсі на посаду члена Комісії, долучитися до однодумців-реформаторів, серед яких О. Філатов, Р. Князевич, О. Сироїд та інші відомі правники. Саме таких фахівців, які добре розуміються у правовій проблематиці і мають глибокі знання про функціонування європейської судової системи, потребує сьогодні система України.

Судоустрій і статус суддів, процесуальне законодавство, адвокатура та прокуратура, виконання судових рішень – це ключові напрями реформування судової системи. До блоку особливо важливих питань також належить надання безоплатної правової допомоги та юридичної освіти.

Як повідомив О. Філатов, у планах реформування судової системи передбачено внесення змін до процесуального законодавства. Існує низка проблем, що потребують невідкладного вирішення. Зокрема, йдеться про забезпечення реальної змагальності в судовому процесі, компенсацію витрат на адвокатські послуги.

Рада з питань судової реформи при Президентіві України готує відповідні напрацювання законодавчого характеру.

Наступним кроком на шляху реформування судової системи має стати ухвалення Верховною Радою України нової редакції закону про адвокатуру та адвокатську діяльність або ж внесення змін до чинного закону. У новому законі мають бути передбачені реальні гарантії прав адвокатів, поступове запровадження виняткового права адвокатів на представництво у судовому процесі, а також механізми, які дозволять удосконалити адвокатське самоуправління та сприятимуть підвищенню авторитету інституту адвокатів у суспільстві.

Також на часі створення законодавства про виконавче провадження, що передбачатиме поступове запровадження інституту приватних виконавців. Є сподівання, що обидва ці закони Верховна Рада України прийме у березні–квітні цього року.

Професійна юридична спільнота ніколи раніше не мала подібних можливостей брати активну участь у реформуванні судової системи країни, репрезентувати своє бачення з питань, що стосуються цієї сфери діяльності. «Тому кроки, які робляться зараз – це точно не «погляд з Банкової», і вони переважно враховують думку юридичної громадськості», – підкреслив О. Філатов, виступаючи з трибуни ХІ щорічного юридичного форуму «Розвиток ринку юридичних послуг в Україні – 2015».

*Володимир Кузьменко,
головний спеціаліст відділу літературного редагування та видавничої діяльності секретаріату Вищої кваліфікаційної комісії суддів України*

ВІСНИК

Вищої кваліфікаційної комісії суддів України

Передплатний індекс: 89521